जिह्वासिंहासनाग्र स्थितिरसिकहयग्रीवसाटोपहेः
घोषून्मेषप्रनष्ठाखिलकुमतिगणाखर्वगर्वाति
संसाराम्बोधि मज्जत्सकलतनुभृदुर्ज्जीवनैकान्तजन
पायदस्मानपायादनवधि महिमा विष्णुघण्ठाद
वेंकटेशगुरुं भक्त्या नमाम्यस्मत्पितामहम् ।
अनवद्यगुणैर्यस्य च्छात्रैः पृथ्वी परिष्कृता ।।
पुण्यायतस्मै परवस्तु नाम्ने कुर्वे प्रणामान् कुलदैवत
वसुन्धरायां यदुपज्ञमिन्दे वेदान्तविद्यागुरुवाक्प्रपंचः
अस्मद्देशिकमस्मदीयजनकं वन्दे दयाम्भोनिधिं
योऽसावादिवराहदेशिक इति ख्यातस्सतामग्रणी
तातो यस्य जगद्गुरुर्विजयते श्रीवेंकटेशाह्वयो
जीवातुः निगमान्तदेशिकगिरां पात्रं गुणानां सत
जयतु निगमचूडा पुण्डरीकाक्ष सक्तो
जयतु मनुमुखानां सूक्तिरस्पृष्टदोषा ।।
जयतु जगति वेदः पंचमः प्राज्ञसेव्यो
जयतु मुषितमोहो व्यासतातः प्रबन्धः ।।
आत्मैक्यं दैवतैक्यं त्रिकसमधिगता तुल्यदैक्यं त्रया
अन्यत्रैश्वर्यमित्याद्यनिपुण फणितिरादृियन्ते नस
त्रय्यन्तैरेककण्ठैः तदनुगुण मनुव्यासमुख्योक्तिभिः
श्रीमान्नारायणो नः पतिरखिलतनुः मुक्तिदो मु
इत्यस्मद्देशिकाः प्राहुः दृष्ट्वा भावं त्रयी गि
चक्षुष्मन्तो मनुव्यास पराशरमुखोक्तिभिः ।
आचार्याणां प्रसादेन मीमांसाद्वयवारिधेः ।
पारंगत्वा मया तेषां भावं सम्यक् प्रकाशते

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

యత్పదా[illegible]హధ్యాన విధ్వస్తాశేషకల్మషః ।
వస్తు[illegible]యాతోఽహం యామునేయం నమామితమ్॥

శ్రీమద్యామునమునివిరచిత సిద్ధిత్రయే,

ఆత్మ సిద్ధిః

ప్రకృతిపురుషకా[1]ల వ్యక్తముక్తాయదిచ్ఛామ్
అనువిదధతినిత్యం నిత్యసిద్ధైరనేకైః ।
స్వపరిచరణ భోగైః శ్రీమతి ప్రీయమాణే
భవతు మమ పరస్మిన్పూరుషే [2]భక్తిభూమా ॥
విరుద్ధ[3]మతయోఽనేకాస్సన్త్యాత్మపరమాత్మనోః ।
అతస్తత్పరిశుద్ధ్యర్థ మాత్మసిద్ధిర్విధీయతే॥

సమ్మతంహిసర్వసమయేషు ఆత్మజ్ఞానంనిశ్శ్రేయసహేతురితి.

శ్రూయతేచ,- “ పృథగాత్మానం ప్రేరితారఞ్చమత్వా జుష్ట స్తతస్తేనామృతత్వమేతి” ౧ “ఆత్మానఞ్చేద్విజానీయాత్”౨ “తరతిశోకమాత్మవిత్” ౩ “బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్” ౪ ఇత్యాదిః, పరావరాత్మతత్త్వజ్ఞానస్య అపవర్గసాధనత్వం ప్రతిపాదయన్వేదాన్తవాక్యగణః.

తత్రాస్మిన్నాత్మని పరస్మింశ్చానేకవిధా విప్రతిపత్తయస్తీర్థకరాణామ్.

తద్యథా, ఆత్మవిషయే తావత్, దేహమేవ కేచిదాత్మానమ్ప్రచక్షతే.- ఇన్ద్రియాణ్యన్యే.- మనఇత్యన్యే.- ప్రాణమపరే.-అధ్య-

౧॥ శ్వే-ఉ-౧. ౨॥ ౩॥ ఛా-ఉ-౭-౧-౩. ౪॥ తై-ఆ-౧

పా.- ౧-లావ్యక్త -౪. ౨-భావబద్ధః - ౨-౪. ౩-ఖ్యాతయో-[illegible] రేవిమతయః - ౪.

[illegible]త్యభావేన సహకారం బోధమాత్రమితరే.- దేహేన్ద్రియమనఃప్రాణ బోధవిలక్షణమ్ ఆకాశాదివదచిత్స్వభావమ్ఆగన్తుకబోధ సుఖదుఃఖాద్యసాధారణ గుణాధారమ్ అహఙ్కారగోచరమపరే.- అపరే తు బోధైకస్వభావమేవ, స్వభావధవళమివస్ఫటికమణిమ్ ఉపధానదేశోపహితారుణిమ గుణాది నిర్భాసమ్, అన్తఃకరణోపధానోపాధిత రాగద్వేషసుఖ దుఃఖాద్యశివగుణనిర్భాసమ్ అను[illegible]నస్తమితస్వరూపప్రకాశం స్వయఞ్జ్యోతిషమిమమభిదధతి.- అన్యే తు, జ్ఞానైకస్వభావమ్.- ఆశ్రయానుకూల్య ప్రతిలబ్ధాన్యథా సుఖాది వ్యపదేశ బోధవిశేషమేవ అస్యస్వాభావిక [2]ఇత్యన్యే.

తథా; అనుమాన సమధిగమ్యః, ఆగమైకవేద్యః, మానసప్రత్యక్షవేద్యః, గ్రాహకతయైవ సకలవిషయ విత్తిషు ప్రత్యక్షః, జ్ఞానస్వభావతయా నుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశః, స్వయఞ్జ్యోతిః;-

ఈదృశో౽పి ఆగమానుమాన[3]యోగజ ప్రత్యక్షైః స్వేతర సకలవిలక్షణస్వాభావ్యేన విశద విశదతర విశదతమతయా అన్తతో[4]యథావదపరోక్షీకృతఇతి.

తథా, పరమమహాన్, అణుపరిమాణః, [5]శరీరపరిమాణః, స్వతఃపరిమాణరహితో౽పి వ్యాప్యవస్తుపరిమితికృతపరిచ్ఛేదఇతి.

వ్యాప్తిరపి చైతన్యమాత్రేణ స్వరూపేణఇతి.

తథా, క్షణికః, యావచ్ఛరీర[6]రోమస్థాయీ, ఆప్రాకృత ప్రళయావస్థాయీ, [7]ఆమోక్షస్థాయీ, కూటస్థః, నిత్యఇతి.-

సర్వశరీరేష్వేకః, ప్రతిక్షేత్రం నానాభూతఇతిచ, తథాతథా [8]ప్రతిపద్యన్తే.

తథాపరమాత్మవిషయే౽పి, కేచిత్ సమస్తవస్తు సాక్షాత్కారిణమ్ సర్వ[9]శక్తి మీశ్వరమేవ నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.- అభ్యుపగచ్ఛన్తో౽ప్యేకే ప్రత్యస్తమిత నిఖిలమానమాత్రమేయేశ్వరేశితవ్యాది భేదవిక

పా.- ౧ - అనన్యైకస్వభావమిమమన్యమానాః అస్యాశ్రయానుకూల్య - ౨ - అన్యే - ౮ - న. ౩ - యోగిప్రత్యక్ష- ౮. ౪ - యథాపరోక్షఇతి - ౮. ౫ - ౮-న. ౬ - శరీరేమస్థాయీ - ౮. ౭ - ఆమోక్షస్థాయీ-౮ - ౮. ౯ - శక్తిమ్-౮.

ల్పకూటస్థ విజ్ఞానైకరసమ్, అనాద్యవిద్యోపదర్శితవియదాది భేదావచ్ఛిన్న జ్ఞానైశ్వర్యాదిమహిమ వికల్పతయా కాల్పనిక మాచక్షతే.- అపరేతు,యథోక్తస్వరూపమేవ, అవిద్యోపధానేన తద్గుణసారతయా ప్రకల్పిత బ్రహ్మాది స్థావరపర్యన్త వివిధ జీవభేదమ్,[1]స్వాధీన విచిత్ర వివర్తస్వభావ మాయోపహితతయా సమాసాదిత సార్వజ్ఞ్యాదిసంపదమ్, ఉపహితమిమమభిదధతే.- తథాన్యే, ప్రకృష్టసత్త్వోపాదాన నిమిత్త స్వతన్త్ర ప్రధాన పరిణామ విశేషమాత్ర [2]నియమనిర్వాహితసర్వైశ్వర్య మర్యాద మాద్రియన్తే.- అనుపహితమపి పరిణామినమపరే ప్రతిపేదిరే.- అపరిణామినమపి స్వమాయావిభూతవిచిత్రాన్తఃకరణ దర్పణతల ప్రతిబిమ్బితతయా ప్రతిపన్న విశ్వతైజసప్రాజ్ఞభావమ్ తమేకమేవ చేతనంఇతరే రోచయన్తే.- అన్యేతు,స్వాధీన త్రివిధ చేతనాచేతనస్వరూప స్థితి ప్రవృత్తిభేదమ్,స్వాభావికనిరవధికాతిశయ జ్ఞాన బలైశ్వర్య వీర్యశక్తి తేజఃప్రభృతి సకలకల్యాణ[3]గుణమహార్ణవం పురుషవిశేషం ఈశ్వర [4]మాతిష్ఠన్తే.

తథా తద్విశేషేపి హరిహర విరిఞ్చభాస్కరాత్మనా నభిమతతత్తన్మూర్తి పరిత్యాగేనచ చతుస్త్రిద్వ్యేకమూర్తితయావివదన్తే.

మూర్తివిశేషవిషయాశ్చ, నిత్యత్వానిత్యత్వ భౌతికత్వాభౌతికత్వస్వార్థపరార్థత్వాదివితర్కాః ప్రాదుర్భవన్తి; పరిజనస్థానాది గోచరాశ్చ.

తథాప్రమాణతోపి ఆనుశ్రవికఏవేత్యేకే.- ఆనుమానికశ్చేత్యన్యే.- విశిష్టప్రత్యక్షసమధిగమ్యశ్చేత్యపరే.-

తథాత్మపరమాత్మనో స్సంబన్ధేపి, - అనాద్యవిద్యోపాదాన భేదాస్పదోయమీశ్వరేశి[5]తవ్యతాది రూపస్సంబన్ధః; పరమార్థతస్త్వైకం తత్త్వమితి కేచిత్.- వ్యతిరేకాభావేప్యతిరిక్తోజీవ ఇత్యన్యే.- స్వతస్త్వైక్యం ఉపాధితోభేదఇతి విశిష్ట[7]స్వరూపభావేన భిన్నాభిన్నత్వమితరే.-

---

పా.- ౧-సాధితవిచిత్ర వివిక్త స్వభావమ్మాయో - ౪. ౨ -నియమం అవ్యాహత - ౪. ౩ - గుణగణ - ౩ - ౪. ౪ - అచక్షతే -౪. ౫ - త్వాద్యాది ౪ ౬- స్త్వైకత్వప్రసక్తేరేకం - ౪. ౭ - స్వభావేన - ౪. స్వరూపాభావేన - ౩.

నానాత్వేసత్యేవ, [1]అభేదోనామ అన్వయః, అంశాంశిభావలక్షణః, సమవాయః, పరతన్త్రతాలక్షణః, శేషశేషిత్వ రూపః, స్వస్వామిభావః, భృత్యస్వామిలక్షణఇతిచ నానావిధావాదాః.

తథా పరమపురుషార్థభూతే బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షేపి, స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణః,అవిద్యాస్తమయలక్షణః, నిశ్శేషవైశేషికాత్మగుణోచ్ఛేదలక్షణః, కైవల్యరూపః, తద్భావసాధర్మ్యలక్షణః, తద్గుణసంక్రాన్తిలక్షణః, తచ్ఛాయాపత్తిలక్షణః, సాంసిద్ధికానన్దాది స్వరూపావిర్భావలక్షణః, తద్గుణానుభవజనిత నిరతిశయసుఖ సమున్మేషోపనీతాత్యన్తిక తత్కైఙ్కర్యలక్షణఇతి తథాతథా వివదన్తే.

తత్సాధనేష్వపి, కర్మయోగలభ్యః, జ్ఞానయోగలభ్యః, అన్యతరానుగృహీతాన్యతరలభ్యః, ఉభయలభ్యః, ఉభయపరికర్మితస్వాన్తస్యైకాన్తికాత్యన్తిక భక్తియోగ లభ్యఇతి.

తదేవ మనవసిత విశేష విమర్శకజన విమతిదర్శనాత్, తత్తత్పక్ష సాధనబలాబలానవగమాచ్చ తతస్తతస్సన్దిహానాః ప్రేక్షావన్తో నతావత్పరమపురుషార్థాయ ఘటేరన్.

యావదయమాత్మా, పరమాత్మాచ,స్వరూపతః,ప్రమాణతః,సంబన్ధతః, ప్రాప్తితః, తత్సాధనతశ్చ ననిర్ణీయేతేతి తత్ప్రతిబోధాయ ఇదమారభ్యతే.

యద్యపి.భగవతా బాదరాయణేన, ఇదమర్థాన్యేవ సూత్రాణి ప్రణీతాని.- వివృతానిచ తాని, పరిమితగమ్భీరభాషిణా [4]భాష్యకృతా.-విస్తృతానిచతాని,గమ్భీరన్యాయసాగర భాషిణాభగవతా శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రేణాపి.-తథాపి,ఆచార్యటఙ్క భర్తృప్రపఞ్చ భర్తృమిత్ర భర్తృహరి బ్రహ్మదత్త శఙ్కర శ్రీవత్సాఙ్క భాస్కరాది విరచిత సితాసిత వివిధనిబన్ధన శ్రద్ధావిప్రలబ్ధబుద్ధయోనయథావదన్యథాచ ప్రతిపద్యన్తఇతి తత్ప్రతిపత్తయేచ యుక్తః ప్రకరణప్రక్రమః.

తత్ర,- దేహేన్ద్రియమనఃప్రాణధీభ్యోన్యోనన్యసాధనః।

పా.- భేదానామన్వయాత్ - ౭. ౨ - లక్షణసమవాయః- ౧ - ౩.

౩ - ౯ - ౧ - ౨ - న. ౪ - ప్రని. వేదార్థస్య - ౭.

నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రం ఆత్మాభిన్నః స్వతస్సుఖీ॥-

నను దేహమేవాత్మానం ప్రత్యక్షతః ప్రతిపద్యామహే: -అహం జానామీతి జ్ఞాతాహ్యాత్మా, అహమితిచకాస్తి, దేహశ్చాహఙ్కార గోచరః,- స్థూలోహం కృశోహమితి దర్శనాత్, దేహస్యహి స్థౌల్యాదియోగః?;-

అత స్తత్సమానాధికరణతయా అయమహఙ్కారః శరీరాలమ్బన ఇత్యవశ్యాశ్రయణీయమ్; ఇతరథా సకల లౌకిక పరీక్షక వ్యవహారోపరోధశ్చ.-

నచాయం లాక్షణికో వ్యవహారః,- ముఖ్యవృత్తిభూమేః పృథగసిద్ధత్వాత్.-

నచ అనేకావయవయోగి శరీరాలమ్బనత్వే జ్ఞాత్రవభాసస్య తదీయరూపావయవాద్యవభాసేన అన్వయినాభవితవ్యమ్, యేన తదన్వయాభావాజ్జానామీతి ప్రత్యయః, శరీరాతిరిక్తమవగమయేత్?; బాహ్యేన్ద్రియ ప్రత్యక్షఏవ తథానియమ దర్శనాత్, స్వాన్తస్యఆన్తరగుణాధారతావభాసఏవ సామర్థ్యనియమాత్, అనవధృతావయవవిశేషస్యాప్యనేకావయవయోగినో మహిమగుణశాలిన స్త్ర్యణుకస్య ప్రథమప్రత్యక్షాభ్యుపగమాత్, వాయోశ్చత్వగిన్ద్రియేణ స్పర్శాధిష్ఠానమాత్రతయోపలమ్భదర్శనాచ్చ.

దేహవ్యతిరిక్తాత్మగోచరత్వేపి యథా తదీయగుణాన్తరాగ్రహణమ్, తథేహాపి.

యథా తత్ర బాహ్యప్రత్యక్ష గోచరఏవ సఙ్ఖ్యాపరిమాణాది గ్రహణనియమః; ఏవఞ్చప్రత్యేకం పరమాణుష్వచైతన్యానుపలబ్ధేః. తదభ్యుపగమేచఏకశరీర ఏవానేకసహస్రచేతనాపాతాత్.- అకారణగుణపూర్వకస్యకార్యద్రవ్యవృత్తినోవిశేషగుణస్యాసంభవాత్, నశరీరవిశేషగుణశ్చైతన్యమ్; అయావచ్ఛరీర భావిత్వాచ్చ ఇత్యాదయోనుమానభేదాః ప్రత్యక్షబాధితవిషయతయా నపరాక్రమితుం

మన్తే.- విశేషగుణత్వేచ ప్రతిషిధ్యమానే, దేహగుణత్వాభ్యుపగమ ప్రసఙ్గశ్చ.

అపిచ ఇచ్ఛానువిధాయిక్రియత్వే ఇన్ద్రియత్వాదయః శరీరే దృశ్యమానాః, సంప్రతిపన్నాచైతన్యాత్ ఘటాదేరత్యన్తవ్యావర్తమానాః, శరీరమేవ చేతన మవగమయన్తి.

క్రముకఫల తామ్బూలదళావయవాదిషు ప్రత్యేకమవిద్యమానస్యాపి రాగస్యేవ, అవయవినిసంయోగవిశేషాత్ దేహారమ్భకపరమాణుసంశ్లేషవిశేషాదేవ దేహే చైతన్యస్యాప్యావిర్భావో నానుపపన్నః.

“చర్వణజనిత హుతవహ సంయోగసంపాదితపాటలిమభిః పరమాణుభిః, ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ కారణగుణపూర్వ ఏవ తత్రరాగోదయః” ఇతిచేన్న, ప్రమాణాభావాత్.

అపిచ, సితాసితాది తన్తుషు, ప్రత్యేకమవిద్యమానమపి చిత్రరూపం విశేషగుణం తదారబ్ధేపటే స్ఫుట[1]ముపలభ్యమానాః కథం కారణగుణపూర్వకత్వముక్తగుణస్య అధ్యవస్యేమ.

నచ అవయవరూపాతిరేకేణావయవిని చిత్రన్నామ రూపాన్తరం నాస్త్యేవ, అవయవినోఽచాక్షుషత్వప్రసఙ్గాత్;- అవయవరూపైరేవతముపపాదనే, సర్వమేవకార్య ద్రవ్యం నీరూప మాపద్యేత; అనుభవవిరోధః, సర్వవ్యవహారవిరోధశ్చ, విశేషగుణశ్చ కాఠిన్యం కరక[2]ద్రవ్యవర్తి అకారణగుణపూర్వకం దృశ్యత ఇత్యనైకాన్తశ్చ.

నచ సంయోగవిశేషః కాఠిన్యమ్, తస్యద్విష్ఠత్వాత్; అస్యతు కరకద్రవ్యైక వర్తిత్వాత్, స్పర్శవిశేషతయా పదార్థవిద్భిరభ్యుపగమాచ్చ.

దృశ్యస్య దేహస్య కథం ద్రష్టృత్వ మితి చేత్ ?; కో విరోధః ?. అయమేవః-యదేకస్యాం క్రియాయామేకస్య కర్మత్వం కర్తృత్వఞ్చ నఘటత ఇతి.

పా.- ౧- ఉపలభమానాః- ౩. ౨-ద్రవ్యవర్తికారణ-౩.

యద్యేవం వ్యతిరేకవాదేవాకథమాత్మన్యహమితిప్రత్యయః?; రూపభేదాదితిచేత్ ?; సమానమిదం దేహాత్మవాదేపి.

అపిచ, పరసమవాయిక్రియాఫలభాగికర్మ, [1]స్వసమవేతజ్ఞానఫలభాగినః శరీరస్యకర్మత్వమేవ నాస్తీతినపర్యనుయోగావకాశః; అతో దేహఏవాత్మేతిబార్హస్పత్యాః.

తథాచ "పృథివ్యాపస్తేజోవాయురితితత్త్వాని తేభ్యశ్చైతన్యం కిణ్వాదిభ్యోమదశక్తివత్" ౧ ఇతిసూత్రమ్;

అత్రప్రతివిధిద్దేహో నాత్మా ప్రత్యక్షబాధతః। నఖల్వహమిదఙ్కారావేకస్యైకత్ర వస్తుని- ॥ అహంజానామీతి ప్రత్యగ్వృత్తిరహమితిమతిః, ఇదఙ్కారగోచరాచ్ఛరీరాన్నిష్కృష్టమేవస్వవిషయముపస్థాపయతిఘటాదేరివ; పరాగ్వృత్తిరిదమితి శరీరవిషయిణీచ శేముషీ,స్వవిషయ మహఙ్కారగోచరాత్ వివేచయతియథాయంఘటఇతి;- ఇతరథా, స్వపర విభాగానుపపత్తేః.

నచైకస్మిన్నేవ రూపభేదాదేవంప్రతీతిః, నహిదేవదత్తః దణ్డినమాత్మానందణ్డ్యయమితి ప్రత్యేతి?.

అన్యచ్చ:-నియమితబహిరిన్ద్రియవృత్తేఃఅవహితమనసోహమితిస్వాత్మానమవయవతః కరచరణోదరాద్యవయవా నభాసన్తే:- స్థవీయసి చావయవినిశరీరే అహమితిమతి గోచరే అభ్యుపగమ్యమానే అవశ్యమవయవప్రతి భాసేనాప్యన్వయినాభావ్యమ్;

నహ్యస్తి సంభవః?, అవయవీ స్థవీయాన్ప్రతిచకాస్తి- అవయవాస్తు నకేచన [2]ప్రథన్తేఇతి.

యత్తు త్ర్యణుకేవ్యభిచారఇతి, తన్న; వాతాయనవివరదృశ్యనిర్భాగత్రసరేణు వ్యతిరేకేణ పరమాణుస్వీకారే కారణాభావాత్, ప్రత్యక్షయోగ్యావయవస్య తథాప్రతిభాసనియమాద్వా నవ్యభిచారః.

నచ అవయవిని బహిరిన్ద్రియగ్రాహ్యాపవాయం నియమఇతి

౧॥

పా.- ౧- స్వావయవసమవేత-క. ౨-ప్రథయన్తే-ఖ - ౩. ప్రకాశన్తే - క.

ఉత్ప్రేక్ష్యమ్?; పరిమాణాభావాత్, అన్తఃకరణస్య చ కేవలస్య అవయవిని వృత్త్యసంభవాచ్చ.

వాయోస్తు రూపాద్యభావాత్ కేవలస్పర్శాధారతయా ఉపలబ్ధిః- తథాఽపి తాదృశానేకావయవ ప్రతిభాసోఽస్త్యేవ, [౫
స్పృశ్యమాన ఇవ ఘటాదావితి న తేన వ్యభిచారః.

యత్తు "స్థూలోఽహం కృశోఽహ"మితి శరీరే అహంప్రత్యయో దృశ్యత ఇతి- తదపి పర్యాలోచనీయమ్.

తథాఽపి అన్తశ్శరీర మహమాకారమేవ కిమపి వస్త్వహమాకారో గోచరయతి,- న పునశ్శ్వాతురుప ఇవ దేహప్రత్యయస్థౌల్య బాల్యాది యోగి దేహమాత్రమ్; అత ఏవ మమేదం గృహమితివత్ మమేదం శరీరమితి భేదప్రతిభాసో వ్యవహారశ్చ.

నహ్యసౌ సాతిశాత్ప్రతీతభేదనిమిత్తః ప్రతాయమానః శిలాపుత్రక శరీరవ్యపదేశవదౌపచారికోఽయుక్త ఆశ్రయితుమ్ మమాత్మేతివత్; తథాఽస్మచ్ఛబ్దస్య ఆత్మని వృత్తేరైకార్థ్యాత్ అవివాదాచ్చ [౧౫
యుక్తం తథాశ్రయణమ్.-

నచైవమత్ర.- అతః దేహవ్యతిరేకిణః చేతనస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ తత్సమ్బన్ధిని లాక్షణికో దేహే అహంశబ్దప్రయోగః.- బాహ్యవిషయేషు పరస్పరవిరుద్ధ రూప పరిమాణ సఙ్ఖ్యాసన్నివేశ గ్రహణేన వ్యతిరేకస్య స్ఫుటత్వాత్.- ఆత్మని తాదృశరూపాన్తరాగ్రహణేన [౨౦
దేహాభేదప్రతిభాసభ్రమోఽవివేకినామ్.

ఇతశ్చేచ్ఛానువిధాయి స్వవ్యాపారోఽయమాత్మా, ఇచ్ఛయైవ హి సఙ్కల్పయతి స్మరత్యప్యూహతి చ; శరీరమపి తదిచ్ఛానువిధాయి శయనాసనోత్థానాది చేష్టమితి భవత్యభేదభ్రమః శుక్తిరజతాదావివ. [౨౫

ప్రణిహితమనసస్తు జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యన్త మహమాకార[1]మర్థ మనవయవమిదమితి పరిస్ఫురతః స్థూలాదవయవినశ్శరీరాత్

పా.- ౧-అర్థమ-౧-స.

పృథక్ అపరోక్షయన్త్యేవ. భవన్తిచ:- జానామీతి ప్రత్యయః శరీర విషయోనభవతి, అర్థాన్తరవిషయోవాఽయమ్, అప్రకాశమానతద వయవ ప్రతిభాసత్వాత్. య ఏవంప్రకారః సతథా, యథా అయ మితి ప్రతిభాసః.- యత్ శరీరవిషయమ్, నతత్తథా, యథా ఉభ యసమ్మతం శరీరజ్ఞానమ్, తథా,శరీరమ్ అహం ప్రత్యయ గోచరో నభవతి, ఇదమితి గృహ్యమాణత్వాత్, బాహ్యేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వా ద్వా, ఘటాదివదితి.

కిఞ్చ అపరార్థం స్వమాత్మాన మాత్మార్థే న్యచ్ఛజానతః ।
సఙ్ఘాతత్వాత్ పరార్థేస్మిన్ దేహేకథమివాత్మధీః? ॥సర్వస్య బాహ్యాభ్యన్తర భోగ్యవర్గస్య శబ్దసుఖాదే రాత్మార్థతాం భో క్తుశ్చాత్మనోఽన న్యార్థతాం సర్వస్యశేషితాంప్రత్యక్షతః ప్రతి[1]ప ద్యామహే.

నచ శరీర మనన్యార్థం సఙ్ఘాతత్వాత్; సఙ్ఘాతాహిసర్వే [2]పరార్థాఃదృష్టా శ్శయనాసనరథాదయః?

నచ "సఙ్ఘాతా స్సఙ్ఘాతశరీరాద్యర్థాదృశ్యన్తే ఇత్యాత్మానోపిసంహత త్వమాపద్యతే" ఇతివాచ్యమ్;తథాసతి తస్యాపి పరార్థత్వప్రసఙ్గాత్, అపరార్థశ్చా యమాత్మా ప్రత్యక్షతః ప్రకాశత ఇత్యుక్తమ్.యో గ్యానుపలమ్భబాధితఞ్చా త్మనిసఙ్ఘాతత్వమ్, సఙ్ఘాతాన్తరార్థత్వేచ తస్యాపితథా, తతోన్యస్యాపితథాఇతి నవ్యవతిష్ఠేత.

నచ వ్యవస్థాయాంసత్యాం అవ్యవస్థా యుక్తా.

నచ సఙ్ఘాతస్య పరార్థత్వే పరస్యసంహతత్వమపి ప్రయో జకమ్, భోక్తృతయైవాత్మన స్స్వార్థ[3]సఙ్ఘాతంప్రతి పరత్వోపపత్తేః:- వ్యాప్త్యనుపయోగినోపి దృష్టాన్తదృష్టధర్మమాత్రస్య అనురోధేన

పా.- ౧ - పాద్యామహే-౩. ౨-పరార్థదృష్టాః-౩. ౩-సఙ్ఘాతప్రతి-౩.

అనుమానమిచ్ఛత స్సర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః- అస్ఫుటత్వేపి భేదస్యశక్తికేతదసన్నావాత్ -తద్గుణాన్తరవైధర్మ్యాదపిజ్ఞానం నతద్గుణః, సన్నేవకార్యద్రవ్యగతవిశేషగుణః కారణగుణపూర్వక ఇతి కథమతత్పూర్వకః శరీరేచైతన్యగుణ స్స్యాదేత్?

యత్తు బార్హస్పత్యంవచనమ్ "పృథివ్యాప స్తేజో వాయురితి తత్త్వాని తేభ్యశ్చైతన్యంకిణ్వాదిభ్యోమదశక్తివత్" ఇతి;తదనుపపన్నమ్, శక్తేరవిశేషగుణత్వేనతథోపపత్తేః- సర్వద్రవ్యేషు తత్తత్కార్యసమధిగమ్యాః తత్ప్రతియోగిశక్త్యాఖ్యోగుణ స్సాధారణః, నైవంచైతన్యందేహైకగుణత్వాభ్యుపగమాత్, కార్యత్వే సత్యేకవిధప్రత్యక్షసిద్ధతయాచవిశేషగుణత్వాత్.- ద్రవ్యాన్తరసంయోగ సమాసాదితమదశక్తిభి రకార్యభూతైఃపరమాణుభిః నిజగుణపురస్సరేణ స్వకార్యద్రవ్యేషు మదశక్త్యత్వాదోపి[1] నానుపపన్నః; తామ్బూలరాగస్తు పూర్వద్రవ్యావయవవిభాగానన్తరంద్రవ్యాన్తరసంయోగ జనితరక్తిమగుణైః కారణైఃక్రియతే.- దృశ్యతేహి తత్రావయవేష్వపిప్రత్యేకంరక్తిమగుణః?.

నచ శరీరావయవేషు ప్రత్యేకం చైతన్యగుణః ప్రజ్ఞాయతే, ప్రతిజ్ఞాయతేవా; తదుపగమేచ ఏకశరీరఏవానేక చేతనాపాతాత్, అఙ్గాఙ్గిత్వాభావః,ప్రతిసన్ధానవ్యవహారలోపశ్చ; దేవదత్తదృష్ట ఇవయజ్ఞదత్తాదేః.యత్తు అకారణగుణపూర్వకం చిత్రరూపంపటేఇతి. తన్న; నానారూపతాహిచిత్రతా?; సాచనానారూపైః తన్తుభిః క్రియత ఇతి [2]కిమనుపపన్నమ్? ప్రత్యేక మవిద్యమానమపి తచ్చిత్రరూపం తన్తుషుసంహతేషు దృశ్యతఏవ చిత్రాఇమేతన్తవఇతి- సంభూయచ తేషాంపటారమ్భకత్వమ్.- ఏవన్తత్కారణేష్వపితదితి నక్వచిద్వ్యభి

౧ ॥

పా.- అపి-౧-న. ౨- అనుపపన్నమితిప్ర - ౧.

చారః. నచ ఏకరూపనియమాభావేన అవయవినోఽచాక్షుషత్వమ్,మహత్త్వైకార్థసమవాయినా రూపవత్త్వేనైవచాక్షుషత్వసిద్ధేః.

అస్తువా చిత్రన్నామ ఏకో రూపవిశేషః, ¹సతు రూపైరేవకారణగతైః నానావిధై రారభ్యత ఇతిదృష్టమ్.

నచైవ మవయవవర్తిభిరేవ చైతన్యై రవయవినిశరీరే చైతన్యవిశేషారమ్భః-చితితన్మాత్రస్యైవ తేష్వసమ్భవాత్; అతో న దేహగుణశ్చైతన్యమ్.- ఏతేన సుఖాదయోఽపి శరీరగుణాః ప్రత్యుక్తాః.

అపిచ దృఢ ఏవశరీరేవిరోధిగుణాపాతమన్తరేణ కుసుమ విలేపనగన్ధఇవ నివర్తమానః చైతన్యసుఖాదిః నతద్గుణో భవితుమర్హతి.- నఖలు తద్విశేషగుణా రూపాదయస్తథానివర్తన్తే; ఆత్మనః పరేషాఞ్చ శరీరగుణాః ప్రత్యక్షయోగ్యాః బాహ్యేన్ద్రియ గ్రాహ్యాశ్చ. నచ తథా జ్ఞానాదిరితి నాసౌ తద్గుణః.

కిఞ్చ, ఉత్పత్తిమత్త్వాత్పారార్థ్యాత్ సన్నివేశవిశేషతః । రూపాదిమత్త్వాద్భూతత్త్వా ద్దేహో నాత్మా ఘటాదివత్ ॥ సచ్ఛిద్రత్వాద దేహిత్వా ద్దేహత్వాన్మృతదేహవత్ । ఇత్యాదిసాధనై ర్న్యాయ్యైః నిషేధ్యావర్ష్మ ణశ్చితిః ॥ ఏవమ్,ప్రత్యక్షవిరోధాత్ అన్వయముఖేన సాధ్యముపస్థాపయద్భిః ఉదీరితసాధనై రపహృతవిషయతయా ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాదివ్యతిరేకాహేతవో నసాధ్యముపస్థాపయితుమీశతే.

సన్తు తర్హీన్ద్రియాణ్యేవాత్మా.- నచ తానిఇదన్తయాప్రథన్తే; యేన దేహవ దహఙ్కారగోచరాద్బహిష్క్రియేరన్. నాపి తథోద్భూతరూపాదిగుణాని స్థూలాని; యేన తత్ప్రతిభాస ఇవ ఇన్ద్రియగోచరత్వే అహంప్రత్యయస్య రూపావయవాది ప్రతీతిః ప్రసజ్యేత. తద్వ్యాపారఫలఞ్చజ్ఞానం తద్ధామియుక్తమ్, స్నానాధ్యయనాదిఫలవత్; అతఏవ సత్యతపాః "ద్రష్టుశ్చక్షుషః"¹ ఇతి.

౧॥

పా.- ౧-అస్తురూపై రేవ-౩.

తన్న, వికల్పాసహత్వాత్; తథాహి:- కింప్రత్యేకమిన్ద్రియాణి చేతనాని?; సమ్భూయవా?. యది ప్రత్యేకమ్, ఇన్ద్రియాన్తరదృష్టస్య ఇన్ద్రియాన్తరప్రతిసన్ధానం నస్యాత్ .-అస్తిచ తత్ “యమహమద్రాక్షం తమహం స్పృశామి”ఇతి.-అతఏవనసమ్భూయాపిచేతనత్వమ్, నహి పఞ్చభిరిన్ద్రియైస్సమ్భూయైకం వస్త్వనుభూయతే?,అనుసన్ధీయతేవా?; ఏకేన్ద్రియవిగమేచప్రాయణ ప్రసఙ్గశ్చ.-ఇన్ద్రియచైతన్యేచ తత్తదిన్ద్రియాపాయే తదిన్ద్రియార్థస్మరణమపి నభవేత్.—

నచ, తద్వ్యాపార ఫలతయా తత్సమవాయిత్వమ్ జ్ఞానస్య, శస్త్రాదివ్యాపార జన్మనోపి పాపాదేఃపరసమవాయిత్వాత్; అన్యథాచ ప్రష్టుఃస్మృత్యుపపత్తిమ్, శరణాగత పరిత్యాగస్య నృశంసతాఞ్చ ఆలోచ్య సత్యతపస్తథావచనమ్. ... *

అస్తుతర్హి మన ఏవచేతనమ్, తథాసతిహి పూర్వోక్తాదోషాః పరిహృతాభవన్తి?, తద్ధి సర్వేన్ద్రియాధ్యక్షం ప్రజ్ఞాయతే, ప్రతిజ్ఞాయతేచ.-ఉపపద్యతేచ ఇన్ద్రియాన్తరేణ ప్రతిసన్ధానమ్,దర్శనానుసన్ధానాధారస్య మనస ఏకత్వాత్ తత్తదిన్ద్రియాపాయేపి స్మరణముప్యుపపద్యతఏవ మనసోనిత్యత్వాత్.- తదపిన.- కరణత్వాత్ చక్షురాదివత్, బాహ్యాన్తర సకలవిషయ సంవేదనకరణతయాహి మనఃప్రకల్ప్యతే?. బాహ్యేన్ద్రియేషు యథాయథం నిజవిషయసన్నికర్ష భాగిష్వపి యతో నయుగపదేవ సర్వేవిషయాః ప్రతీయన్తే; అణోవగచ్ఛామః. అస్తి కిఞ్చిదపరమపి సాధనమ్. యత్సాహాయ్యైకవిరహాన్నసర్వేప్రకాశన్తే కశ్చిదేవ ఏకః ప్రతీయతఇతి. తథా, సుఖాది సంవేదనాన్యపి కరణవన్తి,క్రియాత్వాత్, సంవేదనత్వాద్వా,రూపాదిజ్ఞానవదితి.-తదేవం జ్ఞానకరణతయావగతస్య మనసః కథమివ జ్ఞానేకర్తృత్వమ్?; స్వాతన్త్ర్యలక్షణం హితత్?. తచ్చ, స్వచ్ఛన్దానురోధేన సాధ్యసిద్ధ్యనుగుణోపకరణ సంపాదనసామర్థ్యమ్,

స్వసమవేతమేవవా గుణాన్తరం తన్త్రీకృత్య ప్రవృత్తిః; కరణ
త్వన్తు పరాధిష్ఠానాధీన వ్యాపారతారూప పారతన్త్ర్యనియతం సా
ధకతమత్వమితి కథమివైకత్ర మనసి పరస్పరవిరుద్ధ తదుభయ ధ
ర్మసమ్బన్ధం ప్రతిపద్యేమహి?. [౫

అథ తదపిమనః కరణాన్తరేణ స్మరణాదిషు కర్తృభావమను
భవతి; తథాసతి సంజ్ఞామాత్రే వివాదః· యఏవహి చక్షురాది
భిః రూపాదీన్ అన్తరకరణేనచ సుఖాదీంశ్చేతయతే. సఏవాత్మా
తస్మిన్నేవ చేన్మనస్సంజ్ఞా నివేశ్యతే; కామన్నివేశ్యతామ్, ననః కి
ఞ్చిద్ధీనమ్; కిన్తు తథా సర్వలౌకికవ్యవహారో బాధ్యేతేత్యలమనేన.

ఆహ కిమిదమ్మనో నామ?.- నను ఉక్తమాన్తరం జ్ఞానకరణ
మిన్ద్రియమితి·- కింపునరస్య సాధనమ్?.- నను ఉక్తం యుగపద్జ్ఞానాను
త్పత్తిర్మనసో లిఙ్గమితి·-ఉక్తన్నామ తథాపి కథంతత్త్వాన్తరసిద్ధిః?.-
కల్పయిత్వాపిహి తద్యుగపత్స్మరణానుత్పత్త్యుపపత్తయే అవశ్యా
శ్రయణీయమేవ నిమిత్తాన్తరమ్. సన్తిహి యుగపదస్య స్మర్తుః [౧౫
నానార్థానుభవ భావితాస్సంస్కారాః.

అథచ నసర్వేస్మర్యన్తే, కిఞ్చిదేవకదాచిత్స్మర్యతే, సంస్కా
రోన్మేష హేతూపనిపాతక్రమాత్తథాత్వమితిచేత్; ఏవమపి ప్రణి
ధానమాత్రోద్బోధనీయ సంస్కారస్య స్మృతియౌగపద్యమాపద్యే
త.- యావదనుభూత సకలవిషయ సుస్మూర్షయా సర్వతః ప్రత్యాహృ
త చేతసస్సాధారణ్యేన ప్రణిదధతోపి నసర్వఏవార్థా స్మృతిమధి
రోహన్తి·

యదితు శుభాశుభ రూపతయా స్మరణానామదృష్టవశాద్వ్య
వస్థాక్రమః, జ్ఞానస్వాభావ్యాద్వా ఆత్మనః.- తథాసతి బహిరిన్ద్రి
యేషుచ యథాయథం స్వవిషయసంప్రయుక్తేషు తథైవ యుగపత్
జ్ఞానానుత్పత్తి రుపపద్యతఇతి కృతమిన్ద్రియాన్తరేణ· స్యాన్మతమ్;-

పా.- ౧ - ఆపాద్యతే - ౩.

[1]కాదాచిత్కస్య సుఖాదే రాత్మసమవాయినో బాహ్యవిషయా [2]దృష్టనిమిత్తకారణస్యా సమవాయికారణేన భావ్యమ్, తచ్చ ఆత్మమనస్సన్నికర్ష ఇతి మనోద్రవ్యసిద్ధిరితి. తదసత్:- సుఖదుఃఖాది పూర్వకాలజన్మనః అభిమతా నభిమత విషయసంపర్కజ జ్ఞానస్యాత్మ సమవాయినఏవ అసమవాయి కారణత్వాత్; తస్య చ విషయసంప్రయుక్తేన్ద్రియ సంప్రయోగఏవ ఆత్మసమవేతోఽ సమవాయికారణమ్. తద్ధేతు రపీన్ద్రియవ్యాపారః ప్రయత్నమదృష్టఞ్చా త్మసమవేతమపేక్షమాణా దాత్మేన్ద్రియ,సన్నికర్షాత్ అసమవాయి కారణాత్ .- ప్రయత్నస్యతు స్వపూర్వక్షణవర్తి కర్తవ్యతాజ్ఞానం ప్రయత్నఏవత్వదృష్టస్యాపీతి నాత్మ విశేషగుణానాం బుద్ధిసుఖ దుఃఖేచ్ఛాదీనాం అసమవాయికారణ సాపేక్షతయాపి ద్రవ్యాన్తరపరికల్పనం న్యాయ్యమ్.

యత్తు, నిత్యద్రవ్యవిశేషగుణస్య ద్రవ్యాన్తర సంయోగ ఏవ అసమవాయికారణమ్, పార్థివ పరమాణుషు అగ్ని సంయోగాద సమవాయికారణా ద్రూపోత్పత్తేరితి.- తదపి స్థవీయః;- పార్థివపరమాణుషు రూపాదయో దహనసంయోగాదితి కుతోవగతమ్? .- కార్యద్రవ్యే తథా దర్శనాదితి చేత్?; ఇహావా తర్హి కిన్నదృశ్యతే?. ఇష్టానిష్టప్రాప్త్యవగమాదనన్తరం సుఖాదిర్జాయతఇతి దృష్టకారణ వ్యభిచారేహి కారణాన్తరాను మానావసరః?;- నచేహాస్తి వ్యభిచారః;-

అతః ప్రసిద్ధకారణాభావేష్వేవయత్రకార్య సమవాయఃతత్సమవాయికారణమ్.యత్తుతత్ప్రత్యాసన్నమ్తదసమవాయి,యదన్యత్తన్నిమిత్తమితివ్యవస్థాశ్రయణ ముచితమ్, నత్వనపేక్షితా ప్రసిద్ధద్రవ్యాన్తర

పా.-౧.౨ - కాదాచిత్కస్య - ౨. ౨ - అదృష్టాదినిమిత్త -౧ - ౩.

సంయోగా భ్యుపగమేన తస్యా సమవాయి కారణత్వా శ్రయణమ్, కారణా న్తరా నుపలబ్ధేః, దృష్టానుసారాచ్చ;- అణుగ తరూపాదా తథాభ్యుపగమః,- ఇహతు తద్విపర్యయః ప్రదర్శిత ఏవ.

ఏవమపి వ్యాప్తిబలేన 1యద్రవ్యా న్తర సంయోగోనుమాతవ్యః, సత్వర్హి స్పర్శవద్ద్రవ్య సమవేతో భౌతిక ఏవ చోపలబ్ధఇతి ప్రసిద్ధ దేహాదిసంయోగ ఏవా నుమాన పర్యవసానాత్ 2నవమద్రవ్యసిద్ధిః.

అథోచ్యేత భౌతికత్వేహి మనసః పృథివ్యాద్యన్యతమత్వే నభవితవ్యమ్?, తచ్చ అనుమానా న్తరైః వ్యతిరేక మాపాదయద్భిః ప్రత్యాసిద్ధమ్.- తథాహి:-నపార్థివమ్మనః, రసావగమ నిమిత్తేన్ద్రియత్వాత్, రసనావత్.- నపాథసీయమ్, గన్ధగ్రహణ నిమిత్తేన్ద్రియత్వాత్,ఘ్రాణవత్.-ఎవమ్, అతైజసత్వాద్యపి, తత్తదిన్ద్రియాగోచర గ్రహణనిమిత్తతయా శక్యాధ్యవసానమితి అభౌతికత్వం మనసఇతి. తదనుపపన్నమ్:- ధర్మివిశేషవిపరీతసాధనాత్, రసావగమ నిమిత్తేన్ద్రియత్వ మపార్థివత్వమివ పాథసీయత్వమపి సమర్థయతి.-[౧౫
ఏవమ్ సాధనా న్తరాణ్యపి భూతా న్తరవ్యతిరేకమివ ఆత్మీయభూతభావమాపాదయన్తి.

అథ,శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధేషు యద్గుణగ్రాహి యదిన్ద్రియమ్, తదేవ తద్గుణకభూతారబ్ధమ్.- హన్త! తర్హి తదేవతదితరభూతవ్యతిరేకితయాప్యవగతమితి నతదవగమకతామాత్రేణా భిమతవ్య [౨౦
తిరేకసిద్ధిః

అపిచ శబ్దాదిగుణావగమ సాధారణ సాధనతయా శరీరమివ పాఞ్చభౌతిక మేకద్విత్ర్యాదిమయంవా ఇతరభూతసంసృష్ట

పా. - ౧ - యది ద్రవ్యా న్తర - ౩. ౨ - ననవమ-౩. ౩ - వ్యసమత్వేన - ౨.

మస్తుమనః; యథామ్నాయతే "అన్నమయంహి సోమ్యమనః"[౧] ఇతి.

నను, తత్ నతత్ప్రకృతిత్వప్రతిపాదనపరమ్, అపితు తదధీనవృత్తితామాత్రప్రదర్శనార్థమ్, "ఆపోమయః ప్రాణః"[౨] ఇత్యాదివత్; అతఏవ అపవర్గదశాయామపి మనోనువృత్తిః. దర్శితంహితత్రైవాష్టమే "మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే"[౩] "మనోస్యదైవఞ్చక్షుః"[౪] ఇతి! తథా పరస్యాశ్చదేవతాయాః "సోన్యంకామమ్మనసాధ్యాయీత"[౫] ఇతిమహోపనిషది "మనసైవజగత్సృష్టిమ్"[౬] ఇతి చపురాణే.
ఉచ్యతే:-సత్యమేవమ్, ద్రవ్యాన్తర పరికల్పనాతో వరమేవం వాశ్రయణమిత్యుక్తమ్.-పరమార్థతస్తు నభౌతికమ్, నాపి నవమన్ద్రవ్యమ్. క్వతర్హి దాసీన్మనశ్శబ్దః?.-బుద్ధావేవ; అతఏవహి "బుద్ధిమాన్ మనస్వీ" ఇతివ్యపదిశ్యతే. మనసో వస్థాభేదాశ్చ ద్రాగేవాపరోక్ష్యన్తే "క్షుభితమ్మేమనః ప్రసన్నమ్మేమనః" ఇతి.-ఏవఞ్చ, మనసః కరణతయా వ్యపదేశో బుద్ధ్యహఙ్కారయోరివ వృత్తిభేదప్రదర్శనపరః, పూర్వేషామితి. ఉచ్యతే: -యదిబుద్ధిరేవమనః; యదివాద్రవ్యాన్త [౧౫
రమ్, ఉభయథాపి తస్య నచేతనత్వమితి కిమనేనాప్రతి జ్ఞాతస్వరూపవిమర్శేన. ... ...

అస్తుతర్హి ప్రాణఏవాత్మా;- తథాసతి తదన్వయిని శరీరే సాత్మకత్వప్రతీతిః, తద్విరహిణి నిరాత్మకత్వప్రతీతిశ్చ ఉపపద్యేయాతామ్.-దేహోత్క్రాన్తిః లోకాన్తరగమనమ్ దేహాన్తరసఞ్చారశ్చ ఉపపద్యన్తేతరామ్,- గత్వరస్వాభావ్యాత్ప్రాణస్య;-ఇతరథా పరమమహతో మహతశ్చ స్పర్శవిరహిణః పరిస్పన్దానుపపత్తేః, ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతిశ్రుతయో భాక్తాస్స్యుః. ఇదమప్యసత్, వాయుత్వాదేవ బాహ్యవాయువత్ ప్రాణస్య చైతన్యానుపపత్తేః; వృత్తిర్హినేపి

౧॥ ఛా-ఉ-౬-౫. ౨॥ ఛా-ఉ-౬-౫. ౩॥ ఛా-ఉ-౮-౧౨-౫.
౪॥ ఛా-ఉ-౮-౧౨- ౫. ౫॥ మహోపనిషది. ౬॥ వి-పు-౫-౨౨-౧౫.

2-2-83.

ఆత్మని సుషుప్తౌ ప్రాణస్య వృత్తిమత్త్వాచ్చ; తద్వృత్త్యాహి సుప్త[1]స్యాపి సప్తధాతుభావేనా శితపీతః ద్రవ్యాపరిణామః, శ్వాసప్రశ్వాసౌ చ?; తనుతరతేజోబన్నానువిద్ధః కాష్ఠ్యమారుతోహిప్రాణః! సచకణ్ఠముఖనాసాభ్యన్తరే బహిశ్చ రేచితః త్వచాస్పృశ్యమానో ఘటాదిరివ స్ఫుటమనాత్మతయా చకాస్తి.-

కిఞ్చ, నిరస్తో దేహచైతన్య ప్రతిషేధప్రకారతః। ప్రాణాత్మవాదో న పృథక్ ప్రయోజయతి దూషణమ్ ॥ [3]అవిభుత్వేనాస్యాత్మనః స్పర్శవిరహిణోపి ప్రయత్నాదృష్టప్రేరణానుగుణ్యేన మనస ఇవ ఉత్క్రాన్తిగత్యాదయోయుజ్యన్తే ఇతి న తన్నిర్దేశానామ్ముఖ్యార్థతా, పరిమాణనిరూపణే ప్యేతద్వ్యవిష్యతీత్యలమమునా. ... ... *

భవతు తర్హి సంవిదేవాత్మా అజడత్వాత్, జడత్వప్రతిబద్ధం హ్యనాత్మత్వం ఘటాదిషు దృష్టమ్?; జడత్వఞ్చ సంవిదో నివర్తమానం తదపి నివర్తయతి, అజడత్వఞ్చ సంవిదస్స్వత ఏవ ప్రకాశమానత్వాత్, నహి సతీ సంవిత్ ఘటాదిరివాప్రకాశమానావతిష్ఠతే, యేన పరాయత్తసిద్ధిరాస్థీయేత; స్యాన్మతమ్.-

జాతాయామపి సంవిది విషయమాత్రం ప్రథతే, న ఖలు నీలమిదమితి ప్రతీయన్తస్తదైవానీలమనిదంరూపమపి సంవేదనం ప్రతీమః.- అతః స్వరూపసత్తైవ సంవిదా ఇన్ద్రియసన్నికర్షేణేవ విషయః ప్రకాశ్యతే, తతశ్చ తద్గతాగన్తుక ప్రకాశాతిశయదర్శనేన పశ్చాత్ సంవిత్ అనుమాస్యత ఇతి·

తన్న:- జ్ఞానవ్యతిరేకిణోర్థధర్మస్య ప్రకాశస్య నిపుణమపి నిరీక్షమాణానాం రూపాదివదనుపలబ్ధేః ఉభయాభ్యుపేత సంవిదైవ సకలవ్యవహారోపపత్తౌ చ తత్కల్పనానుపపత్తేః.- విత్తి వేదితృ ప్రతిభాస శూన్యాయాఞ్చ విషయవిత్తావభ్యుపగమ్యమానాయామ్,

పా.-౧-అపి-౧-న. ౨-ద్రవ్యపరిణామః-౧-౩-అహేతుత్వేన-౧.

[1]ఘటస్తావ దయమ్ అహన్తు జానామినవేతి నజ్ఞాయతఇతిచ కదాచి త్ప్రతిభాసం స్యాత్;

నచైవమస్తి, అతీతాఽనాగత విషయగ్రహణస్మరణేషు వ్యాహార వ్యవహారయో రభావేభావేపి, తత్ప్రాగేవ విదితత్వప్రతీతేః, నానుమానికీ తత్ర విషయసిద్ధిః, నతరాం తత్పూర్వికా తత్ర బుద్ధిసిద్ధిః, తథాహి:- కేనచిత్ప్రేరితః ప్రణిధాయ స్మృత్వానన్తరమేవ ప్రతివదతి స్మృతమద్యమయేతి.-

నచా యమేవ[2]వ్యాహార స్తత్రలిఙ్గమ్, తత్పూర్వకత్వా దన్యోన్యాశ్రయణాపత్తేశ్చ, స్వ[3]వ్యాహారేణ స్వజ్ఞానానుమానం కఇవ సచేతనః ప్రతిజానీత?

అన్యచ్చ, యత్సమ్బన్ధా దర్థాన్తరే యోవ్యవహారః ధర్మభేదో వా, సతస్మిన్నుపలభ్యమాన స్తత్స్వరూపప్రయుక్తః, నతుతత్సమ్బన్ధనిబన్ధనః, యథా, సత్తాసమ్బన్ధాత్ పృథివ్యాదిషు సద్వ్యవహారః, రూపసమ్బన్ధాచ్చ చాక్షుషత్వమ్ సత్తాయాం రూపేచ; ఏవమ్, సంవిత్సమ్బన్ధాత్ప్రవర్తమానో ఘటాదిషుప్రకాశత ఇతి వ్యవహారః ప్రకాశమానత్వంవా ధర్మః; సంవిదితు పరిదృశ్యమానః నసంవిత్సమ్బన్ధాపేక్షః, అపితు తత్స్వరూప ప్రయుక్తఇతి స్వయం ప్రకాశత్వాత్ సైవాత్మేతి.

కిఞ్చ, యోపి సంవిదోన్యం సంవేదితారమభ్యుపగచ్ఛతి, అభ్యుపగచ్ఛత్యేవాసౌ సంవిదమ్, నహ్యసత్యామేవసంవిది సంవేత్తీ త్యుపపద్యతే? ఏవఞ్చే దుభయవాదిసంప్రతిపన్నతయా [4]సైవ పరం వేదిత్రీభవతు కిమన్యేన కల్పితేన?.

నను అహఞ్జానామీతి జ్ఞానాతిరిక్త స్తదాశ్రయభూతోఽయ

పా.-౧-ఘటసత్తావత్-౧. ౨-వ్యవహారః-౧-౩. ౩-వ్యవహారేణ-౧.౪-సైవంపరం-౨.

మాత్మాప్రతీయతే. సత్యమ్,- సతు వికల్పరూపతయా సాక్షాత్ప్రత్యక్షమితి నశక్యస్సంశ్రయితుమ్, భేదజ్ఞాన సిద్ధవత్ప్రకారేణ పృథగ్వస్తుతయా గృహీతావ్యభిచారేణ సహోపలమ్భ నియమేనాప్రకాశాత్మనశ్చ, స్వభావవిరోధాదేవ ప్రకాశాయోగాత్: ప్రకాశస్వాభావ్యేచ సంవేదనత్వ మిత్యాదినావా, ప్రకాశాత్మకో హమిత్యస్మాస్య తత్త్వమేవ మనుపగమమ్ గ్రాహ్యావికల్ప ప్రత్యుద్ధారేష్వేష ఏవప్రకారః; అతో వాసనాభిధాన సమనన్తరప్రత్యయసామర్థ్యాత్, అనాద్య విద్యావశాచ్చ, సమారోపితా వాస్తవగ్రాహ్యగ్రాహక వికల్పోల్లేఖినీ స్వయంప్రకాశా సంవిదేవ పరమార్థసతీ, సైవ ఆత్మేతి సౌగతాః ప్రకటాః ప్రచ్ఛన్నాశ్చ.

యథాహుః ప్రకటాః, "అవిభాగోపిబుద్ధ్యాత్మా విపర్యాసిత దర్శనైః। గ్రాహ్యగ్రాహకసంవిత్తి భేదవానివ లక్ష్యతే"[౧] ఇతి.
యథావాప్రచ్ఛన్నాః, "శుద్ధంతత్త్వం ప్రపఞ్చస్య నహేతురనివృత్తితః।జ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగస్య మాయైవజననీతతః"[౨] ఇతి.

అత్రాహ క్షణభఙ్గినీ ప్రతివిషయమన్యాన్యాచ సంవిచ్చకాస్తి, సైవచేదాత్మా పూర్వేద్యుః దృష్టమ్, అపరేద్యు రహమిదమదర్శమితి కథమివ ప్రత్యభిజానీయాత్?,

నచ నిరాలమ్బన ప్రతిభాభేదమాత్రతయా ఇహసమాధేయమ్, నిరాలమ్బన త్వప్రతిజ్ఞాయాః ప్రత్యక్షాదిసకలప్రతీతిబాధితవిషయత్వాత్, సాధనస్యచ సాలమ్బనత్వే, తదవిశేషా దశేషశేముషీణాం తథాత్వాపత్తేః; నిరాలమ్బనత్వేచ సాధనాభావాదేవ సాధ్యాసిద్ధేః, ప్రపఞ్చితశ్చ పూర్వోత్తరమీమాంసాభాగయోః నిరాలమ్బనత్వ ప్రతిషేధః, యథార్థఖ్యాతిసమర్థనేనచ శ్రాన్తి ఇతి

౧॥

౨॥

నవ్యావతిష్ఠతే, అతఏవ నసన్తానాశ్రయణేనాపి ప్రత్యభిజ్ఞోపపాదనం సాధీయః, విజ్ఞానక్షణవ్యతిరిక్తస్య స్థాయినః అనుసన్ధాయినః సన్తానస్యాభ్యుపగమే స్వసిద్ధాన్తత్యాగః, పరసిద్ధాన్తాభ్యుపగమశ్చ, అనభ్యుపగమే ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తిః.

న హ్యన్యేనానుభూతే అన్యస్య ప్రతిసన్ధానసమ్భవః?.

నచ సుసదృశతయా భేదాగ్రహణేన ప్రదీపాదావివ ప్రమాతరి ప్రత్యభిజ్ఞా భ్రాన్తిః?

యుజ్యతే హి తత్రైకస్యైవ పూర్వాపరవ్యక్తిదర్శినస్తుల్యసంస్థానతయా వ్యక్తీనాం భేదమవిమృశతస్తథా భ్రమః, ఇహ తు సంవిద్వ్యక్తయః పరస్పరవార్తానభిజ్ఞాః నిరన్వయవినాశిన్యశ్చ సుగతమతఇతి.

న తాస్వేకత్వభ్రమస్యాశ్రయతా విషయతా వా సమ్భవినీ.

నచ సుసదృశత్వేపి అన్యేనకృత మాత్మకృతతయాన్యోనుసన్ధాతుమలమిత్యాగమాపాయి సంవిత్సన్తానాశ్రయః ప్రత్యభిజ్ఞానక్షణస్థాయీ చేతనోభ్యుపగన్తవ్యః.

కశ్చిదాహ:-న సంవిదనిత్యా ప్రాగభావాద్యసిద్ధేః, తదసిద్ధిశ్చ తస్యాస్స్వతస్సిద్ధత్వాత్, నహి స్వతస్సిద్ధస్య ప్రాగభావాదయః స్వతోన్యతో వా సిధ్యన్తి, స్వయం హి స్వాభావమవగమయత్ సద్వా ఽసద్వా సాధయేత్, [1]అసత్త్వే అభావ ఏవ నాస్తీతి కథం సాధయేత్?; అసత్త్వాదేవ సాధకస్య పక్షాన్తరేణ తరాం సాధకత్వమితి న స్వతస్తావత్తత్సిద్ధిః; నాప్యన్యతః అనన్యగోచరత్వాదనుభూతేః, అనుభావ్యత్వే చ ఘటాదివత్ అననుభూతిత్వప్రసఙ్గాత్.- అతస్సా న జాయతే, జన్మాభావాదేవ ఇతరేపి భావవికారా నిరాకార్యాః తత్ప్రతి

పా.-౧-సత్త్వే అభావ-౨.

బద్ధత్వాత్తేషామ్;-అతఏవనానాత్వమపిసంవిదిప్రత్యుక్తమ్, ఉత్పత్తిమత్త్వవ్యాపకనివృత్త్యాతద్వ్యాప్యభూతనానాత్వస్యాపినివృత్తిసిద్ధేః

నహ్యాజం విభాగ్యస్తి? ౧చేత్యత్వాచ్చ భేదేతరే తరాభావాదయోనతద్ధర్మాః రూపాదివత్, ౨అతోస్యానుమేయః కశ్చిదపిధర్మోఽస్తి?, అతోనిర్ధూతనిఖిలభేదావికల్ప నిర్ధర్మ ప్రకాశ మాత్రైకరసా కూటస్థనిత్యాసంవిదేవాత్మాపరమాత్మాచ.

యథాహ, "యానుభూతిరజామేయా౽ నన్తాత్మేతి సైవచ। వేదాన్తవాక్యతాత్పర్యభూమిః"[౧] ఇతి తేషాం భాషా.-యథాహతద్వార్తికకారః "పరాగర్థప్రమేయేషు యాఫలత్వేనసమ్మతా। సంవిత్సైవేహమేయోఽర్థో వేదాన్తోక్తిప్రమాణతః॥ అప్రామాణ్యప్రసక్తిశ్చ స్యాదితోఽన్యార్థకల్పనే। వేదాన్తానామతస్తస్మాత్ నాన్యమర్థంప్రకల్పయేత్"[౨] ఇతి.

తదిద మలౌకిక మవైదికఞ్చదర్శన మిత్యాత్మవిదః;-తథాహి:- సంవిదితి స్వాశ్రయంప్రతిసత్తయైవ కస్యచిత్ ప్రకాశనశీలో జ్ఞానావగత్యనుభూత్యాది పద పర్యాయ నామా సకర్మకః సంవేదితురాత్మనో ధర్మః ప్రసిద్ధః; తథైవహి సర్వప్రాణి భృత్ ప్రత్యాత్మసిద్ధోఽయ మనుభవః అహమిదం సంవేద్మీతి తస్యాస్యోత్పత్తి స్థితి నిరోధాశ్చ సుఖదుఃఖాదేరివ ప్రత్యక్షాః ప్రకాశన్తే, స్వాపమదమూర్ఛా దశాసుచ యోగ్యానుపలబ్ధ్యా నిరాకృతస్తత్సద్భావో నాభ్యుపగమ మర్హతి.

యదిహితాస్వపి దశాసు సంవేదనమవర్తిష్యత?తతః ప్రబోధసమయేఅనుసమధాస్యత· నచ, అనుసన్ధీయతే అతఏవహిఇయన్తం కాలం నకిఞ్చిదహమజ్ఞాసిషమ్ ఇతి ప్రబుద్ధః ప్రత్యవమృశతి, యావదనుభూత పదార్థస్మరణ నియమాభావేపి సంస్కార విచ్ఛేదనిమిత్త

౧॥ ౨॥

పా.-భేద్యత్వాత్-౧. ౨-అతోనాస్యా-౧. ౩-వాక్య-౨-న.

ఏతేన తదపి పరాకృతమ్, "మానం స్వయం ప్రకాశత్వాత్ స్వతస్సచ్చేత్ సదాస్త్వతః । తన్మేయంచ సదాస్త్యేవ మానం మేయ యుగేవహి?"॥ ౧ ఇతి. నహి మానస్య స్వసత్తాకాలే అర్థావిర్భావో మేయ యోగః?, కిన్తు యద్దేశకాలాదిమత్తయా మేయ మవభాసతే, తాదృశ తద్రూప ।మిథ్యాత్వ విరోధిత్వమ్. అతఏవ స్మృతిర్న బాహ్యావిషయా, నష్టేప్యర్థే స్మృతిదర్శనాత్ ఇత్యపి ప్రలాపః.

అథ సంవిత్ప్రాగభావాదేః అవర్తమానతయా నప్రత్యక్షత్వమ్, లిఙ్గాద్యభావాచ్చ నప్రమాణాన్తరత స్సిద్ధిరితి. [౧౦

యద్యేవమకారణమ్, తర్హి స్వతస్సిద్ధత్వమ్ప్రాగభావాద్యసిద్ధేః; ప్రమాణాభావఏవహి ఇదానీంవాచ్యః?నచ తదభావశ్శక్యో భిధాతు మిత్యుక్తమేవ, యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవ అభావస్య సమర్థితత్వాత్.

అపిచ ప్రత్యక్షసంవిత్ స్వసత్తాకాలే స్వవిషయస్య సద్భావం సాధయన్తీ, యత్తస్య నసర్వదాసత్తాం సాధయతి తద[౧౫ వసీయతే అహమిదానీమేవాస్మి, నాన్యదేతి కాలవిశేషావచ్ఛిన్నైవ సాచకాస్తీతి, ఇతరథా ఘటాదేరపి నిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్;- ఏవమనుమానాది సంవిదోపి.

నచ ప్రత్యక్షానుమానాది భేదశూన్యా నిర్విషయా నిరాశ్రయాధీ స్సమ్భవతీత్యుక్తమేవ. [౨౦

నచాన్యావిషయత్వాత్సం విదోన్యత స్తత్ప్రాగభావాద్యసిద్ధిః అజ్ఞాసిషమితి ప్రాక్తనసంవిదో ఽ ద్యతనధియా విషయీక్రియమాణత్వాత్, ప్రతికూలా నుకూల విషయనియత హానోపాదానాది లిఙ్గావగమ్యత్వాచ్చ. పరసంవిద స్తదనభ్యుపగమేచ శబ్దార్థగ్ర

౧॥

పా.-౧-మిథ్యాత్వావిరోధిత్వమ్-౩.

మార్థ్యేన విశేషణమ్, సాధ్యస్య సాధనస్య వార్థవత్త్వామనుపపత్తేః;- తథాఽచసతి సాధ్యసమస్థితం తర్హి పక్షతే నేత్యలమనేన.

యదపి, నహ్యజం విభాగ్యస్తీతి?; -తదపిన:- అజస్యైవాత్మనో దేహేన్ద్రియాదిభ్యో విభాగస్య సమర్థితత్వాత్,అనాదిత్వే నా [౫
భ్యుపగతస్యాజ్ఞానస్యాత్మనోవ్యతిరిక్తతయా౽ వస్యాశ్రయణీయత్వాత్ - “అపరమార్థస్సవిభాగః” ఇతిచేత్, పరమార్థభేదః కింజన్మప్రతిబన్ధకస్సవిద్రుష్టః?, నిర్బాధప్రతీతిసిద్ధశ్చ దృక్ దృశ్యభేదః పరమార్థపవేత్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యామః.

యదపి, నాస్యా⁴మేయో ధర్మో౽స్తి చేత్యానాన్తద్ధర్మత్వమితిచ· తదపి, శాస్త్రానుమానాది ప్రమాణసిద్ధైః స్వయంప్రకాశత్వ నిత్యత్వాదిధర్మైః స్వయమభ్యుపగతైరనైకాన్తికమ్.-

నచ తేచితిమాత్రమితివాచ్యమ్,తత్సిద్ధావపి తేషువిమతి దర్శనాత్, అభ్యుపగమ్యో౽నహిసంవిదం తదను మేయత్వక్షణికత్వాది ప్రతిజానతే వాదినః, స్వరూప భేదాచ్చ,స్వాశ్రయం ప్రతిసత్తయైవ కస్యచిత్ప్రకాశనంహి సంవేదనమ్?, స్వయంప్రకాశతాతు సత్తయైవాత్మనే ప్రకాశమానతా.- ప్రకాశశ్చ చిదచిదశేషపదార్థ సాధారణోధర్మ ఇతి సంవిత్సిద్ధావేవ సాధితమ్; - తదనభ్యుపగమేతు, వ్యవహారానుగుణ్యావచనః ప్రకాశశబ్దః; నిత్యతాతు సర్వకాలవర్తమానతా; ఏకసఙ్ఖ్యావచ్ఛేదః ఏకత్వమితి. [౨౦

నచ, జడత్వ కాలదేశ నానాత్వాద్యవచ్ఛేద శూన్యతారూపత్వాత్తేషాం నయథోక్త దోషఇతియుక్తమ్;- తథా రూపైరపి తైశ్చితిధర్మభూతైరనైకాన్త్యస్యాపరిహార్యత్వాత్ ·-సంవిదిచనిషేధ్యత్వాభిమత జడత్వానిత్యత్వ నానాత్వాదివిరుద్ధవివిధధర్మాభావేనిషేధోక్తిరుక్తిమాత్రమేవ,చేత్యజ్ఞాజ్ఞానమాత్మనివృత్త మిష్టఇచ్ఛభవతామ్.

అపిచ, అస్యాఇతిషష్ఠ్యా అనుభూతేస్సమ్బన్ధమభిధాయ, నిర్ధ

పా. - ౧ - ఏయత -౩. ౨ - చ - ౧ -న. ౩ - అలం - ౨ -న.౪ - మేవ
మో - ౩. ౫ - ధర్మ్యభావే - ౨.

మితో తత్త్వవేదిత్వమ్!, భ్రాన్త్యాపిహి తత్ర బహుభద్రం పశ్యతీతి!·

నను, జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వం విక్రియాత్మకం జడమహఙ్కార[1]గ్రన్థిస్థం తత్ఫలభుక్ అకర్తా అవిక్రియః సాక్షీ ప్రకాశమాత్ర ఆత్మా, కర్తృత్వాదిర్హి దృశ్యత్వాత్ రూపాదివత్ నాత్మధర్మః! కర్తృత్వేహ్యాత్మనో హంప్రత్యయగోచరత్వేపి దేహస్యేవ అనాత్మత్వ[2]పరార్థత్వ జడత్వాదిప్రసఙ్గో దుర్నివారః, దృష్టశ్చ లౌకిక వైదిక కర్మసు కర్తృతయా ప్రసిద్ధాద్దేహాత్ తత్క్రియాఫలభుజః ప్రమాతురహంప్రత్యయినః పృథక్త్వమ్, తథేహాపి ప్రమాతురహమర్థాద్విలక్షణస్సాక్షీ ప్రత్యగాత్మేతియుక్తమ్.

నైవంయుక్తమ్, అహఞ్జానామీతి జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యతః ప్రత్యగాత్మనో వ్యతిరేకేణ సాక్షిణో నామ ప్రకాశమాత్రస్య ఆత్మనోనుపలబ్ధేః; దేహేన్ద్రియమనః ప్రాణవిజ్ఞానేభ్యో జ్ఞానాశ్రయతయా వివిచ్యమానే ప్రతీపమఞ్చతీవ నిర్భాసమానోహం భావఏవహి ప్రత్యక్త్వన్నామ!; సాక్షిత్వమపి తస్య సాక్షాత్ జ్ఞాతృత్వమ్; నహ్య జానన్ సాక్షీ త్యపదిశ్యతే, సర్వఞ్చప్రకాశమానం జ్ఞాతేహమితి చకాసతే ప్రకాశత ఇతి ప్రత్యాత్మసిద్ధోయమనుభవః అహఞ్జానామి మహ్యం ప్రకాశత ఇతి.

నచా వ్యాకృత పరిణామభేదస్య అహఙ్కారనామ్నో బుద్ధినామధేయస్యవా జ్ఞాతృత్వమ్; దేహస్యేవ అచేతనత్వ పరిణామిత్వ జడత్వ పరార్థత్వాది హేతుభిస్తదనుపపత్తేః.

[3]నచ చితి ఛాయాపత్త్యా తయోస్తత్సమ్భవః, అచాక్షుషస్య ఛాయాఽదర్శనాత్.

నచ జ్ఞాతృత్వం చితావపితే వాస్తవమస్తి, యేన అగ్ని సంపర్కాదయః[4]పిణ్డ ఇవ ఔష్ణ్యమ్, తత్సంపర్కాదర్థాన్తరే జ్ఞాతృత్వం జాయేత? జ్ఞాయేత వా?

పా.—౧ - గ్రన్థస్థం - ౧. ౨ - పరాజడత్వ - ౨ - ౩. ౩ - నచాచితి - ౩. ౪ - పిణ్డాఇవ - ౨.

యద్యప్యేతజ్జ్ఞప్తిమాత్ర[1]మేవ ఆత్మానమభివ్యఞ్జన్నచేతనోపి అహఙ్కారః స్వాశ్రయతయా తమభివ్యనక్తి, స్వభావోహ్యయం వ్యఞ్జకానాం యదాత్మస్థతయాఽభివ్యఙ్గ్యం అభివ్యఞ్జన్తి,దర్పణ జలఖణ్డ ముక్తాదయఇవముఖమిహిరబిమ్బగోత్వాదీన్; తత్కృతశ్చాయం అహంజానామీత్యభిమానః, అతఏవఖలుఅహముల్లేఖ విగమేసుషుప్తిముక్త్యోః స్వాభావిక విశదానుభవమాత్రరూపేణా త్మనః ప్రకాశః, తతఏవచఅనాత్మత్వ మహఙ్కారస్య;తథాచ, సౌరేశంవచః, "ఆత్మనశ్చేదహఙ్కారోఽయమాయాన్ముక్తిసుషుప్తయోః। యతో నాన్వేతి తేనాయమన్యదీయోఽభవేదహమ్"౧ఇతి.

తదిదమసమ్బద్ధమ్,యతః, శాన్తాఙ్గారఇవాదిత్య మహఙ్కారో జడాత్మకః। స్వయఞ్జ్యోతిషమాత్మానం వ్యనక్తీతినయుక్తిమత్॥ ఆత్మత్వాభిమతాజడానుభవాధీనాహి సర్వపదార్థాభివ్యక్తయోఽభిప్రేయన్తే, తాదృశో మశేషార్థ సాధక ముదయాస్తమయవిపరివృత్తిశూన్య ప్రకాశస్వభావన్త మనుభవన్తదధీనసిద్ధిరచిదహఙ్కారోఽభివ్యనక్తీతి ఉపహాస్యమిదమాత్మవిదామ్.

కిఞ్చ, వ్యఞ్జకత్వ వ్యఙ్గ్యత్వ మన్యోన్యం నచస్యాత్ప్రతికూలతః। వ్యఙ్గ్యత్వేఽననుభూతిత్వ మాత్మనిస్యా ద్యథాఘటే॥ దినకరకర వ్యఙ్గ్యకరతలం తదభివ్యఞ్జకం దృష్టమితి మావోచః, కరతలస్య తద్బాహుళ్యమాత్రహేతుత్వాత్, తథాభూతాశ్చదినకరమరీచయః స్ఫుటముపలభ్యన్తఇతి నకరతలవ్యఙ్గ్యత్వమ్.

అపిచ, కేయ మభివ్యక్తిః?యా అనుభూతిరూపస్య ఆత్మనఃఅహఙ్కారేణ క్రియత ఇత్యుచ్యతే; నతావత్తత్సిద్ధిః, తస్య స్వతస్సిద్ధత్వేన అనన్యాధీనసిద్ధిత్వాభ్యుపగమాత్.

నాపి తద్విషయజ్ఞానమ్,జ్ఞానాన్తరాననుభావ్యత్వాత్--అనుభావ్యత్వేహి ఘటాదివ దననుభూతిత్వప్రసఙ్గః?;అతఏవ నజ్ఞానకరణా

౧॥

పా.. ౧-ఏవ - ౧ - స. ౨-వ్యఞ్జయన్తి - ౩.

సుగృహః- సహి వేద్యగత జ్ఞానోదయ ప్రతిబన్ధకాపనయనేనవా దీపేనేవ సన్తమసనిరసనేన చక్షుషః వేద్యసన్నికర్షోపాధిత్వేన వా వ్యక్తి దర్పణాదేరివ జాతినిజముఖాది బోధకస్య నయనాదేః వేత్తృగత కల్మషక్షాళనేనవా శమదమాదినేవ పరావరాత్మతత్త్వజ్ఞానోపాయస్య ఆగమాదేః.

నతావదనుభవగత మహద్వారాపనేయమస్తి కిఞ్చిత్ జ్ఞానోదయ పరిపన్థి, అజ్ఞానన్తు జ్ఞానసమానాశ్రయవిషయతయా నతదుభయాభావవిరహిణీ భవదభిమతసాక్షిణి నిత్యేపమస్థాతి·

నఖలు జ్ఞానప్రసక్తిశూన్యఘటాది రజ్ఞానీత్యుచ్యతే, తత్రైవ నజాతుచిత్ జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానమాత్రస్యేతి నతస్యాప్యజ్ఞానంభవేత్·- భవదపి తదహద్వారాపనేయంనేష్యతే, జ్ఞానైకనివర్త్యత్వాదజ్ఞానస్య, తథాభ్యుపగమాచ్చ, జ్ఞానఞ్చస్వవిషయ ఏవ అజ్ఞానంనివర్తయతి.

నచ తద్విషయత్వమాత్మతయాఽభిమతస్యాఽనుభవస్యేష్యత ఇతి తత్రత్యమజ్ఞానం నకేనచి తద్ద్వారా చిదుచ్ఛిద్యేత; జ్ఞానప్రాగభావరూపఞ్చాజ్ఞానం నజ్ఞానోత్పత్తిప్రతిబన్ధకమితి శక్యంవ్యపదేష్టుమ్, భావరూపమజ్ఞానమనిర్వచనీయం జగదుపాదానమిత్యాది ప్రలాపమాత్రమితి సమ్బన్ధనిరూపణే ప్రతిపాదయిష్యతే; అతో నవేద్య దోషాపనయన రూపాహద్వారేణానుభవాభివ్యక్తిః, కరణానామ భూమిత్వాత్ నతత్సమ్బన్ధహేతుతా । అహమర్థస్య బోద్ధృత్వాన్న సతేనైవశోధ్యతే॥.

నచ స్వాశ్రయతయాభివ్యఙ్గ్య ప్రకాశనమభివ్యఞ్జయితుస్స్వభావః ప్రదీపాదావ దర్శనాత్, యథావస్థిత వస్తుప్రకాశానుకూలస్వభావత్వాచ్చ, జ్ఞాన తత్సాధనతదను గ్రాహకాణామ్; తచ్చ స్వతః ప్రామాణ్యన్యాయాత్; తదనభ్యుపగమేచ సర్వత్రానాశ్వాసప్రసఙ్గాత్, వ్యక్తేస్తు జాతిరాకార ఏవేతి తథా ప్రత్యాయనమ్, నవ్య

పా.—౧ - నా - ౨ - న.

జ్ఞకత్వప్రయుక్తమ్ ఉక్తాదేవవ్యభిచారాత్; దర్పణాదిస్తు నాయనమ
హః ప్రతిఫలన లక్షణదోష హేతుః నాభివ్యఞ్జకోవదనాదేః,వ్యఞ్జక
స్త్వాలోకాదిరేవ, వ్యఞ్జకత్వేపి ప్రతీపగమన దోషప్రయుక్త స్తత్రా
న్యథావభాసః. [౫

నచేహ తథా హమర్థస్య తాదృశ దోషాపాదకత్వంస్వభావః,
తథాసతి సర్వస్యాపి ప్రత్యక్షాదే ర(ప్రా)మాణ్య ప్రసఙ్గాత్ నకి
ఞ్చిత్తథ్యంస్యాత్; తస్మాత్ జ్ఞాతృతయా సిద్ధ స్సన్నహమర్థ ఏవ
ప్రత్యగాత్మా నజ్ఞప్తిమాత్రమ్.

యత్తు, సుషుప్తిముక్త్యోః జ్ఞప్తిమాత్ర తయాస్ఫురణమ్, అహ
మితితు నప్రతిభాతీతి; తత్ర¹సుషుప్తౌ తథావస్థితిః పురస్తాదేవ నిరస్తా,
అహమిత్యేకరూపేణా ప్రబోధా త్త(తా)ప్యాత్మనస్ఫురణాత్.

యది పరం పరాగర్థాననుభవాత్ తమోగుణాభి భవాచ్చ,
నవివిచ్య స్ఫుటఞ్చకాస్తి, భవదభిమతాను భూతిరపి తదానీం తథైవ
హిప్రథతఇతివాచ్యమ్,నాహ మహమ్,నాప్యర్థా న్తరమ్, అపితు [౧౫
అనుభూతిమాత్ర మజ్ఞాన సాక్షితయాఽవతిష్ఠత ఇత్యేవంవిధంస్వాప
సమయభవ మనుభవన్నహిసుప్తోత్థితః కశ్చిత్ పరామృశన్నుపలబ్ధచ
రః ఏతావన్తంకాలం నకిఞ్చిదహమవేదిషమితి పరామర్శనాదేవతథా
త్వంలభ్యతఇతిచేత్; కథమివ?, నకిఞ్చిదితినిర్దేశాదితిచేత్; నన్వేవ
మనుభూతి ప్రతిభాసోపి ప్రత్యాఖ్యాతస్స్యాత్. [౨౦

అపిచ,సుషుప్తిసమయసిద్ధమాత్మానమహమితి పరామృశ్యనకి
ఞ్చిదవేదిషమితి తస్యవేదనే ప్రతిషిధ్యమానే తాత్కాలికీం విత్తిసి
ద్ధిం అహమర్థస్యచా సిద్ధిమభిదధానో నుభవవిరోధమపి నజానాతి
దేవానాంప్రియః, నిర్విషయా నిరాశ్రయాచ విత్తిర్నాస్తీత్యుక్త
మేవ. [౨౫

నను మామప్యహం నజ్ఞాతవాన్ ప్రసుప్త ఇత్యస్తిహి ప్రబోధే

పా.—౧ - సుషుప్తిర్న తథావస్థితిః - ౩.

ప్రత్యయః. సత్యమ్,- సతు వర్ణాశ్రమాది విశిష్టతయా ప్రబోధసమయ సంవేద్యమానం దేహినమ్మా మిత్యాదాయ స్వాప్యయావస్థాప్రసిద్ధాం విశదస్వానుభవైకతానా అహమర్థస్య తేనరూపేణాజ్ఞాతత్వం ప్రజ్ఞాపయతి,నపునర్జ్ఞస్వభావస్య అహమర్థస్యాపి; ఏవమివ ఖల్వయమనుభవః అత్ర సుప్తోహమీదృశశ్చేతి ఏవమ్మానపి నజ్ఞాతవానహమితి.

అపిచ, ఆత్మా సుషుప్తా వజ్ఞానసాక్షిత్వేనాస్తేఇతిహి యాష్మాకీస్థితిః?, సాక్షిత్వఞ్చ సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వ మిత్యుక్తమ్, నచాయ జ్ఞానామీతి ప్రతిభాసమానోఽస్మదర్థ ఏవేతి కథమివ తదానీమహమర్థో నప్రథేత,స్వస్మైస్వయం ప్రకాశమానో హమిత్యేవహి ప్రకాశతే తత్సిద్ధం స్వాపాదిదశాస్వపి ఆత్మాప్రకాశమానో హమిత్యేవ ప్రకాశత ఇతి.

యత్తు,ముక్తావహమర్థోనోపావర్తతఇతి,- తత్ ,వార్తమ్,యతస్తథాసతి వైనాశికదర్శనఇవ ఆత్మనాశఏవా పవర్గః ప్రకారాన్తరేణప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్.

నోఖల్వహమితిధర్మమాత్రమ్, యేన తదపగమే ప్యవిద్యానివృత్త్యామివాత్మనస్స్వరూపేణావతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే, అహమిత్యేవహి తస్యస్వరూపమ్?.- జ్ఞానమపిహి తద్ధర్మత్వేన తస్యైవ ప్రకాశతే జ్ఞానమ్మేజాతమితి?, కాకథా పునరర్థాన్తరస్యాత్మత్వే?

అన్యచ్చ, యస్సాంసారికదుఃఖై ర్దుఃఖిత్వేనాత్మానం తత్వతో (భ్రా)న్త్యావా ప్రత్యేతిదుఃఖ్యహమితి; ససర్వమిదమనిష్టజాతం కథమహ మపునరుదయమపనుద్య అవ్యాకుల స్వస్థోభూయాసమితి సఞ్జాతముముక్షుః తత్సాధనేప్రవర్తతే?, సయది సాధనానుష్ఠానా దహమేవ భవిష్యామీత్యవగచ్ఛతి, అపగచ్ఛేదసౌ మోక్షకథా ప్రసఙ్గాదపి,

తతశ్చాసమ్భవదధికారితయా సర్వఏవ వేదాన్తవిధయః, సర్వాణిచ మోక్షశాస్త్రాణి ప్రామాణ్యాదేవ ప్రచ్యవేరన్. “అహముపలక్షితః ప్రకాశోఽపవర్గేఽవస్థాస్యతే” ఇతిచేత్, కిమతః?, నహి మయినష్టేపి కోపిప్రకాశస్థాస్యతీతి కశ్చిత్ప్రేక్షావాన్ ప్రయస్యతి?-

ఏతేన తదపి పరాస్తమ్, అస్మత్ప్రత్యయే యోఽనిదమంశశ్చిదేకరసః ప్రకాశః,స ఆత్మా, తస్మింస్తద్బల నిర్భాసితతయాఽలక్షణతో యుష్మదర్థ ఏవ అహఙ్జ్ఞానామీతి సిద్ధ్యన్నర్థఇతి, ప్రత్యక్షవిరోధాత్, అహఙ్జ్ఞానామీతిసిద్ధ్యంశ్చేతనోయుష్మదర్థఇతిమాతావన్ధ్యేతివద్వ్యాహతార్థంవచః. [౧౦

నచాసావన్యాధీనావభాసః, చైతన్యస్వభావతయా స్వయఞ్జ్యోతిష్ట్వాత్, ప్రకాశశ్చ ప్రకాశత్వాదేవ కస్యచిద్భవేత్ దీపాది ప్రకాశవదితి నాత్మా భవితుమర్హతి; అతో జ్ఞాతృతయా అహమితి సిద్ధ్యన్నర్థ ఏవఆత్మా,సచముక్తావప్యాత్మనేహమిత్యేవప్రకాశతే స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్.- యోయః స్వస్మైప్రకాశతే, ససర్వోఽహమిత్యేవ ప్రకాశమానోదృష్టః, యథా, తథావభాసమానత్వే నోభయవాదిసమ్మత స్సంసార్యాత్మా.- యఃపున రహమితినచకాస్తి, నాసౌ స్వస్మై ప్రకాశతే, యథాఘటాదిః; స్వస్మై ప్రకాశతేచాయమ్ముక్తాత్మా, తస్మాత్సోఽహమిత్యేవప్రకాశతే.

నచైవంప్రకాశమానత్వే ముక్తస్యాజ్ఞానిత్వ సంసారిత్వాది [1]ప్రసఙ్గఆపాదనీయః ముక్తత్వవిరోధాత్, అతదుపాధిత్వాచ్చ తత్ప్రత్యయస్య.

నహ్యజ్ఞానోపాధిరహంప్రత్యయః, బ్రహ్మాత్మాపరోక్షజ్ఞానక్షపితనిరవశేషావిద్యానామపి వామదేవాదీనామతత్ప్రత్యయదర్శనాత్.

శ్రూయతేహి, “తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే

పా.—౧ - ప్రకాశఆపాదనీయః - ౧.

అహమ్మనురభవం సూర్యశ్చ"[౧] "అహమేవ చ వర్త్తామి భవిష్యామి"[౨] ఇత్యాది.

తథా, కథఞ్చిదప్యవిద్యాదిక్లేశైర్లేశతోపి జాతుచిదపరామృష్టస్య పరమపురుషస్యాప్యహమిత్యాత్మ పరామర్శః ప్రజ్ఞాయతే, "హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః"[౩] "బహుస్యాం ప్రజాయేయ"[౪] "స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి"[౫]. తథా, "యస్మాత్ క్షరమతీతోహం అక్షరాదపిచోత్తమః। అతోస్మిలోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమః"[౬] "తేషామహం సముద్ధర్తా"[౭] "అహం బీజప్రదః పితా"[౮] "వేదాహం సమతీతాని"[౯] ఇత్యాదిభిః. -

ఏవఞ్చ, సాక్షాదహమర్థాదాత్మనో విలక్షణే ఽపదేహే యేనాఽవ్యక్తిక పరిణామభేదేనా ఽహమితిభ్రమః, తదభిప్రాయో హఙ్కారస్య క్షేత్రాన్తర్భావోపదేశః భగవతః, "మహాభూతాన్యహఙ్కారః"[౧౦] ఇతి బహుమన్తవ్య జనావధీరణ హేతుశ్చాసౌ గర్వాపరపర్యాయస్తత్రతత్ర శాస్త్రేషు ప్రాయశో హేయతయో పదిశ్యతే.- తస్మాదహమితి మతిర్బాధకాపేతా సాక్షాదాత్మ గోచరైవ, అనాత్మనితుశరీరే భవన్తీ అవిద్యేతి యుక్తమ్,

ఉక్తఞ్చ, "శ్రూయతాఞ్చాప్యవిద్యాయాః స్వరూపం కులనన్దన।అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా"[౧౧] ఇతి మహర్షిణా వాసిష్ఠనన్దనేన.

నచ జ్ఞప్తిమాత్రప్రతిభాసః కస్యచిచ్ఛరీరేస్తి, యేన తన్మాత్రాత్మవాదినోప్యనాత్మబుద్ధిరుపపద్యేత; అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్ ।అవిద్యాయోగతశ్చాత్మా జ్ఞాతాహమితిభాసతే॥

యదుక్తమ్, *అజడత్వాద్వృత్తిరేవాత్మేతి, తత్రేదం వాచ్యం కిమిదమజడత్వన్నామేతి? -

---

౧॥ బృ-ఉ-౩-౪-౧౦. ౨॥ 3॥ ఛా-ఉ-౬-3.
౪॥ ఛా-ఉ-౬-౨-3. ౫॥ ఐతరేయోపనిషది-౧. ౬॥ గీ-౧౫-౧౮.
౭॥ గీ-౧౨-౭. ౮॥ గీ-౧౪-౪. ౯॥ గీ-౭-౨౬. ౧౦॥ గీ-౧3-౫.
౧౧॥ వి-పు-౬-౭-౧౦. * జడత్వాత్-౧.

యమ్యుచ్యేత "సదపి యత్ నప్రకాశతే తజ్జడమ్, తద్విపరీతమ వ్యభిచరిత ప్రకాశసత్తాక మజడమ్" ఇతి- తథాసతి సుఖాదిభిః వ్యభిచారీహేతుః, నఖలు సుఖదుఃఖేచ్ఛాదయో విద్యమానాఅపికదాచి దనవ భాసమానాభవన్తి, స్వసత్తాప్రయుక్త ప్రకాశత్వమపిదీ [౯ పాదిభి రనైకాన్తికమ్,జ్ఞానవ్యతిరిక్త ప్రకాశానఙ్గీకారాచ్చా సిద్ధతా విరుద్ధతాచ.

యదిమతమ్ అవ్యభిచరిత ప్రకాశోపి సుఖాదిరన్యస్మై ప్రకాశత ఇతిఘటఇవ జడతాన్నాతివర్తతే, తేనానాత్మేతిజ్ఞానంవాకింస్వస్మైప్రకాశతే? అన్యస్యైవహితదపిజానతో హమర్థస్యప్రథతేహంజ్ఞానా [౧౦ మీతి అహంసుఖీతివత్, తేనస్వస్మై ప్రకాశమానత్వ మభిప్రేత్య ప్రయుజ్యమానో జడత్వహేతు రసిద్ధస్సంవిది; అతస్సత్త్వైవ స్వమాత్మానంప్రతి సిద్ధ్యన్నజడోహమర్థఏవాత్మా, తత్సమ్బన్ధాయత్తాతుజ్ఞానస్యాపిప్రకాశతా, అతఏవహి స్వాశ్రయచేతనంప్రతి ప్రకటతా, ఇతరంప్రత్యప్రకటతాచ జ్ఞానస్య సుఖదుఃఖాదేరివ. [౧౫

నచైవ మాత్మాన్తర సమ్బన్ధమర్థాన్తరంవా పేక్ష్యాఽయమాత్మా ఽత్మనేప్రకాశతే ఏతచ్చానన్తరమేవో పపాదయిష్యతే.

నచ జ్ఞానేన సహోపలమ్భనియమోఽహమర్థస్యార్థాన్తరతాంవారయతి, జ్ఞానస్యాపి తథాత్వప్రసఙ్గాత్, తదపిహి తేననియతేన సహోపలమ్భమిత్య హమర్థాదనర్థాన్తరం మిథ్యారూపమేవాపద్యేత. అసిద్ధశ్చ సంవిద్విశేషైస్సహోపలమ్భనియమః, ప్రత్యేకం వ్యభిచారదర్శనాత్.

నచ విశేషమాత్రం నిర్ధూతనిఖిలవిషయవిశేషా పశ్లేషంవావిత్తిమాత్రమస్తి, యేన సహోపలమ్భనియమఃసంవేదితు¹రభిధీయేత;

పా.— అభిధీయతే - ౨.

సామాన్యన్తు సదపి సాగరైర్న వస్తుతయాఽఽస్థీయతే, సమస్తవృత్తిప్రత్యస్తమయేఽపి స్వయఞ్జ్యోతిరయమాత్మాఽవతిష్ఠతఇతిచ వక్ష్యామః, స్వవాగ్విఘాతశ్చ, ఏకంద్వావితి నిర్దేశాత్; ద్వయోర్హి ఏకక్రియానుప్రవేశే సహశబ్దః శిష్యేణసహాగచ్ఛత్యాచార్య ఇతియథా.

అపిచ,నీలతద్ధియోరితి ద్వే ఉపాదాయాఽభేద ఇత్యేకత్వ విధిః సవిత్రీవన్ధ్యాత్వ విధిరివ, అనేకాన్తశ్చ సంవిదిప్రతిషిధ్యమానైః జడత్వాదిభిః సర్వజ్ఞజ్ఞానేన సహోపలమ్భనియమభాగిభి స్సంసారిజ్ఞానైశ్చ, తేషామభేదాభ్యుపగమే జ్ఞానస్య జడత్వ మూర్తత్వాది బుద్ధస్యబద్ధత్వ మిత్యాపద్యేత; నియమేన ఏక జ్ఞానసిద్ధత్వమప్యుక్త [౧౦
ప్రకారేణ ప్రత్యుక్తమ్, విపక్షవ్యతిరేకశ్చాసిద్ధః

భవతు నియమేన ఏకజ్ఞానసిద్ధత్వం జ్ఞానజ్ఞేయ జ్ఞాతౄణామ్, మాచభూదభేదః, కోవిరోధః?, కిమప్రకాశరూపత్వాత్ ప్రకాశమనురుధ్యతే । వ్యవహారాయ నీలాది రాహోస్విత్తదభేదతః ॥ ఇతి సన్దిహ్యమానత్వా న్నాభేదశ్శక్యనిర్ణయః। బోధ్యస్థైర్యేచనియ [౧౫
మోనపునర్బుద్ధి బోధ్యగః॥ స్పష్టశ్చ ప్రత్యక్షబాధః, సర్వజ్ఞానేషు వేద్యాదివ విత్తేరపి వేదితుశ్చభేదస్యాపరోక్షత్వాత్.

నచ ప్రతియోగినః ప్రత్యక్షత్వం దృశ్యత్వంవా భేదస్యాపరోక్షత్వాపేక్షితవ్యమ్, సిద్ధిమాత్రేణ తదుపపత్తావప్రయోజకత్వేన తద్విశేషస్యానాక్షేపాత్;అనవభాసమానేపి ప్రతియోగిని భావాస్స్వరూపతఏవ విలక్షణాః ప్రత్యక్ష్యన్తఇతి సర్వలోకస్వసాక్షికమేతత్.

నను జీవతోభేదప్రత్యక్షస్య శిరసిపదనిధానేనసహోపలమ్భనియమస్యాభేదేన ప్రతిబన్ధగ్రహణమితి కథమివ తతస్తద్బాధసమ్భవః?;తథాసతిహి జ్వాలాభేదానుమానమపి తదేకత్వప్రత్యభిజ్ఞయాపోద్యేత, అపిశేషజ్ఞో దేవానాంప్రియః;తత్రహి కౢప్తకారణదోషాను

వృత్త్యాసత్త్వాం జాయమానో పరోక్షావభాసో ననిరవద్య ప్రత్యక్షపూ ర్వకమనుమానం బాధితుమర్హతి,

తథాహి:- అచిరనిర్వాపితారోపి తేషు ఏకవర్తిభాగవర్తిషు బహుషుదీపేషు తద్భేదాదర్శినః సుసదృశతయా సఏవాయమితిస్మృతి రుపజాయత ఇతిదృష్టమ్; అతోన్యత్రాప్యప్రతిబన్ధ పుష్కలకారణ క్రమోపనిపాతా దవయవవిశ్లేషాచ్చ,సు సదృశ నిరన్తర ప్రవృత్తప్రదీప ప్రవాహోలప్స్యనైవ తథామతిరితినిశ్చీయతే; తత్రైకం నానాత్వ ప్రత్యయః స్వతస్త్రాప్తేన్ద్రియవృత్తి విపర్యయప్రయుక్త స్సమసమయోప ¹జాయమానానేకా నవద్యప్రత్యక్ష ప్రతిక్షిప్తవిషయశ్చ ద్వి [౧౦ చన్ద్రా ద్రిసౌదృష్టఇతి నాసౌతత్రైకత్వానుమానమభిభవితుంప్రభవతి.

నచైవమిహ జ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయ వివేకసాక్షాత్కారీ ప్రత్యయ ఇతి ప్రతిరుణద్ధ్యేవాయ మిహాభేదాను మానోదయ ప్రసక్తిమ్.

నచోపలబ్ధిసాహిత్యనియమాదేవ తథాత్వమత్రాను మేయమితి యుక్తమ్,విపక్షేబాధకానుపలబ్ధేః, సంవిదధీనసిద్ధితయాపితథా [౧౫ నియమోపపత్తేః అనైన్ద్రియకత్వేనచ తద్వృత్తి విపర్యయస్యఅకిఞ్చి త్కరత్వాత్, యోగ్యానుపలమ్భ పరాకృతత్వాచ్చ బాధక ప్రత్య యస్య.

అపిచ,విషయసిద్ధిర్హి సంవిత్? సాచస్వయం ప్రకాశేత్యవివాదః, తేన అవర్జనీయ స్తథానియమః [౨౦

నచ భేదోపి సిద్ధిమన్తరేణ సిద్ధ్యేదిత్య నున్మత్తేన యుక్తమా పాదయితు మిత్యలమనేనా నుభవపరాహతమతాతివ్యాకులీ కరణేన.

అప్రకాశాత్మనశ్చనీలాదేః ప్రకాశఇత్య నుభవసిద్ధత్వా న్న సమర్థనాన్తరంప్రార్థ్యతే, ఆత్మాతుప్రకాశస్వభావఏవ.

నచతావతా జ్ఞానత్వమ్ స్వతన్త్రత్వాత్,పరతన్త్రమాగన్తు

పా.— ¹జాయమానో నేకా - ౧.

యావదర్థేన్ద్రియసన్నికర్షాది కారణసన్నిధాన మవలమ్బమాన మర్థావచ్ఛిన్నరూపం జ్ఞానమితి ప్రాగేవావోచామ; ఆత్మాతుస్వతన్త్రో జ్ఞాతా అహమితిప్రత్యక్షం ప్రథతే.

యదిపున రీదృశోప్య యమనన్యా ధీనసిద్ధితయా జ్ఞానమభిలప్యతే, అభిలప్యతాంకామమ్, తథాపి జ్ఞానవదేవేదం జ్ఞానం నజ్ఞప్తిమాత్రతయా; అతఏవహిఛన్దోగాః, "అథయో వేదేదం జిఘ్రాణీతి సఆత్మా"[౧] ఇత్యాద్యామనన్తి; తథా "కతమఆత్మేతి"[౨] ప్రశ్నపూర్వకమిదమేవలక్షణమామనన్తివాజసనేయినః, "యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః" ఇతి; అత్రహి యోయం సర్వలోకానుభవసిద్ధో వివిధ విషయ వేదన ప్రచురః ప్రాణేషు ప్రేరకతయాస్థితో హృదయాయతనే న్తర్జ్యోతి రహమితిప్రత్యక్త్వేన ప్రకాశతే, సపురుష ఇతి, యథోదితమేవాత్మ స్వరూపముపదిశ్యతే; "ఏషహిద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతారసయితా మన్తాబోద్ధాకర్తావిజ్ఞానాత్మా పురుషః"[౩] ఇత్యాథర్వణాః; తథా "విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్"[౪] ఇతి, "నపశ్యోమృత్యుం పశ్యతినరోగం నోతదుఃఖతామ్"[౫] "సఉత్తమః పురుషః"[౬] "నోపజనం స్మరన్నిదంశరీరమ్"[౭] "ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాఃషోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషంప్రాప్యాస్తంగచ్ఛన్తి"[౮] "తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్ - అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః"[౯] ఇత్యాద్యాః. [౨౦

"సత్యంజ్ఞానమ్"[౧౦] ఇత్యత్రాపి బ్రహ్మలక్షణనిర్దేశే జ్ఞానశబ్దో నజ్ఞానమాత్రవచనః, అపితు తద్వద్వచనః, తద్వచనత్వే "లితి"[౧౧] ఇతి అద్యుదాత్తత్వప్రసక్తేః, అన్తోదాత్త శ్చాయంజ్ఞానశబ్దః మత్వర్థీయాచ్ ప్రత్యయాన్తత్వే తథాత్వంఘటతే నాన్యథేత్యే తత్పరమాత్మనిరూపణే*అతినిపుణముపపాదయిష్యామః. [౨౧

౧॥ ఛా-ఉ-౮-౧౨-౩. ౨॥ బృ-ఉ-౬-౩-౭. ౩॥ ప్రశ్నో-౪-౯. ౪॥ బృ-ఉ-౪-౪-౧౪. ౫॥ ఛా-ఉ-౭-౨౬. ౬॥ ఛా-ఉ-౮-౧౨-౩. ౭॥ ఛా-ఉ-౮-౧౨-౩. ౮॥ ప్ర-ఉ-౬-౫. ౯॥ తై-ఉ-ఆ-౪. ౧౦॥ తై-ఉ-ఆ-౧. ౧౧॥ సి-కౌ-అష్టా-౬-౧-౧౯౩. * అతి-౧-న.

ఐతరేయకోపనిషదపి "ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ"౧ఇత్యుక్త్వా, "సఏతేనప్రాజ్ఞేనాత్మనా"౧ఇతి ప్రకృతప్రజ్ఞానవన్తమేవేశ్వరన్దర్శయతి తత్సిద్ధంజ్ఞాత్రైవాయమాత్మేతి.

కింపునరస్మిన్ దేహాదివ్యతిరేకిణి౧ చేతనే ప్రత్యగాత్మని ప్ర [౫ మాణమ్, అనుమానమితి నయవిచక్షణోఽక్షపాదః, యదాహ, "ఇచ్ఛాద్వేషసుఖదుఃఖజ్ఞానాన్యాత్మలిఙ్గమ్"౨ఇతి, కిమమీషామాత్మనా అవినాభావో దృష్టః? ధూమధ్వజవిశేషేణేవ ధూమవిశేషస్య; హన్తైవం తతఏవతత్ప్రమితేః కిమనుమానేన?

మాభూద్విశేషతో దర్శనం సామాన్యతస్తు భవిష్యతి, తథాహి: ఇచ్ఛాదయః కార్యత్వానిత్యత్వ గుణత్వాదిభిః శబ్దాదయ ఇవాశ్రితతయానుమీయన్తే, యశ్చైషామాశ్రయః స ఆత్మా; గుణత్వఞ్చ పరిశేషాత్, నసామాన్యవిశేష సమవాయభావః అనిత్యత్వాత్, నద్రవ్యమ్ కర్మవా వ్యాపకద్రవ్య సమవాయాదితి.

విశేషగుణత్వఞ్చానిత్యత్వే సత్యస్మదాద్యేకేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వనియమాత్ రూపాదివత్; ఏవమాశ్రయమాత్రముపస్థాపయన్తోఽస్యవ్యతిరేకిణో హేతవః ద్రవ్యాన్తరగుణత్వం ప్రత్యాచక్షాణైః కేవలవ్యతిరేకిసాధనైః ఆత్మగోచరతయా నియమ్యన్తే;

తథాహి-భవతి ఇచ్ఛాదయో న మహాభూతగుణాః స్వాత్మనైవప్రత్యక్షత్వాత్, అబాహ్యేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాద్వా, యే భూతగుణాః, తే స్వాత్మపరప్రత్యక్షాః, బాహ్యకరణప్రత్యక్షాశ్చ, యథారూపాదయః, నతథా ఇచ్ఛాదయ ఇతి నతద్గుణాః. దిక్కాలమనాంసి పునః నవిశేషగుణవన్తి, నాపి తద్గుణానాం ప్రత్యక్షత్వమితి న తేషామపి గుణాః, అకారణగుణపూర్వత్వాత్, అయావచ్ఛరీరభావిత్వాదిత్యాద

౧ ఐత-ఉ-౩-౧-౩. ౨ వైశేషికసూత్రే-౩-అధ్యాయే-౨-ఆహ్నికే-౪.

పా.- ౧-చేతనేనప్రత్యగాత్మని-౨. ౨-సమవాయాభావః-౧.

యః శరీరవిశేషగుణత్వ ప్రతిషేధహేతవః ప్రాచీనాశ్చ అత్రాను కృష్టవ్యాః,

తేన ఇచ్ఛాదయో నశరీరగుణాః తద్గుణభావాపవాదక ప్రమాణవత్త్వేసతిగుణత్వాత్, యేయథోక్తసాధ్యానభవన్తి, తేయథోక్తసాధనా అపినభవన్తి, యథారూపాదయః, యథోక్తసాధనాఃపునరిచ్ఛాదయఇతి యథోక్తసాధ్యాఏవేతి, విమతిపదాస్పదేభ్య శ్శరీరాదిభ్యోర్థాన్తరగుణా ఇచ్ఛాదయఇతివాప్రతిజ్ఞా, యథోక్తఏవహేతుః, ఉదాహరణఞ్చ ప్రయోక్తవ్యమ్,సామాన్యేనవాన్వయఃప్రదర్శనీయః, యోయ[1]ద్గుణ భావాపవాదకప్రమాణవత్త్వే సతి గుణః, సతతోర్థాన్తరస్యగుణః, యథా పృథివ్యాదిభ్యశ్శబ్దఇతి ఆకాశసిద్ధివదాత్మసిద్ధిరితి.

ఇదమపి నసమీచీనమిత్యేకే, తథాహి: - అన్వయవ్యతిరేకిహేతుభిః దేహాదిసాధారణ మాశ్రయమాత్ర మవగమితమ్;

నచ తావతాత్మసిద్ధిః, కేవలవ్యతిరేకీతు సాధనదశామేవ నాసాదయతి, సపక్షాన్వయవిరహాదసాధారణవత్. [౧౫

నచైవం కేవలాన్వయినో విపక్షవ్యతిరేక దర్శన వికలతయా సాధారణవ దసాధనత్వమ్, దేశకాలాదిశఙ్కితో పాధివిగమే ప్యన్వయదర్శనేన సాధ్యాన్విత స్వభావతయా పరినిశ్చితత్వాత్.

నచ సాధనాభావేసాధ్యాభావదర్శనమాత్రేణసాధ్యాన్వితస్వభావత్వం శక్యంనిశ్చేతుమ్, అభావస్యానన్త దేశవ్యాపితయా నవయవేన గ్రహణస్యైవదుష్కరత్వాత్, కలయాప్యన్యత్రవృత్త్యసమ్బన్ధనియమాసమ్భవాత్, సన్దేహగ్రస్తత్వాచ్చ; కింసాధనాభావప్రయుక్తస్సాధ్యాభావః?; కింవా నిమిత్తాన్తరప్రయుక్తఇతి పృథివ్యాదిభ్యోర్థాన్తరగుణత్వ ప్రతిజ్ఞాపి ద్రవ్యా[2]న్తరాప్రసిద్ధే రప్రసిద్ధవిశేషణా.

ఏతేన,సాఙ్ఖ్యోదీరితసాధనభేదాఅపి అపోదితా వేదితవ్యాః సఙ్ఘాతపరార్థత్వాదయః, తథాచ తానేవ తావదాదితోవ్యాకుర్మహే "సఙ్ఘాతపరార్థత్వాత్ త్రిగుణాదివిపర్యయాదధిష్ఠానాత్ । పురుషోస్తి

పా. - ౧ - గుణాభావా - ౧. ౨ - ద్రవ్యాన్తరప్రసిద్ధేః - ౨.

భోక్తృభావాత్ కైవల్యార్థంప్రవృత్తేశ్చ॥"[౧] అయమర్థః, దేహేన్ద్రియాదయః పరార్థాః, సఙ్ఘాతత్వాత్, శయనాసనశరణాదివత్, ప్రత్యక్షఞ్చ శరీరస్య సఙ్ఘాతత్వమ్, భూతానాఞ్చ అవ్యక్తమహదహఙ్కారేన్ద్రియాణాఞ్చ సుఖదుఃఖమోహాత్మతయా తథాత్వమనుమేయం తద్వదేవ.

నచ ఇన్ద్రియాణామాహఙ్కారికత్వస్యాభ్యుపేతస్య సాధ్యత్వాభిమతపారార్థ్యధర్మస్యచా సంహతపరార్థత్వస్యాన్యథాత్వాపాదనాదుభయవిశేషవిరుద్ధత్వం హేతోః అహఙ్కారాన్వయవ్యతిరేకానువిధానేన, "దేవా వైకారికాః స్మృతాః"[౨] ఇత్యాద్యాగమబలేన, ప్రకాశలాఘవ[1]గుణాన్వయేనచ వైకారికాభిధానసాత్త్వికాహఙ్కారభేదయోనిత్వస్యేన్ద్రియాణాం ప్రమాణసిద్ధస్యాపవాదానుపపత్తేః, ఆత్మనస్తు సఙ్ఘాతత్వే తస్యాపి సఙ్ఘాతాన్తరార్థతయాఽనవస్థాపత్త్యా నిష్ప్రమాణకానేకకల్పనాప్రసఙ్గాత్, అప్రయోజకత్వాచ్చ, సఙ్ఘాతత్వస్యా[2]శేషిత్వే దృష్టాన్తదృష్టాశేషధర్మోపస్థాపనే అనుమానప్రామాణ్యస్యైవాసమ్భవాపత్తేః తదసఙ్ఘాతత్వస్య[3]చాప్రచాల్యత్వాత్.

నచ ప్రమాణాన్తరబలే[4]నాహఙ్కారికత్వసఙ్ఘాతాన్తరార్థత్వయోర్బాధే అబాధితేన సఙ్ఘాతపరార్థత్వేనాపి[5] నభవితవ్యమ్; ఏవఞ్చ సంహతత్వవ్యాపకావరుద్ధత్రైగుణ్యాదిరహితోఽసంహత ఆత్మా సిద్ధః, తథా దేహాదయః సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయా పరేణాధిష్ఠీయన్తే యన్త్రాదిభిరివ రథాదయః.

అపిచ, అనుకూలప్రతికూలవేదనీయే సుఖదుఃఖే భృత్యభ్రాతృవ్యవదనుకూలనీయప్రతికూలనీయవతీ దృశ్యత్వాద్దేహాదయో ఘటాదయఇవ విలక్షణద్రష్టృకా ఇతి అధిష్ఠాతురనుకూలప్రతికూలవేదకస్య ద్రష్టుః త్రైగుణ్యాదివిపర్యయః పూర్వవదేవ నిర్ణేతవ్యః,

తథా దేహాదేరవ్యక్తాన్తస్య కృత్స్నస్య త్రిగుణాత్మకతయా ఆత్యన్తదుఃఖోపశమనలక్షణమోక్షదశానుపపత్తేః, తదర్థఞ్చ శాస్త్రాణాం

౧॥ సాఙ్ఖ్యకారికాయామ్- ౧౭. ౨॥ వి-పు-౧-౨-౪౭.

పా. ౧-గుణాన్వయేన-౩. ౨-విశేషిత్వే-౩. ౩-చ-౨-న. ౪-నానా-౨-౩. ౫-న-౨-న.

మహాధియాఽశ్చప్రవృత్తేః, అస్తిదేహాదివ్యతిరిక్తో సంహతః త్రైగుణ్యాద్యస్పృష్టః పురుషఇతి.

అత్రాపి సఙ్ఘాతపారార్థ్యాదిభిః యద్యపి పరః కోఽప్యధిష్ఠాతా ద్రష్టాసిద్ధః,తథాపి నతస్యాసంహతత్వాత్ త్రిగుణ[1]త్వాదిభిరభిమతవిశేషశ్శక్యనిశ్చయః, తథాహి:-సఙ్ఘాతస్యసఙ్ఘాతాన్తరార్థత్వ నియమదర్శనబలాదాపతన్తీపరాపరా సఙ్ఘాతకల్పనా నదోషాయకార్యతయేవానాదికారణ పరంపరా పరికల్పనా.

నచాప్రయోజకత్వమపి అసఙ్ఘాతస్య అసఙ్గస్య అశేషవిక్రియాశూన్యస్య అనాధేయాతిశయకూటస్థచితి మాత్రవపుషః పురుషస్య సఙ్ఘాతంప్రతి పరత్వానుపపత్తేః, తద్ధి తస్యశేషీభవతి తచ్చతదర్థంయద్యేనోపక్రియతే క్రియతేవా, యచ్చోపకరోతి కరోతివా.

నచ తథాసాక్ష్యపురుషఇతి కథంతస్యసఙ్ఘాతంప్రతిపరత్వమ్? కథన్తరాఞ్చ సఙ్ఘాతస్యతాదర్థ్యమ్?అనుపకార్యోపిఉపకార్య తయా ఆత్మానమ్మన్యత ఇతిచేత్, కామమ్మన్యతామ్, కిమాయాతముపకార్యత్వస్య? నఖలు బాలాఃతలమలినతాదిమత్తయాగగనమభిమన్యన్త ఇతి తస్యతథాత్వంభవతి.

అపిచ తథావిధభ్రమోపికస్యకథముదయత ఇతివివేచనీయమ్?

నతావచ్చితిశక్తేః, సర్వవిక్రియాశూన్యతయాఅతివిశుద్ధాయామశుభశత నిదానభూత[2]భ్రమపరిణామా సమ్భవాత్;అన్తఃకరణస్తు బుద్ధ్యపరపరిభాషాభిధాన మచేతనతయాతనురివనభ్రామ్యతి; అచిదపిస్వచ్ఛతయా చితిచ్ఛాయా మాపన్నం చేతనాయతఇతిచేత్,

నః-నీరూపాయాశ్చితేఽర్బుద్ధేశ్చ ఛాయాతద్గ్రహణానుపపత్తేః - ఛాయేవఛాయేతిచేత్, కఃఖల్వివార్థః! చితిసరూపత్వ మితిచేత్,హన్తైవమశేషవికారరహితచితిసరూపతాపత్త్యా వన్తఃకరణమపి ప్రత్యస్తమిత

పా.— ౧- ఆదిరభిమత - ౨ - ౩. ౨ - భ్రమపరి - ౨ - ౩. ౩ - బుద్ధేశ్చిచ్ఛాయా - ౧.

సమస్తవృత్తిక మాపద్యత ఇతి దురుపపాదతరోఽయమ్ భ్రమసుఖదుఃఖా దివికారయోగః ప్రత్యాత్మసిద్ధః! చేతనత్వేన సరూపత్వమితిచేత్, నః- చితిరేవహితే పురుషేణచేతయితా, యథాహ తత్రభగవాన్ పతఞ్జలిః "యదా చితిరేవపురుషఃకిమత్ర కేనవ్యపదిశ్యతే?"[౧] ఇతి. అజడాయమా నత్వ మివార్థ ఇతిచేత్, అజత్వమపి [1]నజ్ఞాతృత్వా తిరిక్తంకిఞ్చిదిత్యు క్తమేవ, తేనైవ తద్వివరణమితిచ నకిఞ్చిదేతత్.

అపిచ, చితిసన్నిధానాధీనాం బుద్ధిసిద్ధిమభిదధానః కథమివత దజడిమానంప్రతిజానీయాత్?.

నచ చితిస్వాన్తయోః బిమ్బప్రతిబిమ్బా ధారాభిమతయోర న్యతరస్మి న్నవ్యవిద్యమానస్య విషయవిశేషోపరక్త జ్ఞాతృత్వలక్షణ ధర్మభేదస్య ప్రతిబిమ్బేసమ్భవః, ప్రత్యుక్తశ్చాయం ప్రతిబిమ్బవాదః ప్రచ్ఛన్నబాహ్యమతప్రత్యాదేశే.

యదుచ్యతే నిర్వికారాయాఽపిపుమ్సి తత్సన్నిధిమహిమసము త్థాపిత ప్రమాణవిపర్యయాది విచిత్రవృత్తిభేదంస్వాన్తమేవ స్వ[౧]స్వ వృత్తిం విషయవిశేషాంశ్చోపదర్శయతి, "సామన్తచక్రమివ పరాక్ర మీయః ప్రతిబలవిలోళనాదివృత్తి స్వామినే - తతస్సాక్షీ భోక్తాచా పదిశ్యతే [2]రాజేతివిక్రమీవిజయీచ" ఇతి,

తదనుపపన్నమ్, ద్రష్టేహిదర్శనీయందృశ్యతే?, నచదృశిమా త్రాత్మవాదినామ్ సాఙ్ఖ్యానాం తదుపజీవినాఞ్చ ప్రచ్ఛన్నా[౨]నాం నాంద్రష్టృత్వంవాస్తవమస్తి.

నచకాల్పనికేనశేషిత్వసమ్భవః, కల్పనాపినసమ్భవతీత్యుక్తమేవ, [3]రాజాతు సామాన్యతో విశేషతోవా తేషుకర్మసుఅమాత్యాన్నియు ఞ్జానః తత్ఫలమైశ్వర్యాదిచా శ్నువానఃస్వస్వామిభావ హేతుక్రయ ప్రతిగ్రహ జననాదివ్యాపారయోగీ ననిష్క్రియస్యా నాథే[౨]స్య యాతిశయస్య పుమ్సో నిదర్శనమితి యత్కిఞ్చిదేతత్.

౧॥

పా.—౧. న - ౩ - న. ౨ - రాజ్ఞేతి - ౨ - ౩. ౩ - రాజ్ఞానసామా - ౩.

స్థూలోహమ్ గచ్ఛామ్యహమిత్యాది ప్రత్యక్షమ్యదిత విషయతయాప్రసిద్ధైవ అతీతకాలతా వ్యతిరేకానుమానభేదానామిత్యాను మానికీ మప్యాత్మసిద్ధి మశ్రద్దధానా శ్శ్రోతీమేవతాం శ్రోత్రియాస్సజ్జిరన్తే. [౫

శ్రుతయోహి సాక్షాదేవాత్మన శ్శరీరాదివ్యతిరేక మాదర్శయన్తి "సఏష నేతి నేతి"౧ "అకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధం"౨ "యోనిమన్యేవపద్యన్తే శరీరత్వాయ దేహినః। స్థాణుమన్యే"౩ "న జాయతే మ్రియతే వాకదాచిత్"౪ "జీవాపేతం వావకిలేదమ్మ్రియతే"౫ "నహవై సశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయో [౧౦ రపహతిరస్త్యశరీరంవా వసన్తన్నప్రియాప్రియే స్పృశత"౬ ఇత్యాద్యాః. కాలాన్తరభావిస్వర్గాది సాధనవిధయశ్చ ఆక్షిపన్తి దేహాదివ్యతిరిక్తన్నిత్యఞ్చేతనమితి శ్రుతితదనుపపత్తిప్రమాణకోయంప్రత్యాత్మేతి.

నను హితాహితప్రాప్తి పరిహారమాత్ర పరస్యామ్నాయస్య శిరసికిమితిమహానయంభారః ప్రక్షిప్యతే?,అనుమానాగమాద్యశేష ప్రమాణమూలభూతేన ప్రత్యక్షేణైవహ్యేనం ప్రతిపద్యామహే!, 'మమేదంశరీరమ్ ఇదమహఞ్జానామి'ఇతి,ఘటాదిదృశ్యేభ్య ఇవాయన్ద్రష్టా దేహాదపి పృథగ్భూతః ప్రత్యక్షం పరిస్ఫురతి.

మైవంవోచః,ఇన్ద్రియార్థసన్నికర్షజంహివిజ్ఞానం ప్రత్యక్షమ్? నచేన్ద్రియాణి రూపాదివ్యతిరేకిణి నిరతిశయసూక్ష్మప్రతీచిపరాగర్థ ఇవసన్నికర్షేణజ్ఞానంజనయితుమర్హన్తియథామ్నాయతే, "పరాఞ్చిఖానివ్యతృణత్స్వయంభూః" ౭ ఇతి, అచిత్వప్రతిబద్ధశ్చ సర్వోప్యేన్ద్రియగోచరః । తేననైన్ద్రియకంజ్ఞానమాత్మానంస్పృష్టుమర్హతి ॥ స్యాన్మతం.

భౌతికత్వాత్ బహిరిన్ద్రియాణి మానామాత్మనిప్రవర్తిషతాం మనస్తుప్రవర్తిష్యతే అభౌకత్వాదితి, తన్న:- తస్యాపీన్ద్రియత్వేబా

౧॥బృ.ఉ-౬-౫-౧౫. ౨॥ఈ-ఉ-౮. ౩॥కఠోప-౨-౫-౭. ౪॥గీ-౨-౨౦.
౫॥ ౬॥ఛా-ఉ-౮-౧౨-౧. ౭॥కఠోప-౨-౪-౧.

తికత్వస్యాపరిహార్యత్వాత్, యథామ్నాయతే, "అన్నమయం హి సోమ్యమనః"[౧] ఇతి ప్రపఞ్చితఞ్చైతన్నిరూపణే.

అథోచ్యేత అస్తితావదహమిత్యపరోక్షావభాసః ప్రత్యయః, నచైన్ద్రియకత్వమన్తరేణాసౌసమ్భవతి, కౢప్తఞ్చబహిరిన్ద్రియాగోచరేపి సుఖాదౌస్వాన్తస్స్వాతన్త్ర్యమితి తన్నిమిత్తపవాయ మహంప్రత్యయోయుక్తః, ప్రయోగశ్చభవతి "ఆత్మామానసప్రత్యక్షగ్రాహ్యః, బహిరిన్ద్రియాయోగ్యత్వేసతిప్రత్యక్షత్వాత్, సుఖాదివత్" ఇతి.

తన్న:- సంవేదనేన వ్యభిచారాత్, నచతదప్రత్యక్షమ్, జానామీత్యనన్యోపాధికతయా ప్రతిభానాత్, అప్రత్యక్షత్వేచసంవేదనస్యాసిద్ధిరేవ స్యాదిత్యుక్తమేవ.

నచ తదపిమానసప్రత్యక్షతయా సపక్షే నిక్షేపమర్హతి, విమర్దాసహత్వాత్:- యదాఖలు కుతశ్చి[1]దాత్మమనస్సంయోగాత్ విషయసంవిదుదయమాసాదయతి, తదైవకిన్తతఏవతద్గోచరమపి వేదనంజన్యతే? ఉతాఽన్యదాఽన్యేనేతివాచ్యమ్?

నచ యుగపదుభయజననం సంభావ్యతే, తథాహిసతిపరాపరతత్తద్గోచర నిరవధిక ధీనికురుమ్బ జన్మతత్కాలమేవ ఆపద్యేత. నచతదస్తి, యుగపదుత్పత్తౌ విషయవిషయిత్వ నియమశ్చ నిర్నిబన్ధనః అసమసమయ[2]జన్మనాజ్ఞానేనవేద్యత్వేనప్రత్యక్షత్వం క్షణికత్వేనాగ్రిమజ్ఞానస్యాగ్రాహకజ్ఞానోదయమవస్థానాభావాత్, భావేచసర్వజ్ఞానానాంసర్వదావస్థానప్రసఙ్గాత్, కార్యవిరోధిత్వేచానన్తరమేవ సంస్కారోదయాన్నకాలాన్తరే స్థితిరితిసంవిదో నమానస ప్రత్యక్షవేద్యత్వమ్.

నచాప్రత్యక్షాసంవిదితి స్ఫుటో వ్యభిచారః, ఐన్ద్రియకత్వస్యానాత్మత్వప్రతిబద్ధత్వాద్విరుద్ధతాచ, సాధ్యవికలశ్చదృష్టాన్తః

౧॥ ఛా - ౬ - ౬ - ౫.

పా.—౧ - ఆత్మనఃసంయోగాత్ - ౧. ౨ - జన్మనాంజ్ఞానే - ౩.

సుఖదుఃఖయోః ప్రత్యక్షత్వా నభ్యుపగమాత్, అనభ్యుపగమశ్చ ఇ
న్ద్రియసాకల్యనాశయోరేవ సుఖదుఃఖత్వాత్, నహితస్మిన్నప్ర
త్యక్షే తత్సాకల్యంవైకల్యంవాప్రత్యక్షంభవతి?, ఇన్ద్రియస్వరూప
ఇవఅభ్యాసపాటవా త్తయోరపరోక్షత్వాభిమానః మనోవస్థాభేదే
ష్వివచా నుమేయ మనోవాదినామ్.

యస్తుసుగతమతావలమ్బీ విజ్ఞానాభిన్నహేతుజతయాతయో
రపితదన్తర్భావ మభిమన్యతే. కణభక్షపక్షాశ్రయణేన వాతయోరా
త్మవిశేషగుణత్వం తాభ్యాం సుఖదుఃఖాది కరణంవ్యాచక్షీత స్వత
స్సుఖీత్యేతద్విమర్శం వాఽత్రత్యమ్, రాగద్వేషాదయస్తు చైతన్యస్యై
వావస్థావిశేషా స్తద్వదేవ ప్రత్యక్షీభవన్తీతి నతన్నిదర్శనేనానుమానో
దయః, “సుఖప్రయుక్తవిషయాకారచైతన్యంరాగః, తద్విరోధప్రయు
క్తవిషయాకారంత దేవద్వేషః, భూతదుఃఖజ్ఞానేన తచ్చలనంశోకః,
ఆగామితజ్జ్ఞానేన చేతశ్చలనంభయమ్” ఇత్యాది లక్షణగ్రన్థాదే
వావగన్తవ్యమిత్యలంప్రవిస్తరేణ. [౧౫

ఏకస్యచాత్మనో [1]నిరంశస్య నస్వాపేక్షయాగ్రాహ్యగ్రా
హకభావః విరోధాదిత్యప్యుక్తమేవ. అన్యభేదాశ్రయణే తత్సిద్ధయే
చఅన్యాన్తరమాశ్రయితవ్యమ్, తథాతత్రతత్రేత్యనవస్థా, సఙ్ఘాతత్వ
ఞ్చ ఆత్మనః.

ననుచ గ్రాహకావభాసభ్రమత్యా స్వసిద్ధాన్త శ్రద్ధావిప్రలబ్ధ
బుద్ధిభిరభిహితః ఇన్ద్రియాదిప్రత్యాసన్నతత్తత్ప దార్థమాత్రస్ఫురణా
త్ తాదృశోపి క్వచిదస్తునామప్రత్యయః?, సతుఆగన్తుకాత్మప్రతియో
గిక ప్రాకట్య ప్రకాశాది పదాభిధేయార్థధర్మానుమితజ్ఞానవిశిష్టమా
నసప్రత్యక్ష సిద్ధాత్మనిబన్ధనః.

ఉచ్యతే:-అహోబతఖలుస్వానుభవఏవ విభ్రమఃపరీక్షకా [౨౬

పా.—౧ - నిరంశస్య - ౨.

ణామ్ ! యద్విషయానుభవసమయేపూర్వావస్థాతో నకశ్చిద్విశేషమయమాత్మనోవబుధ్యతఇతి; ఉక్తంహ్యేతత్ ?, ఈదృశఏవాయమర్థః జ్ఞాయతే నవేతినవిద్మః, మమవాప్రతిభాసతేపరస్య వేత్యపినవిద్మఇతి నజాతుచిదేవం ప్రతీతిరస్తిజ్ఞానజ్ఞాత్రోరనవభాసేతాదృశ్యపి ప్రతీతిరాపద్యేతేతి సోయమ్ పరసఞ్చేతితాత్ స్వసఞ్చేతితస్యాతిశయస్సర్వత్రపరిస్ఫురన్ అసతిగ్రాహకావభాసేనోపపద్యేత, అనుమితజ్ఞానాలమ్బనత్వేచ అజ్ఞాసిషమిత్యేవ ప్రతిభాసస్స్యాత్, నజానామీతి జ్ఞానజన్యార్థాతిశయదర్శనతద్వ్యాప్త్యనుసన్ధానానుమానోదయసమయే అనుమిత్సితజ్ఞానస్యాతివృత్తత్వాత్ జ్ఞానానుమానాసమ్భవః పూర్వమేవోక్తః, మానసప్రత్యక్షత్వఞ్చాత్మగ్రాహ్యాధీనిరస్తమ్, తథాసతిహి స్వపరవేద్యయోరనతిశయస్స్యాత్ ?.

ననుకథమివగ్రాహకానవభాసే స్వపరవేద్యయోరనతిశయప్రసఙ్గః?, నహిగ్రాహకసిద్ధినిబన్ధనః స్వపరవేద్యవిశేషః, స్వసమవేతవిషయబోధజన్మనాపరసమవేతబోధజన్మనాచ తద్విశేషోపపత్తేః,స్వపరసమ్బన్ధి బోధవిశేషోదయవ్యవస్థాపి స్వీయ పరకీయేన్ద్రియార్థసన్నికర్షాది జ్ఞానహేతుసామగ్రీభేదనిబన్ధనా.

నచాత్మసిద్ధిరపి తత్సామగ్ర్యనుప్రవేశమర్హతి, ఇన్ద్రియాదేరివాఽనవభాసమానస్యైవ హేతు[౧]త్వసమ్భవాత్.

నచ విషయబోధఏవ ఆత్మబోధఇతి సామ్ప్రతమ్.

నహ్యర్థాన్తరసిద్ధిరర్థాన్తరస్య సిద్ధిర్భవతి, అతిప్రసఙ్గాత్.

అపిచ యదధీనా భావానాంరూపభేదవ్యవస్థా, తదపిహిసంవేదనంతదానీంనిలీనరూపమేవ ఇన్ద్రియాదివత్ కుతస్తుపునస్తదాశ్రయస్య ఆత్మనః ప్రతిభాసప్రసక్తిః?.

యదాహుః "ఇదమహఞ్జానామీతిత్రితయావభాసస్సర్వత్రి

పా.—౧ - త్వాసమ్భవాత్ - ౨.

కః" ఇతి- తదప్యనుభవానారూఢమేవానన్తరమేవ ప్రతిక్షిప్తమితి.

అస్తు తర్హి గ్రాహకతయైవ సర్వార్థగ్రహణసమయే ష్వాత్మసిద్ధిః, అభ్యుపగన్తవ్యా హి సంవిదస్స్వతస్సిద్ధిః! సర్వప్రకారసాధనాన్తరనిరాకరణాత్ సత్త్యాశ్చ తస్యాః, కదాచిదనవభాసాదర్శనాచ్చ.

యథాచ సంవిదః ప్రకాశావ్యభిచారః తథా ప్రపఞ్చితం। ప్రథమాధికరణ ఇతి నాత్రోపక్షిప్య ప్రతిక్షేప్తవ్యమ్.

సతోఽపి ప్రమేయజాతస్య స్వాపాదిసమయే అనుపలబ్ధేః అభ్యుపగతం తావత్ సంవిదస్తత్సాధకత్వమ్.- అతః క్లిష్టార్థాన్తరసాధనభావయా తయైవాత్మనోఽపి సిద్ధిరభ్యుపగన్తుం న్యాయ్యా.

యత్తు విషయవిత్త్యపరమేఽపి స్వాపసమయే అయమాత్మా ప్రకాశత ఇతి తదుపపత్తిభిః ఉపపద్యమానమపి యథాప్రతీతివ్యవహారతాన్న చిత్తమనురఞ్జయతి, అపవృత్తస్య తు జ్ఞానం హేత్వభావాన్న సమ్భవి। నిత్యత్వే నిత్యముక్తిసాన్యాత్ అర్థవాదాస్తథోక్తయః॥ నిర్ధూతనిఖిలకరణకళేబరజ్ఞాన కర్మ వాసనాఽను బన్ధస్య అపవృత్తస్య నఖలు[2]స్వపరసంవేదనో[3]దయనిబన్ధనం కిఞ్చిత్సంభావ్యతే!

నచ మనసో నిత్యేన్ద్రియత్వేన తత్సంయోగాదేవ తదా జ్ఞానం జన్యత ఇతి యుక్తమ్, స్వరూపతో గగనవత్ నిత్యస్యాపి సతః తస్యేన్ద్రి[4]యభావేన జ్ఞానోత్పాదకత్వస్య ధర్మాధర్మావరోధ నిబన్ధనత్వాత్ "ధర్మాధర్మావరుద్ధం సన్మనో జ్ఞానస్య సాధనమ్। సతి నిత్యేన్ద్రియత్వేఽపి శ్రోత్రవత్కారణత్వతః ॥".

ననుయోగజధర్మానుగృహీత తత్సంయోగస్య సాధనత్వమ్? "క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి"[1] "తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః"[2] ఇత్యాది శుక్లేతర సకలకర్మప్రక్షయ శ్రుతివిరోధాత్. ధ

౧॥ ము - ఉ - ౨ - ౨-౮. ౨॥ ము - ఉ - ౩ - ౧ - ౩.

పా.—౧ - ప్రమాణాధికరణే - ౧. ౨ - స్వపరం - ౨. ౩ - దయంనిబ - ౩. ౪ - యభావేన - ౧.

ర్మఫలత్వేచ అపవర్గస్య పునరావృత్తిప్రసఙ్గః "నాస్త్యకృతః కృతేన"[1] "తద్యథేహకర్మ*చితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్రపుణ్యచితో లోకః క్షీయతే"[2] ఇత్యాదిశ్రవణాచ్చ.

[1]నచ ఆత్మసత్తయైవ తదానీం తత్ జ్ఞాననిమిత్తమితి వాచ్యమ్. క్లృప్తత్యాగాక్లృప్తకల్పనప్రసక్తేః. తన్మాత్రనిమిత్తత్వే చ సర్వదా ఆత్మని స్వరూపవత్ తదపి విద్యేత ఇతి సంసారానవతార ప్రసఙ్గాత్, బన్ధమోక్షావస్థయోరవిశే[2]షాపత్తేశ్చ.

నచ దేహేన్ద్రియాదిప్రతిబద్ధతయేదానీం తదభావ ఇతి వాచ్యమ్, తత్ఖలు ప్రతిబన్ధకమ్, యత్ సతి పుష్కలకారణే కార్యోదయం నిరుణద్ధి!

నచాద్యాప్యాత్మనస్తత్పుష్కలకారణత్వం సిద్ధమ్, శరీరేన్ద్రియవతామేవ జ్ఞానదర్శనాత్, క్లృప్తజ్ఞానకారణభావస్య తస్యైవ తద్బా[3]ధకత్వ వచనమున్మత్తవచః; అతో నాస్త్యపవర్గదశాయాం జ్ఞానమ్, తాత్కాలికజ్ఞానసుఖాదివాదాస్త్వాత్మజ్ఞానవిధిశేషతయా గుణవాదేన నేతవ్యాః; అతో విషయవిత్తిసమయ ఏవాత్మసిద్ధినియ [౧౫ మాద్యుక్తనీత్యా అర్థవిత్తిషు వేదితృతయైవాత్మసిద్ధిరితి.

ఇదమపి ఆత్మతత్త్వాపరిజ్ఞానోల్లసితపరిమితమతివికల్పజల్పితమితి నరోచయన్తే త్రయ్యన్తవిదః. విషయవిత్తిర్హి విషయవిత్తిరేవ.

నహి తయా ఆత్మవిత్తిస్స్వరూపం[4] వా సేద్ధుమర్హతి! అతద్విషయత్వాత్, యో హి యత్సంవిద్విషయో న భవతి, నాసౌ తయా సిధ్యతి, రూపసంవిదేవ రసః, అవిషయౌ చ విషయవిత్తేర్బుద్ధిబోద్ధారావితి తావపి న తయా సిధ్యతః.

నను వేద్యస్వభావోऽయం యత్స్వవిషయసంవిదా సిధ్యతీతి, విత్తిస్తు విత్తిరేవ, వేదితా చ వేదితైవేతి కుతస్తయోర్వేద్యస్వభావానుప్రవేశః?, ఉక్తం హి తయోర్మానసప్రత్యక్షాగోచరత్వమనుమేయత్వాసమ్భవశ్చ? కుతస్తర్హి విత్తిసిద్ధిః?, స్వత ఏవ, స్వయంప్రకాశా హి సంవిత్?

౧॥ ము - ఉ - ౧ - ౨ - ౧౨. ౨॥

పా.—౧ - నను - ౧ - ౩. ౨ - అపత్తిశ్చ - ౨. ౩ - బన్ధకస్యత్వవచన - ౨ ౩. ౪ - వా - ౧ - న. ౫ - హి - ౧న. *జితో - పా.

మైవమ్, సాపిహి విషయపదేవాన్యస్యైవప్రకాశమానతయానస్వ తస్సిధ్యతి, స్వతస్సిధ్యన్తీచసా కిమితికఞ్చిదేవప్రతిచకాస్తి నసర్వా న్ ప్రతి, తత్సమవాయాదితిచేత్, యత్సమవాయినీహి యాసంవిత్, తస్యైవసాచకాస్తి నేతరస్య, తదసమవాయాదితి.

యద్యేవమాశ్రితః తర్హి ఆత్మసమ్బన్ధ నిబన్ధన ఏవసంవిదఃప్రకాశః [1]తత్స్వభావాభావానువిధానాత్.

యద్యప్యేత ప్రకాశ స్వభావా యా ఏవ సత్యాః ప్రతియోగివిశేషావచ్ఛేదాదైవ తదపేక్షా నస్వరూపసిద్ధయే ఇతి కుతఃఖల్వయంనిశ్చయః?

యదిహి ప్రతియోగినిరపేక్షైవ కదాచిదాత్మస్వరూపమివసంవిత్ప్రకాశేత,తతః ఏవ మధ్యవస్యేమాపి, నచ తథాస్తి, అశ్రయప్రతియోగి సాపేక్షైవ సంయోగపుత్రత్వాదేరివ తస్యాఃస్వరూప సత్తేతి నపృథక్ సిద్ధ్యత్ప్రేక్షావకాశః, సత్యాస్సంపదః ప్రకాశవ్యభిచారాభావాత్; స్వరూప ప్రయుక్తఃప్రకాశఇతిచేత్, సత్యాః కింతస్యాః ఆత్మసమ్బన్ధ వ్యభిచారోస్తి?

అపిచ ఏవం సుఖదుఃఖాదయోపి త్వన్మతే స్వతస్సిద్ధాస్సుః, నహి తేపి సన్తో నప్రకాశన్తే.

అథ అర్థాన్తరసాధకతయా సర్వవాదిసమ్మతాయా సంవిద ఏవపరంస్వయం ప్రకాశత్వమాశ్రితమ్,[2]తత్రైవ తథాభూతయా తదితరబాహ్యాభ్యన్తర సకలపదార్థసిద్ధ్యుపపత్తేః,కిమనేకస్వయంప్రకాశ భావాభ్యుపగమేనేతిభావః? తథాసతి, సర్వస్యార్థస్యతద్వ్యాప్తేః సాక్షీసర్వత్రసమ్మతః। ఆత్మైవాస్తుస్వతస్సిద్ధః కిమనేకైస్తథావిధైః?॥

కిఞ్చ, యోయస్య సాక్షీ తేనైవ తస్య సిద్ధిర్నలౌకికీ। అర్థస్యైవార్థవిత్తైరప్యాత్మాసాక్షీహి లక్ష్యతే॥.

పా.—౧ - తద్భావా - కే. ౨ - తన్మైవ - కే.

సన్తునామ అర్థవిత్తయస్స్వతస్సిద్ధాః, తథాపి న తాభిరయమాత్మా ప్రత్యక్షీభవతి తత్సాక్షిత్వాత్, యత్సాక్షీ ఖల్వయం పురుషః న తేనాసౌ ప్రత్యక్షః ।[1] ఘటసాక్షాత్కారీవ ఘటేన, అర్థసంవిదాఞ్చ సాక్షాత్కారీ చేతన ఇతి సోఽపి న తాభిరపరోక్షీభవతి, సజాతీయ స్వసాధ్యార్థనిరపేక్షాత్మసిద్ధయః । సర్వే పదార్థా[2]స్తేనాత్మా నిరపేక్షస్వసిద్ధికః ॥

నహి కశ్చిత్పదార్థః స్వప్రకాశాయాసాధారణ సజాతీయార్థాన్తరాపేక్షో దృష్టః? న ఖలు ఘటః స్వసిద్ధయే ఘటాన్తరమపేక్షతే; అపేక్షతే తు విజాతీయమాలోకాది; ఏవమాలోకోఽపి ప్రకాశమానో నాలోకాన్తరమపేక్షతే, నాపి స్వాపేక్షప్రకాశం ఘటాదికమపేక్షతే, అపేక్షతే తు విజాతీయమిన్ద్రియమ్; ఏవమిన్ద్రియమపి నేన్ద్రియాన్తరం స్వాపేక్షప్రకాశం ఆలోకాదిఘటం వాపేక్షతే, అపేక్షతే తు విజాతీయం సంవేదనమ్; ఏవం సంవేదనమపి సంవిదన్తరం స్వాధీనసిద్ధికమిన్ద్రియాదికం వా నాపేక్షతే స్వసిద్ధౌ, అపేక్షతే తు విజాతీయం స్వాశ్రయభూతం స్వతన్త్రమాత్మానమ్.-

ఏవమాత్మాప్యాత్మాన్తరం స్వాధీనసిద్ధి సంవిదిన్ద్రియాదికమపి స్వాపరోక్షే నాపేక్షత ఇత్యనన్యాపేక్షా హ్యాత్మ స్వరూపసిద్ధిః; తదేవం చిత్స్వభావస్య పుంసస్స్వాభావికీ చితిః । నానాపదార్థసంసర్గాత్తత్తచ్చిత్త్వమశ్నుతే ॥

యథైవ ఖలు సూర్యాలోకస్తేన తేనార్థభేదేన సంసర్గాత్తత్తత్ప్రకాశో భవతి ఘటప్రకాశః పటప్రకాశ ఇతి; ఏవమాత్మనః ప్రకాశభూతశ్చైతన్యమర్థవిశేషసంసర్గాత్ ఘటసంవిత్ పటసంవిదిత్యాది ప్రఖ్యోపాఖ్యే ప్రతిపద్యతే, తే చ చైతన్యస్య దశావిశేషాశ్చైతయితురాత్మనో ధర్మవిశేషత్వాదేవ తస్యాపరోక్షా భవన్తి, కాదాచిత్కబోధవాదినామివ బోధస్య విషయభేదావచ్ఛేదాదయః.

పా.—౧-ఘట-౧-న. ౨-స్సైవాత్మా-౧. ౩-చ-౧. ౪-క్షాయనాపే-౧. ౫-చిన్నత్వే-౨.

నను “ఆత్మనశ్చైతన్యమాగన్తుకమ్” ఇతి న్యాయవైశేషికశిదక్షిత్రే న్మతో పజీవినశ్చ అభినవమీమాంసకాః. అర్థేన్ద్రియసన్నికర్షాద్యన్వయ వ్యతిరేకానువిధానాత్ గచ్ఛామి అగచ్ఛమిత్యాదివత్ జానామ్య జ్ఞాసిషమిత్యాది కాలావచ్ఛేదప్రతీతేః స్వాపమూర్ఛాదిదశాసుచ బోధాధారత్వే సుప్తప్రబుద్ధ బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాభావప్రసఙ్గాచ్చ నిత్యస్యచ జ్ఞానస్యాత్మసమవాయినః ప్రతికర్మవ్యవస్థాపి దురువపాద్దైవ[1] తదాహి ప్రకాశనశీలతయా తస్యాః ఏకస్యాం సంవిది సర్వమేవప్రకాశేత నవాకిఞ్చిత్ అవిశేషాత్, అన్యదాతుయదర్థసన్నికర్షజుషా ఇన్ద్రియలిఙ్గాదినా యాధీర్జన్యతే తదీయైవ సేతివ్యవస్థాయుక్తిమతీ, స్యాన్మతమ్.

ఇన్ద్రియాదిప్రణాడికయా చైతన్యమేవ తేనతేనార్థే నానురజ్యమానం తత్ప్రకాశతయా తదీయత్వేన వ్యవతిష్ఠతే అనురాగస్య[2]చాగన్తుకతయా ఇన్ద్రియాద్యనువిధానం కాలావచ్ఛేద స్వాపాది వ్యవస్థాచోపపద్యత ఇతి.

తదసత్ అర్థాన్తరసన్నికర్షేఽర్థాన్తరస్యానురాగాసమ్భవాత్ చైతన్యమపి తథానిష్క్రమ్య సన్నికృష్యత ఇతిచేత్, నః- అమూర్తస్యాకాశస్యేవ నిష్క్రమణప్రవేశాద్యనుపపత్తేః. గుణశ్చచైతన్యం గుణినమపహాయకథమన్యతోయాస్యతి? ,నచార్థోన్తఃప్రవిశతి, సహి బహిర్దేశసమ్బద్ధః సర్వలోకప్రత్యక్షః, జాత్యాదిషుచానుపపత్తిస్తత్రైవ.

అథోచ్యేత, ద్వేధాఖల్వయంప్రత్యగర్థోవతిష్ఠతే బహళో విరళశ్చ, తత్ర బహళః ప్రత్యక్చేతనక్షేత్రజ్ఞాదిపద పర్యాయఆత్మా, విరళస్తు చైతన్యజ్ఞానాదిపదాభిధేయః ప్రత్యగర్థతన్త్రతయా గుణ ఇత్యుపచర్యతే తేజోవత్, యథా బహళస్తేజఃప్రదీపోగ్నిరితి, విరళస్తు ప్రభాజ్యోతిరితి; అతోవిరళాత్మ ప్రదేశతయా చైతన్యస్యాలోకస్యేవ గమనంసంయోగాదిక ముపపద్యత ఇతి.

పా.—౧-తదాహ-౧.౨-చ-౧-న.

ఇద మనుపపన్నమ్, నిరవయవస్య అమూర్తస్యఅసఙ్గస్య ఆత్మనోబహుళవిరళతాది ధర్మానుపపత్తేః

యదిహి సావయవత్వమూర్తత్వానిత్యత్వ సంసర్గిత్వాదికమపి ధర్మజాతమాత్మన్యను మన్వీమహి, తత ఏవమఙ్గీకుర్వీమహి. [౫

నచ తదనుమన్తుముచిత మచేతనత్వాపాతాదిత్యలమనేనార్హతమతానుకారభాషితేనాత్మవాదేన.

అథమత మాత్మాఽయమనవయవేన సర్వతస్సర్వార్థావభాసనసమర్థచైతన్యానుబన్ధ స్సర్వవ్యాపీ.

అథచ నసర్వమస్య పరిస్ఫురతి తమోగుణప్రతిబన్ధాత్ సత్త్వోత్కర్షస్తుకర్మస్వకస్వకపాటవానుసారేణ పాటితేతుతమసి తేతేష్వర్థాః ప్రతిభాసన్తే; అతోన్తరేణాపి జ్ఞానార్థయోః నిష్క్రమణప్రవేశౌ వుపపద్యతఏవార్థవిశేషోపరాగస్సంవిదఇతి. ఏవమప్యర్థాతిశయ మాత్రహేతుత్వా దిన్ద్రియలిఙ్గాదేః జ్ఞానస్యేవ జ్ఞాపకత్వంనస్యాత్, జ్ఞానహేతుత్వాభావాత్. [౧౫

నచార్థప్రకాశస్య జ్ఞానత్వమ్, ప్రకాశమానతయాఽర్థస్యాపి జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గాత్.

యదాహుః - "ఆత్మధర్మస్యచైతన్యస్యవిషయేణసంయోగో జ్ఞానమిత్యుచ్యతే" ఇతి. తత్రాపిసంయోగస్యోభయనిష్ఠతయా సపవప్రసఙ్గః, అనుభవవిరోధశ్చ, అహమిదమిదానీంజానామి నేదానీమిత్యాత్మ సమవాయినోరేవ జ్ఞానభావాభావయోరనుభవాత్. అవికృతప్రకాశహేతు కిరణసంహతావపి అహిమమహసి ప్రకాశకత్వప్రఖ్యోపాఖ్యానవదుపపద్యతఇతిమావోచః. తత్రహిగభస్తీనాంద్రవ్యతయా ఆకుంచనప్రసారణ ద్రవ్యాంతరసంయోగ విభాగాదెస్సంభవా దుపపద్యతే వ్యవస్థోపలబ్ధిః, చైతన్యంతు గుణఇతి నతథావ్య [౨౫
వస్థామర్హతి.

పా.—౧- అమూర్తస్య - ౨ - న. ౨ - దుపపద్యతే - ౩.

అథోచ్యేత ద్విధా హి జ్ఞానమాత్మనః స్వస్మిన్నన్యత్ర చ. తత్రా న్యముదయాస్తమయ రహితమాత్మ స్వరూప ప్రయుక్తమనవరతము నువర్తతే ఇతరత్తు తత్తదర్థసన్నికర్షేన్ద్రియాద్యాగన్తుక హేతుభేదా యత్తాత్మలాభం[1]తద్భావాభావానువిధాయి తత్తదర్థ ప్రకాశత [౫ మోదీయతే లీయతే చ. తదపేక్షయైవ స్వాపజాగరాద్యవస్థా వ్యవస్థా పి సఙ్గచ్ఛత ఇత్యుచ్యతే, అభ్యుపగచ్ఛామోప్యేవం యదినిత్యమాత్మని జ్ఞా నమస్తీత్యత్ర కిమపి సాధనముపలభేమహి.;

నను అఙ్గీకృతస్తావ జ్జాగ్రదవస్థాయాం సర్వదాత్మానుభవః స్వాపాదిషు చానుమీయతే, తాత్కాలికస్య విషయజ్ఞానాభావస్యోత్త రోత్తరకాలం పరామృశ్యమానత్వాత్. యత్కాలీనోభావః పరామృ శ్యతే తత్కాలీనేన తదాశ్రయస్వరూప జ్ఞానేనాపి హి భావ్యమ్; మ ధ్యాహ్నకాలపరామృశ్యమాన ఇవ ప్రాతస్సమయపరిదృష్టతటాకతీరాది వృత్తినికుఞ్జరాద్యభావే, యత్కాలీనా భావాశ్రయతయా యః పరా మృశ్యతే, స తత్కాలీన స్వరూపానుభవవాన్, యథా ప్రాతరను భూతతటాకతీరాది స్వాపాదికాలికార్థానుభవాభావాశ్రయతయా చాయమాత్మా పరామృశ్యతే; అతస్తాత్కాలికస్వరూపానుభవవానితి.

నైవమ్, అనైకాన్త్యాత్ ప్రాగితస్తత్ర నాహమాసమితి స్వా భావభూమితయా ప్రతీతేన ప్రాతరనవగత గిరితటాకాదినా, అభావ ప్రతిపత్తిసమయే ప్రతిపిపత్సితాభావ సమకాలవర్తినస్తదాశ్రయస్వ రూపస్యఅవగత్యావిద్యమానత్వే తత్కాలతయా వగమప్రాప్తస్య ప్రతియోగినోఽనవగత్యా చ భవితవ్యమభావజ్ఞానస్యేత్యేతావత్ అన్త రేణాపి స్వాపకాలీనమాత్మానుభవమిహ తముభయముపపద్యతే ప్ర త్యభిజ్ఞయైవ ప్రబోధే స్వరూపసిద్ధేః జాగ్రదనుభవస్యేవ పటీయసః స్వా పేపి సతోనుభవస్య స్మర్తవ్యస్య సతస్తదానీమస్మరణాచ్చ. [౨౫

సుఖమహమస్వాప్స మిత్యాదివృత్తయశ్చ తాత్కాలిక దేహే

---

[1] పా.—౧-తత్తద్భావా-౧.

ద్రియ లాఘవపాటవాది పర్యాలోచన పూర్వికాః సమృతయః జాతివేషసంస్థానాదిష్వివతేపిహి పరామృశ్యన్తే, ఏవఞ్జాతీయోహ మీదృశేనవేషేణానేన సంస్థానేనాత్ర ఇయన్తంకాలమస్వాప్సమితి.

అపిచ స్మృతిత్వేపిజాగ్రదవస్థాయామివనిద్రాలక్షణయా*ప్రమాణవిపర్యయాది వృత్త్యభావకారణ తమోగుణాలమ్బనయాప్రతీత్యా తత్కాలప్రసిద్ధస్యాత్మన స్స్మరణమ్, నతుసహజ సంవేదన సిద్ధస్య స్వప్రకాశస్యవా ప్రమాణాభావాత్, నిద్రాపి ప్రమాణ విపర్య యాదివద్వృత్తి విశేష ఇతి తత్రభవాన్ పతఞ్జలిః, యదాహ "అభావప్రత్యయాలమ్బనావృత్తిర్నిద్రా,, [1] ఇతి. ప్రయోగశ్చ "విమత్యాక్రాన్తాత్మస్వరూపసిద్ధిః విషయానుభవ నిబన్ధనా,ఆత్మస్వరూపసిద్ధిత్వాత్ జాగ్రిత స్తత్సిద్ధివత్" ఇతి. తథాగన్తుకంజ్ఞానంఆత్మ విశేషగుణత్వాత్ సుఖాదివత్.

నచ సుఖదుఃఖాదయో నాత్మగుణాః, అప్రసిద్ధాశ్రయాన్తరత్వే సతిఅహంప్రత్య యసామానాధికరణ్యేనప్రకాశమాన త్వాత్ జ్ఞానవదితి.అతాహురాత్మతత్త్వజ్ఞాః స్వతశ్చైతన్యమాత్మనః|స్వరూపోపాధి ధర్మత్వాత్ ప్రకాశ ఇవతేజసః ॥ చైతన్యాశ్రయతాముక్తౌ స్వరూపన్నాన్యదాత్మనః । యద్ధిచైతన్య రహితన్నతదాత్మా ఘటాదివత్ ॥ చితిశక్త్యైనచాత్మత్వం ముక్తౌనాశప్రసఙ్గతః । *బుద్ధి సుఖదుఃఖాదినిశ్శేషవైశేషికాత్మ గుణాత్యన్తికోపరమలక్షణో [ఽం] హి మోక్షః కణభక్షాక్షచరణమతే.

నచాత్యన్తలుప్తకార్యంవస్తు తత్కార్యజననశక్తమిత్యత్ర కిఞ్చిత్ప్రమాణం క్రమతే, దేహాదివిశిష్ట సమ్బన్ధితయా దృశ్యమాన సుఖదుఃఖజ్ఞానాదికార్యం విశిష్టవర్తినీమేవాత్మోత్పాద శక్తింకల్పయతి, ధూమఇవార్ద్రేన్ధన సమ్బన్ధిని ధూమధ్వజే స్వోత్పాదనసామర్థ్యం వ్రీహ్యఙ్కుర ఇవచ సతుషతణ్డులే.

---

*పాతఞ్జలే-౧-౬. ౧॥పాతఞ్జలే-౧-౧౦.

అపిచ బోద్ధేసత్యే వాత్మనో నాత్మవ్యవచ్ఛేదే సమ్భవతిక్రృతం తచ్ఛాత్ర్యే క్రియణేన.

నచైవంసతిబోధ ఏవపరమాత్మేతియుక్తమ్, తస్యాశ్రియపరితి యోగిసాపేక్ష స్వరూపత్వాత్, ఆత్మనశ్చతద్విపరీతస్వ భావత్వాత్ సాక్షాచ్చ చేతయితు రహమర్థస్య స్ఫురణాదను భవతరాగమ బలేన చితిమత ఆత్మభావస్య అనన్తరమేవ ప్రపఞ్చితత్వాచ్చ.

నచ చితిమా(త్రా)త్మవాదేపి తస్యాగన్తుకవిషయ సమ్బన్ధే బోధత్వమధ్యారోప్య బోద్ధృత్వసమర్థనం సాధీయః సమ్బన్ధస్యో భయనిష్ఠతయార్థస్యాపి బోద్ధృత్వప్రసఙ్గాత్. [౧౦

నచ కార్యకారణభావవద్వ్యవస్థితత్వమ్, తత్రజనిమతో జనయితుశ్చ పరస్పరాపేక్షానియమలక్షణసమ్బన్ధః,ఇహాపిసఏవేతిచేత్

న: -అపేక్షాహేత్వభావాత్,కిమర్థమర్థశ్చైతన్య మపేక్షతే చైతన్యంవార్థమ్, సిద్ధ్యర్థమితిచేత్, కస్సిద్ధ్యర్థః?, నతావదుత్పత్తిః తస్యానిర్జ్ఞాతనిమిత్తాన్తరత్వాత్, ఘటాదయోహి ప్రసిద్ధమృద్దణ్డచక్రభ్రమణాదిపర్యాప్తనిమిత్తాన్తరశాలినోనచితిమపి నిజజననేఽపేక్షన్తేనిరస్తశ్చవిజ్ఞానమాత్రవాదః, నిత్యస్యాత్మనఃఉత్పత్త్యర్థ మర్థాపేక్షేతి సువ్యాహృతమ్· సిద్ధిఃప్రకాశఇతిచేత్, కింభో రాత్మాస్వయఞ్జ్యోతిరపృథగాధీనప్రకాశః· యదసౌతదర్థమర్థమపేక్షతే మహనీయమిదమాత్మవేదిత్వమ్; ప్రకాశశ్చ నసంవిదతిరేకీ కశ్చిదర్థధర్మ స్సమ్భవీత్యావేదితమ్, సమ్భవన్నప్యసౌ1 నచితిస్వరూపమాత్రనిమిత్తః సర్వదాసర్వార్థప్రకాశప్రసఙ్గాత్. నహి సదాసన్నిహిత సమగ్రకారణం కార్యంకదాచిత్ భవతి, ఆగన్తుకాతిశయాశ్రయణేవా నామాన్తరేణజ్ఞానమేవాఙ్గీకృతమితి తద్వానేవాత్మాఆయాతః.

నన్వేవమర్థసిద్ధివ్యవస్థాపకతయాభ్యుపగతంజ్ఞానమాగన్తు [౧౫ కంక్రియారూపమితి కథంతదాత్మస్వభావః?, తథాహి అర్థాన్తరగ

---

1 పా. — ౧ - న - ౩ - న.

తత్త్వే సతి జనకద్రవ్యాన్తరంప్రతికార్యత్వాదికేనరూపేణాసాధారణో గన్తవ్యదేశప్రాప్త్యాదిః యంప్రత్యసాధారణస్తత్సమవేతాగన్తుకాసాధారణ గమనాదిక్రియాజన్యోదృష్టః తాదృశీచార్థసిద్ధిః యంపురుషం ప్రత్యసాధారణీ తత్సమవేత తాదృశక్రియాజన్యేతిశక్యమను[౫
మాతుమ్.

నైవం అక్రియాజన్యేనాభావప్రాప్తక్షేత్రాది స్వత్వేనక్షేత్రిణాం ప్రత్యసాధారణేన క్షేత్రజవ్రీహ్యాదిస్వత్వేనచా నైకాన్త్యాత్.

నచ నిర్వ్యాపార తయా క్షేత్రిణస్తత్రాజనకత్వమ్, వ్యాపారకాలాదినావ్యభిచారాత్ తద్భావభావిత్వస్యచావిశేషాత్. తజ్జీవనమేవతత్రజనకవ్యాపారఇతిచేత్, నను తత్ సస్యపాలనాది సాధారణమితి కథమసాధారణక్రియాజన్యత్వమ్?.

అపిచైవంసతి తదేవార్థప్రకాశేపిజనకవ్యాపారోస్తు, కిమక్ల్ప్తకల్పనయా?. సత్యపితస్మిన్నర్థోనప్రకాశతఇతిచేత్, స్వత్వంవాకిం ౨యథోదితంసతిజీవనేజాయతఏవ, వ్రీహ్యాదిసత్త్వాపేక్ష్యతఇతిచేత్ ఇహాపిఇన్ద్రియాది ప్రత్యాసత్తిరితిసమానశ్చర్చః; అతోయంప్రత్యసాధారణో యథోదితధర్మస్తదీయాసాధారణ ధర్మనిమిత్తఇత్యేతావత్ సచేష్యతఏవాత్మనశ్చైతన్యమ్ రవేరివ తేజస్విత్వమ్,

నచ హేతుభేదానువిధాయితయాజానామ్యజ్ఞాసిషమిత్యాది కాలావచ్ఛేదప్రతీతేః గమనాదేరివ జ్ఞానస్యాగన్తుకత్వమనుమేయమ్, ఆదిత్యప్రకాశేనానైకాన్త్యాత్. అస్తిహితావదిమన్దేశమాదిత్యః ప్రకాశయతి ప్రాచీకశత్ ప్రకాశయిష్యతీతిప్రతీతిః స్వారసికత్వేప్యాదిత్యప్రకాశస్య ప్రకాశ్యదేశసమ్బన్ధ కాదాచిత్కతయావచ్ఛేదప్రతీతిరుపపద్యతఇతిచేత్, ఇహాపి తర్హీన్ద్రియాదిప్రత్యాసక్తి సమాసాదిత యోగ్యభావోనుభావ్య భేదస్యాభావికమాత్మనశ్చైతన్య గు[౫౭
ణమవచ్ఛినత్తీతి తదపేక్షమేవ ఇన్ద్రియాద్యనువిధానమతీతానాగత

పా.—౧ - త్వాధికేన - ౩. ౨ - యథోదితా సతి - ౨.

ప్రత్యుత్పన్నత్వే ప్రత్యయప్రయోగౌ చోపపద్యేతే కథంపునరత్రనిర్ణయః? ¹ద్యుమణిమణిప్రకాశాదేరివ ఔపాధికోఽయంభేదః నతుగమనపచనాదేరివస్వాభావిక ఇతి తాదృశ్యైవ ప్రత్యక్షత్వాత్. నహి జాతుచిదచిద్రూపోఽయమాత్మాలోష్టాదివదదృష్టచరః. యశ్చ యద్గుణతయైవ సాక్షాద్భవతి సతత్స్వభావః, మరుదివస్పర్శ గుణతయైవాధ్యక్షమాణః, యోయత్స్వభావో నభవతి సతద్విరహేణాపి స్వరూపత ఉపలభ్యతే, గమనాది రహితతయైవ దేవదత్తాదిః, శరీరవదితిచేన్న అసిద్ధత్వాత్.

స్యాదేతత్. యత్రైవఖల్వస్వభావభూతేనాపి శరీరేణ సధ్రీచీన ఏవాయశ్చేతనశ్చకాస్తి, తథాచైతన్యేనాపీతి.

తన్నైవమ్ అసిద్ధత్వాత్ నహితనువిశిష్టతయైవాయశ్చేతనః పరిస్ఫురతి, యోగినాం ప్రణిహితమనసాముపరతబహిరిన్ద్రియాణాఞ్చ దేహానుసన్ధాన విరహేణాప్యహమితి స్ఫుటమనుభవాత్. జానామీతి ప్రత్యయః శరీరవర్ణసన్నివేశనిర్భాసశూన్యతయా తత్త్వాన్తరగోచర ఇతిచప్రాగేవావోచమ్. కర్మానుగుణ్యేనసురమనుజాది జాతీయతయా భిద్యమానా స్వాగమాపాయినీషుతనుషుమనస ఇవైకస్య వర్ష్మణః స్వభావానుబన్ధిత్వే నాశ్రయితు మశక్యత్వాత్. లిఙ్గస్యపునరనువృత్తావప్యప్రత్యక్షత్వాన్నవ్యభిచారిత్వమ్. బోధస్వాభావ్యేపుంసః స్వాపమూర్ఛయోః ప్రకాశ ప్రసఙ్గ ఇతిచేత్, నః-వికల్పాసహత్వాత్,

తథాహి ప్రకాశ ఇతి పదార్థమాత్రసాధారణం బోధజన్యమ్ ప్రకటతాది పదపర్యాయ న్ధర్మ మభిప్రేత్యవాఽయంప్రసఙ్గః.

అథ బోధమేవ ²తద్విప్రకర్షం వా? ఆద్యే తదభావాదేవ నప్రసఙ్గః, అభావశ్చ ప్రకటిత ఏవ సంవిత్స్వతస్సిద్ధిసమర్థనసమయే. భావేపి తమఃప్రతిబన్ధాదప్యనుదయస్స్వప్నేపి, ఇతరయోరభిమత మేవాపాదితమిత్యదోషోద్భావనమ్, బోధస్వాభావ్యేహి పురుషస్యస్వాపాది దశాసుచ తథాభావోఽభిమత ఏవేతి. నహి తదాపాదనన్దోషాయ.

పా.—౧ - మణిద్యుమణి - ౧. ౨ - తదపిప్రకర్షం - ౨ - ౩

అథమతమ్, స్వాపాదావపిస్వానుభవసద్భావేజాగరఇవవ్యవహారప్రసఙ్గఇతి. నైవంవ్యవహారాగోచరత్వాత్· కస్తత్ఖల్వాత్మనివ్యవహారః! నహ్యసావాదాతుం హాతుముపేక్షితుంవాశక్యః! [2]వ్యవహారః ప్రసజ్యతఇతి చేత్, కిమఙ్గ నిర్వికల్పకబాలమూకాదివేదనవిషయోవ్యాహ్రియతఏవ!· కరణపాటవవ్యవజిహీర్షాదిసహకారివిరహాత్తత్రవ్యాహారానుదయఇతిచేత్, సమానోయంవిధిరితరత్రాపీతి నిరనుయోజ్యానుయోగస్స్మృతిప్రసఙ్గఇతి చేన్నావృత్తిత్వాత్.

యస్త్వేవైత, మూర్ఛాదావాత్మానుభవాభ్యుపగమే౽ర్థాన్తరానుభవఇవ,ఏవమహమన్వభూవమితి పరస్తాత్స్మృతిః ప్రసజ్యతఇతి.

తన్న: అవృత్తిత్వాత్, నహి మూర్ఛాప్రస్వాపోవా బుద్ధివృత్తిరపి శేషః దర్శనస్పర్శనాదివత్,యేనస్మృతిబీజంసంస్కారమాదధీయాతామ్, కిన్త్వాత్మాత్తేనతమసాఉపరతవ్యాపారేషు కరణేషు నిర్వృత్తికసాంసిద్ధికబోధస్వరూపేణావస్థానమాత్రమాత్మనః.

నచ బోధస్వభావత్వాదేవఅస్యసంస్కారాధాయకత్వ[౧౫]మ్,అనవరతోపచీయమానసంస్కారతయాఅనిర్మోక్షప్రసఙ్గాత్, అనుభవేచ స్వానురూపసంస్కారాధాననిరుద్ధే సదృశసమ్బన్ధిదర్శనాదిసముద్బోధితనిజబీజానుసారేణస్మరణముపజాయతే.

నచేహాత్మస్వరూపబోధస్యజాతుచిన్నిరోధోజన్మవా,నిత్యాత్మసత్తాప్రయుక్తత్వాత్,నిమిత్తాన్తరాభావశ్చ అనన్తరమేవవ్యాకరిష్యతే; తదేవమనువర్తమానఏవానుభవేకథంస్మృతిరుదయమాసాదయేత్ !యఏవాహంపూర్వేద్యురాసమ్, సఏవాహమద్యాపీతిస్మృతిసంభిన్నప్రత్యయోపికాలావచ్ఛిన్న[4]స్వరూపేగోచరఃనస్వరూపమాత్రే[5], అవిశదశ్చస్వాపాదౌస్వానుభవః,నిర్వికల్పశ్చ; పటీయసాసవికల్పకేనావగమేనస్మృతిబీజమాధీయతఇతిచకుతస్తత్ప్రసఙ్గః! సామ్యాచ్చానుభవాభిమానః,శరీరతద్ధారణప్రయత్నానుసన్ధానవత్·

పా.— ౧ - హారగోచర - ౨. ౨ - వ్యాహారః - ౨. ౩ - విశేషోదయదర్శన- ౩.౪ - స్వరూపగోచరః - ౧. ౫ - కల్పకశ్చ - ౧ - న.

నచా వికృతస్వాభావికబోధమాత్రేణావస్థానే స్వాపమోక్షయో రవిశేషాపత్తిః, క్లేశవాసనానాంగుణాభిభవస్యచైక[1]త్ర భావాత్. ఇతరత్ర తదత్యన్తనివృత్తేః. సంప్రజ్ఞాత సమాధావపి పరమవైరాగ్యశాలినా పటుతరనిరోధసంస్కారేణచరితాధికారిణాఽపవర్గేణ విశేషః కథంపునర్నిద్రాయా అవృత్తిత్వేప్రబుద్ధస్యప్రత్యవమర్శా స్సుఖమహమస్వాప్స మిత్యాద్యాః.

నహ్యననుభూతగోచరాః స్మృతయస్సంభవన్తి, సత్వసచివసముల్లసితతమోగుణానుభవ భావితభావనా హ్యేనిఖిలు,సుఖమహమస్వాప్సమ్, ప్రసన్నమ్మేమనః,లఘూని మేగాత్రాణీతిప్రత్యవమర్శః! రజస్తమస్సముద్రేకేతు దుఃఖమహమస్వాప్సమ్ భ్రమత్యనవస్థితమ్మే చిత్తమితి, సత్వరజసీత్వభిభూయనితాన్తముద్భూతేతమసిగాఢమూఢం సుప్తోఽస్మి గురూణిమేగాత్రాణి ముషితమివ మనోమీలితమివేతి.

సత్యమేవం దత్తోత్తరంహ్యేతత్, నైవామీవాసనామయాన యఃప్రత్యయాః, అపితు తాత్కాలికశరీరేన్ద్రియమనోఽవస్థావిశేషపర్యాలోచననిమిత్తాఆనుమానికాఇతి, ఏవంరూపాహీమే, యతః ప్రసన్నమ్మేమనః, సమ్యగాహారపరిణామవశాల్లఘూనిచాఙ్గాని, అతస్సుఖమహమస్వాప్సమితి స్వాపావస్థాయాంవేన్ద్రియో పరమతారతమ్యవశాదవిశదతాత్కాలికతత్త దనుకూల[3]ప్రతికూలవిషయానుసన్ధాననిబన్ధనతయాపి స్మరణ ముపపద్యతఇతి నవృత్త్యన్తరత్వ న్నిద్రాయాః.

కథన్తర్హి పారమర్షం సూత్రమ్ "అభావప్రత్యయాలమ్బనా వృత్తిర్నిద్రా"[1] ఇతి? నిరోధపరత్వాత్ ప్రకరణస్య నవృత్తి స్వరూపేతాత్పర్యమ్విపర్యయవత్.నహ్యతమాత్రప్రతిష్ఠమ్మిథ్యాజ్ఞానంకిఞ్చిదస్తి! సర్వసంవిదామర్థావ్యభిచారాత్,సచాధికరణసిద్ధః, సాధయిష్యతేచోపరిష్టాత్ కైవల్యభాగియచ్చిత్తు ప్రత్యనీకతయానిద్రాయాః వృత్తేర్నిరోధ్యత్వేనోపదేశః.

౧॥ పాతఞ్జలే - ౧ - ౧౦.

పా.— ౧ - త్రాభావాత్ - ౧. ౨ - దావిశద - ౧. ౩ - ప్రతికూల - ౩ - స.

అస్తువా పూర్వోక్త ప్రమాణాది వృత్త్యభావకారణభూత ప్రచితతమతమోగుణా వలమ్బనావృత్తిరేవనిద్రా.

సన్తుచ ప్రబుద్ధ ప్రత్యవమర్శాశ్చస్మరణాని, తథా[1]సత్యనవరతాను వృత్తబోధతయాస్థితమేవ పుమ్సోబోధస్వ భావత్వమ్ఆహ- బోధకారణానువృత్త్యాపి బోధానువృత్తి రుపపద్యతఇతి. కథంతథాస్వాభావ్యనిశ్చయః! ఇత్థమ్, యతస్స్వతస్సతోబోధా దృతేపుమ్సో యథోదితమ్। తమస్స్వాపాదికాలీనం నసిద్ధ్యేద్ధేత్వసిద్ధితః॥ ఉపరతానిహి[2] ప్రస్వాపకాలే సర్వాణ్యే వేన్ద్రియాణిసహ మనసాసంస్కారస్యచ నస్మృతే రన్యత్రసామర్థ్యమ్.

నచ స్వప్రకాశస్తమసః[3] అర్థాన్తరవర్తినోప్యనిశం ప్రకాశప్రసఙ్గాత్, క్లృప్తశ్చసర్వార్థ సాధనతయాబోధఇతి తేనైవ[4] కరణవిరహిణా సతా స్వభావ భూతేనోద్భూతేనో ద్భూతవృత్తేస్తమసో న్యస్య వాత్మవర్తినోగుణస్యస్ఫురణమితి బలాదభ్యుపగమనీయమ్, నిత్యప్రకాశశ్చాత్మాప్రమాతృత్వాత్, అప్రమాతృత్వవ్యాపకబద్ధంహ్యనిత్యప్రకాశత్వమ్ వ్యాపకవిరుద్ధప్రమాతృత్వ భాగిన్యాత్మని నాత్మానం లభతే, స్వతస్సిద్ధప్రకాశత్వ మప్యస్యజ్ఞాతృభావః, అజ్ఞాతృత్వేనహి వ్యాప్తా పరాయత్తప్రకాశతా; కథంపునరయంప్రకాశో యోఽస్య నిత్యోభ్యు[5]పేయేతస్వాభావికశ్చ. కశ్చాస్యాత్మనా సమ్బన్ధః

యదిజ్ఞానమేవసమ్బన్ధశ్చాశ్రయాశ్రయిత్వమ్తతో హేత్వభావేనసాధ్యాభావస్యవ్యాప్తి ముపదర్శయితుం నిదర్శనతయాఘటాద్యుపాదాతవ్యమ్, యదనిత్యప్రకాశమ్ అన్యాధీనప్రకాశం వాతదప్రమాతృ, యథాఘటాదీతి; తత్రచవిశేషనిషేధస్య సామాన్యాభ్యనుజ్ఞాక్షేపకత్వాదాగన్తుకంజ్ఞానం ఘటాదావనుమతమాపద్యేత.

అథతస్మాభూదితివిషయవిషయిభావఏవసమ్బన్ధ స్సఙ్గీయేత, తతో నిత్యవత్ జ్ఞానవిషయత్వ మాత్మనఃప్రసజ్యేత, జ్ఞానవిషయాకారశ్చసా

పా.— ౧ - నసత్యనవరతా - ౨ - ౩. ౨ - హి - ౧. న. ౩ - అర్థ - ౧. న. అర్థాన్తరవర్తి - ౩. ౪ - కారణ - ౧. ౫- పేయత - ౨-౩.

ధనవిశేషా యత్తత్త్వేననియత ఇతినస్వాభావికత్వ సమ్భవః. అచేతనగోచరఏవతథా నియమఇతిచేన్న చేతనా[1] న్తరవిషయాకారేపి తథాభావదర్శనాత్.

నచానాత్మగోచర ఏవసాధనసాపేక్షత్వనియమఇతివాచ్యమ్, ఆత్మనోప్యానుమానికాగమికయోగజ్ఞానవిషయాకారే తత్సాపేక్షత్వదర్శనాత్, విరుద్ధేచ[2]ఏకస్యైక క్రియాయాంకర్మకర్తృత్వే,సూచ్యగ్రస్యేవా త్మని వేధ్యవేధకత్వే. నిత్యత్వనిరతిశయసూక్ష్మత్వవ్యాపిత్వ చిత్స్వభావాద్యవిరూపేణ ప్రత్యగర్థస్యోపదేశికత్వ మానుమానికత్వంవానస్వరూపతఃస్వరూపాపేక్షయైవ స్వతస్సిద్ధిరభ్యుపేయత ఇత్యసమాధేయోవిరోధః, రూపభేదేన గమ్యగమకత్వాఙ్గీకారపక్షే పక్షస్యైవశబ్దాదేః నస్వతస్సిద్ధత్వమ్.

అథోచ్యేత నప్రకాశోజ్ఞానమ్, అపితుతన్నిమిత్త శ్చేతనేతరసర్వపదార్థసాధారణో ధర్మః, యద్వశాత్ప్రకాశత ఇతిప్రఖ్యోపాఖ్యే ప్రతాయేతేసర్వపదార్థేష్వవిశేషేణ,ఆశ్రయాశ్రయిత్వ లక్షణశ్చసమ్బన్ధః తేనసహసర్వభావా నామ్, సచయథోదితసాధన బలాదేవ సాంసిద్ధికోనిత్య శ్చాత్మనఇతి పరాకృతోయంపక్షః.

నజ్ఞానాతిరేకీ ప్రకాశోనామ, యద్వ్యవహారోపజన నానుగుణంజ్ఞానం తత్ప్రకాశత ఇత్యుచ్యతే,జ్ఞేయస్యజ్ఞాతుః స్వాత్మనశ్చవ్యవహారానుగుణం జ్ఞానముదయత ఇతి యుక్త(స్త్రి)ష్వప్యేకప్రకారః ప్రకాశతేవ్యవహారః తత్స్వాన్తర ప్రకాశాభ్యుపగమేతాత్స్వాభావ్యే నచపునః కిఞ్చిత్తన్యాశ్రయణేన!.

నచ ప్రకాశ ఏవతదితివాచ్యమ్, ఘటాదేరపిప్రకాశవత్తయా చేతనత్వప్రసఙ్గాత్.

యద్యుచ్యేత సతిచేతనావత్త్వే పుంసఃప్రకాశమానత్వమితి, సంవిదిదానీంకావార్తా? చేతనైవహి సానచేతయతే.

పా.—౧ - నాంవిష - అ. ౨ - ఏకక్రియస్యైకక్రియాయాం - అ.

అథ సంవిదస్తత్సమ్బన్ధాధీనస్స్వధర్మ ఇతిచేత్, కస్తయా సమ్బన్ధః? యస్తన్నిబన్ధనం నాశ్రయాశ్రయిత్వమ్ ఘటాదేస్తదభావ ప్రసఙ్గాత్. నవిషయవిషయిభావః, తస్యైవానిరూపణాత్, అనిరూపణఞ్చ భ్రాన్త్యధికరణసిద్ధాన్తారమ్భే సంవిత్సిద్ధౌ చానుసన్ధాతవ్యమ్,[౪ ఆత్మనస్తస్యచాప్రకాశప్రసఙ్గశ్చ.

జ్ఞానాధీనప్రకాశాశ్రయతైవసిద్ధిః,తయా చానుమేయం జ్ఞానమితి పక్షః ప్రాగేవప్రతిక్షిప్తః.

స్వప్రకాశ సంవిద్వాదినోపి వ్యవహారానుకూల్యవైరూప్య[1]మశక్యపరిహారమ్. ఆత్మనిసమవేతం జ్ఞానమసమ్బద్ధేర్థే ప్రకాశం వ్యవహారంవాకథం ప్రసువీతేత్యపిచిన్త్యమ్? ఇన్ద్రియలిఙ్గాది స్వకారణప్రత్యాసత్తివశాదితిమావోచః, నఖలులబ్ధాత్మకంకార్యం స్వనిమిత్తకారణమనురుధ్య కార్యమారభతే, మాభూదుదకాహరణాదిఘటాదేః కులాలాదిసమానాధిష్ఠానమ్.

నచ నిమిత్తకారణనాశే కార్యనాశః, నశ్యతిచేన్ద్రియసంప్రయోగాదినాశేరూపాదిజ్ఞానమ్; అత ఇన్ద్రియేణ సహచైతన్యమపి నిస్సృత్య తేనతేనార్థేన సన్నికృష్యతే, హస్తాదినేవత్వగిన్ద్రియమ్, తథాసతిహి తదుపాధికత్వాత్ తజ్జ్ఞానస్య యుక్తం తద్భావానువిధాయిత్వమ్,అన్యథోత్పన్నంజ్ఞానమిన్ద్రియార్థసన్నికర్షని[2]వృత్తౌకిమితి[3]నివర్తతే?జ్ఞానజన్యార్థధర్మప్రకాశవాదినోపిసమానోయందోషః, నిమి[౨౦ త్తకారణంహిజ్ఞానమ్? కుతస్తన్నివృత్తావర్థప్రకాశో నివర్తతే? కుతో వా యావత్తద్భావమవతిష్ఠతే.

నచ సఙ్ఖ్యాదినిదర్శనేనాత్రప్రత్యవస్థానం యుక్తమ్, అసిద్ధత్వేన నాశస్య సఙ్ఖ్యాయాబుద్ధినాశతః। ఏకసఙ్ఖ్యైవసఙ్ఖ్యాత్వాదన్యాప్యద్రవ్యభావినీ॥ సర్వా హ్యేకాశ్రయాసఙ్ఖ్యా నిత్యానిత్యార్థవర్తినీ। యావదాశ్రయసత్త్యైవ సమ్మతా సర్వవాదినామ్॥ ద్విత్వాదికాపరా

పా.—మాశంక్యపరిహారమ్- ౩. ౨ - వృత్తౌ - ౨ - ౩. ౩ - ననివర్తతే - ౧.

ద్ధాన్నా సఙ్ఖ్యయానేకవర్తినీ। సాపిసఙ్ఖ్యైవసామాన్యే సతికస్మాన్న తాదృశీ॥

నను,నైకత్వంసఙ్ఖ్యా, స్వరూపానతిరేకాత్; అతస్సాధనవికల ముదాహరణమ్. నైవమ్, సఙ్ఖ్యైవసా, ద్రవ్యాన్తరేష్యనువృత్తేః.[౯

యదిహి ఘటాదేఃస్వరూపమేవైకత్వమ్ తతోఘటఏకః,పటఏక ఇతి సర్వద్రవ్యసాధారణ్యమేకత్వస్యనస్యాత్. నహి ఘటస్వరూపస్యపటస్వరూపేణసమ్భవతి సామానాధికరణ్యం ఘటఃపటఇతి;అస్తితుతదేకత్వస్య.

కిఞ్చ, సఙ్ఖ్యైకతావిరుద్ధత్వాద్విసఙ్ఖ్యైవాన్యసఙ్ఖ్యయా।[౧౦ ఏకంద్వావితినహ్యస్తి సామానాధికరణ్యధీః॥

యత్తు"అనేకద్రవ్య వృత్తిత్వేసతిగుణత్వాత్ సంయోగవదయావద్ద్రవ్య భావినీ దిత్వాదిసంఖ్యా" ఇతి .తన్నానాత్వేనైకాన్తికమ్. నహిసతోరేవ ఘటపటయోస్తన్నానాత్వంనశ్యతి.

నచ తద్విసఙ్ఖ్యైవ త్రయాణాం తదభావప్రసఙ్గాత్. [౧౧

నచ తదేకత్వాభావమాత్రమ్, తుచ్ఛస్యాపినానాత్వాపత్తేః. ఆపేక్షికత్వాద్విత్వాదేః ప్రతియోగ్యనవగ్రహాత్। బుభుత్సోపరమాచ్చాపి సత్యాప్యేవానవగ్రహః॥ అతశ్చైతన్యస్యైవేద్రి యద్వారా అర్థసన్నికర్షఏవ తద్భావాభావానువిధానోపపత్తిః.

అన్యచ్చ, అర్థస్యప్రకాశకంహిజ్ఞానంభవతామ్?, సర్వఞ్చప్రకాశకంప్రకాశ్యవస్తు సన్నికృష్టమేవప్రకాశకన్దృష్టం దీపప్రభాది; అతస్తదపితథేతియుక్తమాశ్రయితుమ్. వ్యోమవదమూర్తస్య నక్రియావత్త్వమితిచేత్, కేయ 1 మమూర్తిర్నామ. యద్విరహేణక్రియాయోగః. యది పారిభాషికీద్రవ్యత్వే సతిక్వాచిత్కతేతి; ఇష్యతఏవసాచైతన్యే.నహితత్సర్వగతంద్రవ్యమ్,తథాసతియుగపత్సర్వార్థసిద్ధిప్రసఙ్గాత్.

పా.—౧ - మ్యూర్తిర్నామ - త్రి.

స్యాదితి;—త్వే తు తద్ధి యదైకదాఽపి కేన్ద్రియేణ[1] సంప్రయుక్తం తదర్థాభిముఖమ్, న తదేన్ద్రియాన్తరమధితిష్ఠతి; అత ఏవ హి యుగపత్ జ్ఞానానుత్పత్తిః. నిరతిశయవేగత్వాత్ యుగపదివాతిశీఘ్రమనేకేన్ద్రియాధిష్ఠానదర్శనాత్; అతోఽయథోదితమమూర్తత్వం[2] సిద్ధమ్. స్పర్శవత్త్వామూర్తిః, తద్విరహేఽప్యపీన్ద్రియత్వమితి చేత్, శబ్దేనానేకాన్తః, స ఖలు శ్రోత్రముఖాదేర్దవీయసోఽపి, దేశాన్నోదనవిశేషేణ లోష్టాదేరివ యావద్వేగం ప్రతిష్ఠతే స్పర్శరహితోఽపి; స్పర్శరహితస్యాపి మనస ఇన్ద్రియస్య క్రియావత్త్వమ్, పదార్థవాక్యార్థవిదాముభయేషామపి సమ్మతమేవ.

కథమతీతానాగతయోరసతోశ్చైతన్యేన సంప్రయోగ ఇతి చేత్? కథం వా విషయభావః, ప్రకాశమానత్వమ్, సక్ష్యాదియోగో వా? తయోర్యస్తత్ర నిర్వాహః, స ఏవాత్రాస్తు.

అపి చ అతీతతయా అనాగతతయా చ తావప్యద్యాపి విద్యేతే ఇతి తేన రూపేణ బోధసన్నికర్షే కానుపపత్తిః?.

కిఞ్చ యథా దవీయసి దేశే సతా ధ్రువశింశుమారాదినా దృక్ సన్నికృష్యతే, తథా దవీయసి కాలే సతా కల్పాద్యన్తవర్తినా స్వయం ఘటాదినేదానాలోకం కిఞ్చిత్.

కిఞ్చ, నాతీతానాగతే బుద్ధేర్ధారే భవితుమర్హతః; బుద్ధ్యా ప్రకాశమానత్వాత్ బుద్ధిబోధ్యస్వరూపవత్. ఏవం చ చైతన్యస్య నిరతిశయవేగితయా అన్తరాళదేశకాలాగ్రహణాభిమానోఽలాతచక్రగతక్రమవత్ దేశభేదసంయోగవిభాగాగ్రహణాభిమానవత్.

అపి చేన్ద్రియలిఙ్గసంస్కారాదేః యదర్థప్రతినియతం రూపమ్ తేనైవోపశ్లిష్య నిస్సరచ్చైతన్యమపి తద్గోచరేణైవ సన్నికృష్యతే, యథా గవాదిపదశక్తిరేకబుద్ధిసిద్ధేఽపి సామాన్యవిశేషాత్మకే వస్తుని సామాన్యాత్మనైవ సంస్పృశ్యతే. యథా వాఽధిః ప్రాప్తాన్యపరిహారేణాప్రాప్తాన్యమేవ భావనాయాః స్పృశతి; అత ఇన్ద్రియాది ద్వారేణ

పా.— ౧ - సంప్రయుక్తమ్ - ౨ - ౩. ౨ - త్వచసిద్ధమ్ - ౨ - ౩.

చైతన్యమపి తదర్థాభిముఖం నిర్గచ్ఛతీతి న్యాయ్యమ్. యథాహ భగవాన్ "తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్నావమివామ్భసి" [౧] ఇతి. మనుశ్చ "ఇన్ద్రియాణాం హి సర్వేషాం యద్యేకం క్షరతీన్ద్రియమ్। తేనాస్య క్షరతి ప్రజ్ఞా దృతేః పాదాదివోదకమ్" [౨] ఇతి.

యత్తు గుణశ్చైతన్యం గుణినముపహాయ కథమన్యత్ర యాతీతి!

తదయుక్తమ్, ప్రహాణానభ్యుపగమాత్. అప్రహాయైవాత్మానమితస్తతశ్చేతనా ఇన్ద్రియాదిద్వారా నిశ్చరతి; విచ్ఛిన్నా యాశ్చ తస్యాస్సన్తానాసమ్భవశ్చాత్ర ఏవోక్తః. దృశ్యన్తే చ, గుణా అపి శబ్దగన్ధసూర్యాలోకరత్న ప్రభాదయో గతిమన్తః ధర్మ్యతివర్తినశ్చ అతిసూక్ష్మే దూరగమనధర్మా భౌతికో హి శబ్దః!.

నను నభ ఇవ విభుశ్శబ్దః, వ్యఞ్జకధ్వనివశేన ప్రాదేశిక ఇవ గత్వర ఇవ చోపలభ్యతే, తథాహి:- శబ్దస్సర్వవ్యాపీ, ఏకద్రవ్యవృత్తిత్వే సతి ఆకాశగుణత్వాత్, తత్పరిమాణవత్.

మైవమ్ అతద్గుణత్వాత్; వాయవీయశ్శబ్దః, తేననియతసహోత్పత్తికత్వాత్, తదీయస్పర్శవత్, యశ్చ యేనద్రవ్యేణనియతసహో[౨]త్పత్తిగుణః, స తద్గుణ ఏవ, యథా తథావిధా రూపాదయః; నియతసహోత్పత్తిశ్చ వాయునా శబ్దః, ఉభయోరపి భేరీదణ్డవంశదళనాదిసంయోగ విభాగజత్వనియమాత్; ఉత్పద్యతే చ శబ్దః, ఇన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సతి గుణత్వాత్ గన్ధాదివత్; కృతకశ్చ, క్రియోత్తరమేవోపలభ్యత్వాత్, సంయోగాదివత్.

న చాభివ్యఞ్జకత్వం ప్రయత్నాదేః కల్ప్యమ్, గౌరవాత్; తత్ప్రతీతికారణత్వకల్పనాదపి తత్కారణత్వ కల్పనైవ హి లఘ్వీ. అభివ్యఞ్జకాశ్చ ఏకదేశావస్థితా నైకేన్ద్రియగ్రాహ్యాన్ యుగపదభివ్యఞ్జన్తి, యథా, ప్రదీపో రూప సఙ్ఖ్యా పరిమాణాని కరకాదీంశ్చ ఏకప్రదేశవర్తినః.

౧॥ గీ- ౨-౬౭. ౨॥ మ - స్మృ-

పా.—౧- గత్వరత్వ - ౨ -న. ౨ - ఉత్పత్తిర్గుణః - ౧.

నచైవం తాల్వాదిసంయోగవిభాగజనితపవనఇతి నాసౌ వ్యఞ్జకః, నిత్యత్వాదినస్త్రానిర్భాగవ్యోమవర్తినః। శ్రావణాశ్చేత్యభివ్యక్తినియమేనాస్తి కారణమ్॥ దేశైక్యే గ్రాహకైక్యేచ వ్యఞ్జకైక్యం హి దర్శితమ్। తదభావాత్ప్రయత్నోత్థమారుతః[1] కారణం ధ్వనేః॥ అతఏవచ నానాత్వం ప్రత్యుచ్చారణమిష్యతామ్। కృతస్య కరణాయోగాత్ హేతుపాష్కల్యభేదతః॥ కిఞ్చోదాత్తానుదాత్తత్వ దీర్ఘత్వ హ్రస్వతాదయః। గాదిష్వాయుగపద్భాన్తో నభిద్యన్తే స్వాశ్రయాన్ కథమ్॥ స్థానైక్యాయాత సాదృశ్యాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాప్యనైక్యతః। ప్రదీపప్రత్యభిజ్ఞేవ జ్ఞాపితాభేదహేతవః॥.

నన్వేవం చైతన్యసంయోగః సంయోగజో వా కశ్చిత్ప్రకాశః ప్రాప్తః, ఉభయమపి తన్న చైతన్యే సమ్భవతి భేదాపేతత్వాత్ సమ్బన్ధస్య. ఆత్మనోఽపి న చైతన్యేన సంయోగః తద్ధర్మిత్వాత్; నహి ధర్మధర్మిణోస్సమ్బన్ధస్సంయోగః, సమవాయో హి సః। అయుతసిద్ధసమ్బన్ధత్వాత్; సంయోగస్తు పృథక్సిద్ధయోర్ద్రవ్యయోః క్రియానిమిత్తప్రాప్తిః; అకార్యకారణయోర్వా తయోః నిరన్తరస్థితిః. చైతన్యసంయోగసమవాయయోరన్యతరస్య సమ్బన్ధమాత్రస్య వా ప్రకాశత్వే జ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయశరీరేన్ద్రియేషు అవ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ యథాయోగమాదర్శయితవ్యే, తత్ప్రకాశాన్తరప్రకాశాభ్యుపగమస్త్వనుపలబ్ధిబాధితో న దూషణాన్తరం ప్రయోజయతి; అతో యద్వ్యవహారోదయానుగుణం జ్ఞానం తత్ప్రకాశత ఇత్యేవాభ్యుపగమో యుక్తః. త్రితయవ్యవహారానుగుణ్యం సంవిదస్తత్స్వభావ ఇత్యపర్యనుయోజ్యం నిమిత్తవైరూప్యమ్.

నహి స్వభావాః పర్యనుయోగమర్హన్తి, ఏవఞ్చేత్ సంయోగసమవాయవిరహిణోఽపి పదార్థస్య నిమిత్తభేదానుసారేణ వ్యవహారహేతుస్సంవిదితి యుక్తమాశ్రయితుమ్.

ఉచ్యతే:- ఉక్తమత్ర ననిమిత్తకారణమనురుధ్య కార్యం స్వకార్యమారభత ఇతి వ్యవహారానుగుణసంవేదనత్వేఽపి ప్రకాశపదార్థే

పా.—౧ - కారణధ్వనేః - ౨. ౨ - ధ్వన్యాతయోః - ౩.

ప్రవృత్తినివృత్తిభేదో దుష్పరిహరఏవ. బహువ్రీహి సమాసాశ్రయణే సంవిదన్తరాభావేన తస్యాంతద భావప్రసఙ్గాత్. కర్మధారియాశ్రయణేజ్ఞాతృజ్ఞేయయోరసం వేదనత్వేనా ప్రకాశప్రసఙ్గః. వ్యవహారో ద యానుసన్ధ్యశ్చ వ్యవహారతో వగన్తవ్యమ్, తతః ప్రాగేవచ [౫ భవతి విదితత్వప్రతీతిః వ్యాహారశ్చ.

యద్యేవం కస్తర్హి ప్రకాశతే పదార్థః!నహి నిరవద్యమేకరూపం జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానానుగతన్త ముపలభామహే.

ఉచ్యతే:- నూనంభవాన శ్రుతపూర్వీ ప్రథమాధికరణస్యన్యాయతత్త్వే అభిహితంహితత్రేదమ్ ‘‘అనుభవేస్మృతిముపపా [౧౦ దయద్భిరనుభవాదూరత్వం స్మృతినిమిత్తమ్’’౧ఇతి.

ఏతముక్తంభవతి, సంవిదదూరత్వం ప్రకాశఇతి. ఆహః కిమిదమదూరఇతి, దూరాదన్యస్తద్వి రుద్ధస్తదభావోవా, తథావిశేషణముపలక్షణంవా, అదూరఇతివిశేషణత్వే పక్షత్రయేపి నియమేన సంవేదనదూరత్వాను సన్ధానపూర్వికయా ప్రకాశఇతి ప్రతీత్యాభవితవ్యమ్ నచతథాస్తి. ఉపలక్షణత్వే స్వరూపాన్తరంవాచ్యమ్, నచతదవగమ్యతఇత్యుక్తమ్.

ఉచ్యతే:- అలమస్థానేసంభ్రమేణ,భవత్వనుభవాదూరందూరాదన్యత్ విరోధివా ।తద్భావశ్చప్రకాశత్వం కిమత్ర బహుజల్ప్యతే॥ పకాశతఇతిప్రతిభాసోపి బుద్ధివిప్రకర్షప్రత్యనీకబోధ తత్సంసృష్ట [౨౦ పదార్థస్వరూపవిమర్శ ఏవబాహ్యప్రకాశవత్; తత్రాపిహ్యాలోకేతద్వ్యాప్త భూభాగాదౌ చప్రకటాది ప్రఖ్యోపాఖ్యే ఆలోకాదూరత్వనిమిత్తే; యథాచతత్రతన్నిమిత్తా సన్తమసనివృత్తిః, ఏవమిహాపిజ్ఞానాదూరత్వ నిమిత్తా జ్ఞాననివృత్తిః;.

అతఏవచానుభూతే అనుభవేచోత్తరకాలతుల్యవత్ స్మరణమ్; ఏవఞ్చ చైతన్యసమ్బన్ధవిశేష విషయవికల్పో వ్యలబ్ధావకాశఇతి నిర

౧॥న్యాయతత్త్వే.

పా.—౧ - వ్యవహారశ్చ - ౧. ౨ - స్మృత - ౬. ౩ - కిమిదన్దూర - ౨.

సమవాయాఖ్యస్సంయోగ ఏవ. నైరన్తర్యపద పర్యాయ మత్యన్తసామీప్య మాత్రఞ్చ సంయోగః, స ఏవ పరతన్త్రాశ్రితః సమవాయ పదపరిభాషాభూమిః వైశేషికాణామితి నార్థాన్తరత్వమూరీకృత్య వికల్పస్సమ్భవతి. యథాచ సంయోగాన్తర్భావస్సమవాయస్య, తథా స్పష్టవిమర్శే దర్శయిష్యామః.

జ్ఞానాధారత్వప్రయుక్తో వ్యవహారస్తు మతా లక్షణో వాపరః ప్రకాశః, సచ, సత్యపి స్వనిమిత్తపౌష్కల్యే ప్రతిబన్ధాత్ యోగ్యతావిరహాద్వా వ్యాపిత్వాసఙ్గిత్వాద్యాత్మధర్మాన్తరేషు దేహేన్ద్రియాదౌ చ న సఞ్జాయతే, చక్షుస్సన్నికృష్టఇవ కాలిన్ద్యపయసి రూపప్రసాదయః; అతో యథోక్తనీత్యా ఆత్మా స్వతశ్చైతన్యవిగ్రహః, జ్ఞానస్వభావ ఏవ అన్యత్కారణైః ప్రతిపద్యతే.

యత్తు సుఖాదినిదర్శనే నాత్మవిశేష గుణతయాచితే రాగస్తుకత్వమాపాదితమ్. తదపి గుణవృత్త్యా పరిజ్ఞానేన.

యతః, స్వరూపోపాధయో ధర్మాః యావదాశ్రయభావినః।
నైవం సుఖాదిబోధస్తు స్వరూపోపాధిరాత్మనః ॥

యథాచ బోధోపాధిరాత్మభావః, తథోపపాదితమ్, సుఖదుఃఖే చానాత్మధర్మౌ, ఇన్ద్రియసౌష్ఠవనాశయోరేవ తద్భావోపపాదనాత్. వ్యాకరిష్యతేచైతదస్మిన్ పదార్థ సమర్థనావసర ఇతి. సాధనవికలతా చ నిదర్శనస్య, రాగద్వేషాదయోపి మనోవస్థావిశేషాః, న సాక్షాదాత్మగుణాః విజ్ఞాయతే హి "కామస్సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిః హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవ" ౧ ఇతి. గీయతే చ "ఇచ్ఛా ద్వేషస్సుఖం దుఃఖమ్" ౨ ఇతి "చేతనాధృతిః" ౩ ఇతి క్షేత్రలక్షణనైకపద్యేన, చేతనయాఽధ్రియమాణస్సఙ్ఘాతో హి దేహః। స్వవృత్త్యనుగుణచైతన్యమాత్రాదేవ ప్రవర్తమానం క్షేత్రమితి యావత్.

౧॥ ౨॥ ౩॥

పా.— ౧- ధీరిత్యేత - ౧. ౨ - మాన్మనఏవ ౨ - ౩.

అతఏవహి అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే “యస్యపృథివీశరీరమ్...యస్యాపశ్శరీరమ్...యస్యాత్మాశరీరమ్”[౧] ఇత్యాదినిర్దేశః “తానిసర్వాణి తద్వపుః”[౨] ఇతిచపురాణే. కిఞ్చద్రష్టేతి ఉక్తే క్రియాభిప్రాయమ్ తన్నిష్ఠత్వవిషయమ్, తస్యాస్స్వాభావికత్వస్య తస్యామేవ శ్రుతౌ శ్రూయమాణత్వాత్. శ్రూయతేహి “నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే”[౩] ఇతి “నహిద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాత్”[౪] ఇతిచజ్ఞాతురవినాశిత్వాదేవజ్ఞానస్యావినాశముపపాదయన్తీయంశ్రుతిః జ్ఞాతుస్స్వరూపప్రయుక్తం జ్ఞానమితిదర్శయతి.

నచ దృష్టివిశేషణతయా ద్రష్టురుపాదాన మితిసామ్ప్రతమ్ పుల్లిఙ్గనిర్దేశవిరోధాత్ హేతోశ్చసాధ్యసమత్వాపత్తేః. ద్రష్టుస్స్వరూపనిర్దేశపరత్వేపి దృష్టిపదస్య సమాధేయమహేతుత్వమ్, స్వపక్షహానిశ్చ. ఆత్మనస్తు నిత్య౧త్వమ ప్రచాల్యానేకన్యాయాగమసిద్ధం యుక్తంహేతుతయా వ్యపదేష్టుమ్.

నహి సతిపదార్థే తత్స్వరూపోపాధయోనభవితుమర్హన్తి, సతికనకఇవపైఙ్గల్యమ్, ప్రభేవచప్రదీపే, తేనాయమర్థః :-ఆత్మస్వభావభూతాయాశ్చితేఃబాహ్యాభ్యన్తరవిషయవిశేషసమ్బన్ధ పరికారప్రాప్త దృష్టిఘ్రాతి రసయతివక్తిశ్రుతి మతిస్పృష్టివిజ్ఞాతివ్యపదేశభేదాయాఃస్వాత్మావ భాసిన్యాస్సంసారాపవర్గావస్థయోః నజాతుచిద్విపరిలోపోవిద్యతేఇతి, “సయథా సైన్ధవఘనోనన్తరోబాహ్యఃకృత్స్నోరసఘనః ఏవంవాఅరేఽయమాత్మానన్తరోబాహ్యః కృత్స్నఃప్రజ్ఞానఘనః”[౫] తథా “స్వేనభాసా స్వేనజ్యోతిషా”[౬] “ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాడితిహోవాచ”[౭] తథాఅపవర్గదశాయామేవఛన్దోగాః “నపశ్యోమృత్యుం పశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతామ్‌సర్వంహపశ్యఃపశ్యతి”[౮] “నోపజనం

౧॥ బృ-ఉ-౫-౭. ౨॥ వి-పు-౧-౨౨-౮౬. ౩॥ బృ-ఉ-౬-౩-౩౦. ౪॥ బృ-ఉ-౬-౩-౨౩. ౫॥ బృ-ఉ-౬-౫-౧౩. ౬॥ బృ-ఉ-౬-౩-౯. ౭॥ ౮॥ ఛా-ఉ-౭-౨౬.

పా.—౧-త్వంప్రచాల్యా-౨. ప్రచాల్యమనేక-౧.

స్మరన్"౧ ఇతి చ, "స వా ఏష ఏతేన దైవేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే"౨. అన్యాశ్చ "జానాత్యేవాయం పురుషో జ్ఞాతవ్యస్తు న వేద"౩ ఇత్యాద్యాః, సకలకరణోపరమదశాయామప్యాత్మనః ప్రబోధమభిదధానాశ్శ్రుతయో బోధస్వభావతామస్య దృఢయన్తి "నిర్వాణమయ ఏవాయమాత్మా జ్ఞానమయో ఽమలః"౪ ఇత్యాది చ పురాణే. "జ్యోతిషామపి తజ్జ్యోతిః"౫ ఇత్యాదిరితిహాసే. భగవాన్ శౌనకశ్చ, "యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాళనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా॥ యథోదపానకరణాత్ క్రియతే న జలాంబరమ్। సదేవ నీయతే వ్యక్తిమసతస్సంభవః కుతః॥ తథా హేయగుణధ్వంసాదవబోధాదయో గుణాః। ప్రకాశ్యన్తే న జన్యన్తే నిత్యా ఏవాత్మనో హి తే"౬ ఇతి.

అత ఏవ హి సూత్రకారశ్చ, "జ్ఞోఽత ఏవ"౭ ఇతి. తదేవమాత్మస్వభావభూతస్య చైతన్యస్య విషయసంశ్లేష†విశేషో హి నిశ్చయసంశయాదివ్యవహారభేదః తత్తద్విశేషభాజి చైతన్యే వా, చైతన్యస్య విషయేణ దృఢసంయోగో హి నిశ్చయః, తస్యైవ బహుభిర్యుగపద్దృఢసంయోగస్సంశయః జ్ఞానవాసనానుసారేణ సంశ్లేషస్స్మరణమిత్యాదిః.

ఉక్తఞ్చ, "ఆత్మధర్మస్య చైతన్యస్య విషయేణ సంయోగో జ్ఞానమిత్యుచ్యతే" ఇతి.

న చైవం సంయోగస్యోభయాశ్రితత్వేన విషయస్యాపి జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గః విషయేణ సంయోగాభావాత్, చైతన్యేన హి తస్య సంయోగః బాహ్యప్రకాశవత్; యథా ఖల్వాలోకసమ్బన్ధేఽపి ప్రకాశే సూర్యాదేరేవ ప్రకాశకత్వమ్ న ఘటాదేః.

అథ "సూర్యాదితన్త్రత్వాదాలోకస్య స ఏవ తద్ధర్మీ, తత్సమ్బన్ధేనార్థాన్తరస్య ప్రకాశః" ఇత్యుచ్యతే, ఇహాపి తర్హి చైతన్య

౧॥ ఛా-ఉ-౮-౧౨-౩. ౨॥ ఛా-ఉ-౮-౧౨-౫-౩.
౪॥ వి-పు-౬-౭-౨౨. ౫॥ ౬॥ శ్రీవిష్ణుధర్మే-౧౦౩. ౭॥ బ్ర-సూ-౨-౩-౧౮. † విశ్లేషము-౧.

స్యాత్మధర్మత్వాత్ తేనార్థాన్తరం స్ఫురతస్సఏవ జానాతీత్యుపపద్యతే; తత్సిద్ధం చైతన్యస్వభావ ఏవాయమాత్మా ఆత్మానం విదన్నేవాస్తే అన్యస్తు నిమిత్తభేదానుసారేణ జానాతి న జానాతి చేతి;

తదేవం చైతన్యస్వభావతః ప్రస్ఫురన్నప్యయమాత్మాగమ్భీరజలాశయచరమీనవత్, జలసంసృష్టక్షీరవచ్చ న వివిచ్య స్ఫుటఙ్కాస్తీతి తదుపపాదనన్యాయానుగతాః పూర్వానుమానభేదా వచనానిచాద్రియన్తే.

తైరప్యపరితుష్యన్తః యమనియమాదియోగాఙ్గానుష్ఠానక్షపితాశుద్ధ్యావరణమలాః నిరోధాభ్యాసపుటపాకనిర్ధూతరజస్తమఃకళఙ్కసత్త్వోద్రేకసముత్థస్స్వేతరసకలవిషయవైలక్షణ్యాపరోక్షజ్ఞానాయ ప్రయతన్తే.

భావనాప్రకర్షపర్యన్తే చాపరోక్షజ్ఞానముదయత ఇతి సర్వవాదినిర్వివాదమితి న తదుపపాదనాయాద్య ప్రయత్యతే,

ఏవమాత్మా స్వతస్సిద్ధస్సన్నాగమేనానుమానతః। యోగాభ్యాసభవాస్పష్టం ప్రత్యక్షేణ ప్రకాశ్యతే॥

అథాస్య కాలావచ్ఛేదపరీక్షా: - తత్ర సుగతమతానుసారిణః సన్మాత్రానుబన్ధినీం క్షణికతామాచక్షాణాః నిత్యాత్మదర్శనమేవ సర్వానర్థమూలమ్మన్యమానాః క్షణభఙ్గినమేనం సఙ్గిరన్తే, యత్సత్ తత్ క్షణికమ్, సంశ్చాయమాత్మేతి.

కథం పునస్సన్మాత్రానుబన్ధినీ క్షణికతా, అక్షణికస్య సత్త్వానుపపత్తేః యన్న కస్మై చిత్కార్యాయ అన్తతస్సార్వజ్ఞ్య విజ్ఞానగోచరత్వాయాపి న ప్రభవతి, న తస్య సద్భావస్సంభావ్యత ఇత్యర్థక్రియాకారితైవ సత్తా భావానామ్.

నచ సా స్వవ్యాపకభూతక్రమయౌగపద్యవిరహిణ్యక్షణికే సమ్భవినీత్యన్యత్ర నిరవకాశతయా క్షణికతయైవానుబధ్యతే.

కథంపునః క్రమయౌగపద్య యోరర్థక్రియావ్యాపకత్వమ్? కథంవాతయోరక్షణికాన్నివృత్తిః?

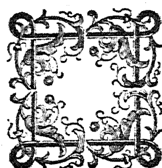
శ్రూయతామ్, అర్థక్రియాసుభావానాం కర్తృత్వస్యద్వయీ గతిః। క్రమేణయుగపద్వేతి నవిధాన్తరసమ్భవః॥భావాభావవదన [ఌ యోరన్యతరనివృత్తావన్యతరవ్యవస్థానాదర్థక్రియాజననేభావానాంన తృతీయప్రకారసమ్భవఇతి క్రమాక్రమప్రతిబద్ధైవార్థక్రియా,

నచాక్షణికేక్రమ యౌగపద్యే సమ్భవతః.

ఇతిఆత్మసిద్ధిస్సమాప్తా.

———※———

శ్రీమద్యామునమునయేనమః.

18-4-83.

శ్రీమద్యామునమునివిరచిత సిద్ధిత్రయే,

ఈశ్వరసిద్ధిః,

—:*—

తత్ర కస్యచిదేకస్యవశే విశ్వంప్రవర్తతే ।

ఇతిసాధయితుం పూర్వం పూర్వపక్షం ప్రచక్ష్మహే॥

తత్ర మీమాంసకాః ప్రాహుః, నాయం సర్వార్థదర్శన శక్తిసమ్పన్నః పురుషోఽభ్యుపగమమర్హతి, అతిపతిత సకలసాధకప్రమాణసమ్భావనాభూమిత్వాత్, స్ఫుటవివిధబాధకత్వాచ్చ;

తథాహి:- అస్య ప్రత్యక్షమన్యద్వా సాధకంభవేత్, ప్రత్యక్షమపిలౌకికంయౌగికంవా,వ్యవస్థితమితస్స్వార్థన్న తావదిహలౌకికమ్। సాధనం తేనసర్వార్థతద్జ్ఞానాదేరసిద్ధితః॥ సర్వార్థదర్శనశక్తిశాలినముపగమయన్తోహి దేశకాలస్వభావవిప్రకర్షవ్యవధానజుషః సర్వపదార్థాః తద్దర్శనం శక్తిశ్చ గోచరయితవ్యాని.

నచ విద్యమానేన్ద్రియసన్నికర్షయోగ్య కతిపయవిషయనియతవృత్తేః లౌకికప్రత్యక్షస్య నిరవధిరయమ్మహిమా సమ్భావనాభూమిరితి కథమివ తదిహ సాధనమితిమన్యేమహి?

నాపి యోగిప్రత్యక్షమస్య సాధకమ్; యతః, ప్రత్యక్షత్వేత దప్యేవం విద్యమానైకగోచరమ్। భూతాదిగోచరంవాన ప్రత్యక్షం ప్రతిభాదివత్.

తత్ఖలుయోగివిజ్ఞానమైన్ద్రియకన్నవా,ఐన్ద్రియకమపి బహిరిన్ద్రియసమ్భవమ్ఆన్తరకరణజనితంవా; బహిరిన్ద్రియాణితావత్, సమధిగత నిజవిషయసన్నికర్షసహకారీణి తద్గోచరజ్ఞాన జననానీతి జగతివిదితమ్; అతోనరసనాదిభిఃరజతాతివృత్తవ్యవహితాది సకలవిషయ వేదనప్రసఙ్గః.

పా.—౧ - దర్శనంశక్తి - ౧. ౨ - తదాదర్శనం - ౨ - ౩ ౩ - యకమపిబహి - ౨.

న[1]చావిద్యమానైః రజతాదిభిస్సమ్భవతి సన్నికర్షః, తస్యద్వ్యాశ్రయత్వాత్, ఆశ్రయాభావే తదసమ్భవాత్; అతోపేక్షితోర్థసన్నికర్షః సహకారివిరహే కథమిన్ద్రియాణి అతీతాదివిషయసాక్షాత్కారాయ కల్పేరన్; భవతిచ, యద్యత్సహకారి యత్కార్య జననమ్, త [౫ త్తదభావే నతజ్జనయతి, యథాక్షితిసలిలసహకార్యఙ్కురకార్యజననబీజం క్షిత్యాద్యభావేఽఙ్కురమ్, అర్థసన్నికర్షసహకారీణి బహిరిన్ద్రియాణిజ్ఞానజననానీతి తాన్యపినాతీతేనాగతేవార్థే జ్ఞానంజనయన్తీతి నతదుపజనితంప్రత్యక్షం యథోక్తవిషయ నియమ మతిక్రామతి.

నాప్యాన్తరకరణసమ్భవమ్, ఆన్తరగోచర ఏవ సుఖాదౌస్వాన్త స్వాతన్త్ర్యాత్, బాహ్య విషయమితిషుచ మనసోనిరఙ్కుశకరణతాఙ్గీకారేహి కృతఞ్చక్షురాదిభిః? అతశ్చనకశ్చిదన్ధో బధిరోవాభవేత్.

భవతిచాత్ర విమతిపదం మనోబహిరిన్ద్రియ నిరపేక్షం న బాహ్యప్రత్యక్షగోచరే ప్రవర్తతే, తత్రతత్తన్త్రవృత్తిత్వాత్; యద్యత్ర యత్తన్త్రవృత్తి, నతత్తన్నిరపేక్షం తత్రప్రవర్తతే, యథా [౧౫ ఆలోకాపేక్షప్రవృత్తి చక్షు స్స్వగోచరేఽన్ధతమసఇతి.

నచ సిద్ధౌషధమన్త్రతపస్సమాధిమహిమ సమాసాదితాతిశయాణీన్ద్రియాణి కదాచిదపజహతి సమధిగతవిషయ నియమమితి సమ్భవతి సాం సిద్ధికసామర్థ్యావిర్భావైక ఫలత్వాత్తేషామ్, సామర్థ్యస్యచప్రతినియమాత్. నఖలు సుప్రయుక్తభేషజ శతవిహితసంస్కారమపి శ్రోత్రంరూపరస విభాగావగమాయకల్పతే.

భవతిచ వివాదాధ్యాసిత బాహ్యాభ్యన్తరకరణ పాటవాతిశయోనుల్లఙ్ఘితసీమా ఐన్ద్రియకః[2]ప్రకర్షత్వాత్ దృశ్యమానతత్ప్రకర్షవత్ ఇత్యైన్ద్రియకంజ్ఞానం నాతీతాది గోచరయతి. భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తు సత్యపి విశదనిర్భాసిత్వే, ప్రాచ్యానుభవగోచరాదనధికమధికంవాధ్యవస్యతః[3]స్మృతివిభ్రమస్రోతసోరన్యతరావర్తపరివర్తినః

పా.—౧ - చవిద్య - ౨. ౨ - సన్నికర్షత్వాత్ - ౧. ప్ర - ౨ - ౩ - న. ౩ - స్మృతిస్రోతసో - ౧. స్రోతసోన్యతరా - ౪.

కుతః ప్రామాణ్యకూలప్రతిలమ్భః? కుత స్తరాఞ్చ ప్రత్యక్షతయో త్త
మ్భనమ్? ప్రత్యక్షస్య వా సతః కథమివ విదితవిషయ నియమవ్యతిక్ర
మో తిక్రమతో వా కుతః ప్రత్యక్షత్వమితి న విశ్వానుభవైశ్వర్యశాలి నిప్ర
త్యక్షం ప్రమాణమ్.

నాపి ప్రమాణాన్తరమ్, తత్ఖల్వనుమానమాగమో వా, అనుమా
నమపి విశేషతో దృష్టమ్, సామాన్యతో దృష్టం వా; తత్ర సకలపదవీదవీ
యసి భగవతి న తావత్ స్వలక్షణసాక్షాత్కార పూర్వకావినాభా
వావధారణాధీనోదయత్వాదిదమనుమాన ముదేతుమలమ్.

నహి అనవగతచరహుతభుజ స్తద వినాభావితయా ధూ
మమనుసన్ధాతుమీశతే.

నచ సర్వార్థనిర్మాణ సాక్షాత్కార పటీయసి లిఙ్గం సామా
న్యతో దృష్టమపి కిఞ్చన లభ్యతే, నన్వేక చేతనాధీనం వివాదాధ్యాసితజ
గత్। అచేతనేనా రబ్ధత్వాదరోగస్వశరీరవత్॥ తథా సర్వార్థనిర్మా
ణ సాక్షాత్కరణకౌశలమ్। కార్యత్వా దేవజగత స్తత్కర్తురనుమీ
యతామ్ ॥ సర్వంహి కార్యముపాదానోపకరణసంప్రదానప్రయోజన
సంవేది చేతనరచితమవగతం ఘటమణికగృహాది కార్యఞ్చ విమతి పద
మవనిగిరి మహార్ణవాదీతి, తదపి తథావిధబుద్ధిమద్ధేతుకమధ్యవసీయతే.

నచ కార్యత్వమసిద్ధమితి వాచ్యమ్, అవయవసన్నివేశాదిభిః
హేతుభి స్తత్సిద్ధేః. ఇహ చాన్త్యావయవిభ్యః ప్రభృతి ఆద్వ్యణుక
మఖిలమవయవిక్రమనిహీయమాన నానావయవవ్యతిషఙ్గవిశేష జనిత
మవగతమిత్యన్తత ఉపాదానం చతుర్విధాః పరమాణవః ప్రపఞ్చస్య;
తేషామాదిపరిస్పన్దశ్చ తదనుగుణాదృష్ట విశిష్టతత్తత్క్షేత్రజ్ఞసంయో
గాసమవాయికారణక ఇతి. ఉపకరణమపి సమస్తక్షేత్రజ్ఞవర్తీని ధ
ర్మాధర్మలక్షణాన్యదృష్టాని. ప్రయోజనం పునః తదభినిర్వర్తితవిచి
త్రార్థక్రియాకారశ్చేతనోపకారప్రకార ౨భేదోపర్యన్తః. తదుపభుజ స్త
ఏవ క్షేత్రజ్ఞాః సంప్రదానమ్.

పా.— ౧ - క - ౧ - స.   ౨ - భేదపర్యన్తమ్ - ర.

నచామీ స్వసమవాయినావపి ధర్మాధర్మావలమవలోక యి తుమితి తదతిరేకి నిఖిలభువననిర్మాణ నిపుణోధికరణ సిద్ధాన్తసమధిగత నిరతిశయసహజ సకలవిషయ సంవిదైశ్వర్య శక్త్యతిశయః పురుషధౌరేయకఃకిమితినసామాన్యతోదృష్టలిఙ్గాదనుమీయతే. తదిద [౫ మవిదితానుమాన వృత్తస్య స్వమతిరచితతరళతరోల్లసితమితి పరిహసన్తి మీమాంసకాః;

తథాహి: - కిమిదమేకచేతనాధీ నత్వన్నామాభిప్రేతన్తనుభువనాదేః తదాయత్తత్వ మితిచేత్, కిమస్యతస్మిన్నాయత్తం కిన్నుజన్మాథవాస్థితిః। ప్రవృత్తిర్వాద్యయోస్తావత్ సాధ్యహీనన్నిదర్శనమ్॥.

నఖలు శరీరమేకచేతనాధీనోత్పత్తిస్థితి, యేహి యద్దేహాధీనసుఖదుఃఖోపభోగభాగినః, భవతిహి తదుచితాదృష్టశాలినాం సర్వేషామేవ తేషాం తద్దేహినఇవ తదుత్పత్తిస్థితినిమిత్తత్వమ్.

అపిచ శరీరావయవినస్స్వావయవ సమవాయలక్షణాస్థి తిరవయవవ్యతిషఙ్గవిశేషాద్భృతే నచేతయితారం పరమపేక్షన్తే. యాపునస్తదపేక్షిణీ ప్రాణనలక్షణాస్థితిః,నసా పక్షీకృతేక్షిత్యాదౌ సమ్భవతీతిస్థితిమపినైకరూపాం పక్షసపక్షయోరనుయాయినీముదీక్షామహే; ఏకచేతనాధీనప్రవృత్తిత్వేతుప్రబలబహుజ నసరభసప్ర యత్నప్రచాల్యైరుపల తరురథాదిభిర్వ్యభిచారః. ఆరబ్ధత్వాదేవచైతన్యాసాధ్యసిద్ధావధికమిద ముపాదానవిశేషవచనమ్, చేతనాధీనతామాత్రసాధ [౧౦ నేసిద్ధసాధ్యతా। చేతనైర్భోక్తృభిర్భోగ్యాః కర్మభి ర్జన్యతేహినః॥

యుక్తశ్చైతద్యదుభయవాదిసిద్ధానామేవ చేతనానాం కర్తృత్వాభ్యుపగమో లాఘవాత్.

నచోపాదానాద్యనభిజ్ఞతయా తత్ప్రతిక్షేపః, ఉపాదానం పృథివ్యాది యాగదానాదిసాధనమ్। సాక్షాత్కర్తుం క్షమన్తే [౧౫ యత్ సర్వఏవచ చేతనాః॥అద్యవదేవవిశ్వప్ప్ఫురాదయఃక్రమప్రాప్తాగన్తుకోపచయాపచయైకదేశశాలినః నయుగపదేవనిరవశేషవిలయజ

నన భాగినఇత్యన్తిమపరమాణుసాక్షాత్కారో నకర్తృభావోపయో గీ. కర్మణశ్శక్తిరూపంయత్ అపూర్వాదిపదాస్పదమ్। మాభూత్ప్ర త్యక్షతాతస్య శక్తిమత్యక్షగోచరః॥ నఖలుకులాలాదయః కుమ్భాది కార్యమారభమాణాః తదుపాదానోపకరణ భూతకృద్దణ్డచక్రా దికార్యోత్పాదనశక్తింసాక్షాత్కృత్య తత్తదారభన్తే.

యదిపరంశక్తిమవిదుషా మభిలషిత సాధనే తదుపాదానాది వ్యవహారో నుపపన్నః; ఇహతు, ఆగమాదవగమ్యన్తె విచిత్రాః కర్మ శక్తయః। తేనకర్మభిరాత్మాన*స్సర్వం నిర్మమతాంపృథక్॥. [౧౦

అపిచ తదేవచేతనకర్తృకం జగతిపరిదృశ్యతే,యదేవశ క్యక్రియంశక్యజ్ఞానోపాదానాదిచ. నచతథామహీమహీధరమహార్ణ వాదీతికథమివతత్తత్కార్యత్వమ్? కథన్తరాఞ్చ తదుపాదానో పకర ణాదేః సాక్షాత్కారగోచరతా?యాదృశంహికార్యముపాదానాద్య భిజ్ఞపూర్వకమవగతమ్ ఘటమణికాది తాదృశమేవహి తథావిధబుద్ధి మద్ధేతుకత్వానుమానాయ ప్రభవతీతి. [౧౫

అపిచ అనీశ్వరేణపరిమితశక్తిజ్ఞానేనవిగ్రహవతాఽనవాప్తకా మేన కృతమవగతం ఘటాదికార్యమితి తథావిధం బోద్ధారముపస్థాప యన్హేతు రభిమతపురుషః సార్వజ్ఞ్య సర్వైశ్వర్యాదివిపర్యయసా ధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్.

నచైవం సతి సర్వానుమాన వ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గశ్శఙ్క్యత వ్యః, ప్రమాణాన్తరగోచరేహి లిఙ్గినిలిఙ్గ బలాదాపతతో విపరీతవిశే షాంస్త త్ప్రమాణమేవప్రతిరుణద్ధి; ఇహపున రతిపతిత సకలమానాన్త రకర్మభావే సర్వనిర్మాణనిపుణే సిసాధయిషితే యావన్తోన్వయవ్యతి రేకావధారితా వినాభావభాజోధర్మాఃతానప్యవిశేషేణోఽపస్థా పయతి. [౨౫

అపిచ,స్వార్థకారుణ్యభావేనవ్యాప్తాఃప్రేక్షావతఃక్రియాః। ఈశ్వరస్యోభయాభావాత్ జగత్సర్గోనయుజ్యతే॥ అవాప్తకామత్వా

పా. —*పృథక్కుర్వస్తుసర్వతః. ౧ - ఆదివిజ్ఞానఞ్చ - ర. ౨ - సార్వజ్ఞ్యం సర్వైశ్వర్యాది - ౨.

స్న తావదాత్మార్థే సృజతి, ప్రళయసమయే ప్రలీనసకల కరణకళేబరాదిభోగోపకరణతయా చ చేతనానాం దుఃఖాభావాత్ దుఃఖిదర్శనజనితకృపాప్రయుక్తిరపి నాస్తీతి వ్యాపకభూత స్వార్థ కారుణ్యనివృత్తేః వ్యాప్యభూతయా ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యాపి నివర్తితవ్యమ్, సుఖైకతానం జనయేత్ జగత్కారుణయా స్రజన్। తత్కర్మానువిధాయిత్వే హీయేతాస్య స్వతన్త్రతా॥

నహ్యుపాదానాదికసాక్షాత్కారిణ ఏవ కర్తృత్వమిత్యపి నియమః, ఉపాదానముపకరణఞ్చావిదుష ఏవాత్మనో జ్ఞానాదిషు కర్తృత్వాత్; అతః, అసిద్ధత్వాద్విరుద్ధత్వాదనైకాన్త్యాచ్చ వర్ణితాత్। [౧౦
కార్యత్వహేతోర్జగతో నయథోదితకర్తృతా॥

ప్రయోగశ్చ భవతి “మహీమహీధరాది, కార్యన్న భవతి, ప్రసిద్ధకార్యవిలక్షణత్వాత్, గగనవత్, అశక్యదర్శనోపాదానోపకరణత్వాద్వా, వ్యతిరేకేణ ఘటాదివత్; పరమాణవో న ప్రత్యక్షాః, నిరతిశయసూక్ష్మద్రవ్యత్వాత్, తత్రైవ ఘటాదివత్, విమతివిషయః కాలో న లోకశూన్యః, కాలత్వాత్, ఇదానీన్తనకాలవత్; తనుభువనాది ఈశ్వరకర్తృకన్న భవతి, కార్యత్వాత్ తద్వదేవ; ఈశ్వరః కర్తా న భవతి ప్రయోజన రహితత్వాత్ అశరీరత్వాద్వా, ముక్తాత్మవత్” ఇతి.

[1]అత్ర బ్రూమో న కార్యత్వం క్షిత్యాదావశక్యనిహ్నవమ్। సభాగత్వాత్ క్రియావత్త్వాత్ మహత్త్వేన విశేషితాత్॥ తాదృశాదేవ మూర్తత్వాత్ బాహ్యప్రత్యక్షతాన్వితాత్। ససామాన్యవిశేషత్వాదిత్వాదిభ్యో ఘటాదివత్॥

నచేదృశ ఏవ సన్నివేశః కార్యో నేతర ఇత్యవయవ సన్నివేశ విశేష ప్రతినియతం రూపభేద ముదీక్షామహే.

యత్తు “శక్యక్రియం శక్యజ్ఞానోపాదానోపకరణఞ్చ క్రియతే” ఇతి, తదస్తు నామ. కిన్తు తే క్రియాజ్ఞానశక్తి క్రియాజ్ఞానాభ్యామేవ సమధిగమనీయే; తే చ క్షిత్యాదిషు యథోక్తసాధన బలసముపస్థాపితే ఇతి న

---

[1] పా.—౧ - తత్ర - ౮.

విశేషః, ప్రసిద్ధప్రాకార గోపురాదికార్యేభ్య స్తనుభువనాదేః.

నచైతావానేవ క్రియాగోచర ఇతి విషయనియమః కశ్చిత్ క్రియాయా దృష్టః? యేనైవమశక్యక్రియమభ్యవసేయం. సిద్ధే చ కార్యత్వే తను భువనాది సాధారణ తదధిష్ఠాన తత్ప్రేరణనిపుణః పురుషవిశేషస్సిద్ధ్యత్యేవ. అధిష్ఠానఞ్చ తత్ప్రవృత్త్యనుగుణ సఙ్కల్పవదీశ్వరసన్నికర్షః క్షేత్రజ్ఞైరేవస్వశరీరాదౌ, సచ ద్రవ్యైస్సంయోగలక్షణః, తద్గుణైస్తు సంయుక్త సమవాయరూపః, ప్రవృత్తిశ్చ పరమాణూనాం పరిస్పన్దలక్షణా, ధర్మాధర్మయోస్తు ఫలోదయానుకూల తాదృశదేశకాలాది సహకారిసహితతా, తాభ్యాం ధర్మాధర్మాభ్యామేవ ఫలంచేతనానధిష్ఠితానాం సర్వేషామేతేషామచైతన్యేనాకిఞ్చిత్కరత్వాత్. నహి చేతనేనవర్ధకినా నధిష్ఠితా వాసీ దేశకాలాదిసహకారితసమధిగమేపి యూపాదీన్యాపాదయితుమలమ్. బీజాఙ్కురాదయస్తు పక్షాన్తర్భూతా ఇతి తైర్వ్యభిచార వచనమనభిజ్ఞతయైవ శ్రోత్రియాణామ్.

ఏతేన సుఖాదిభిర్వ్యభిచారోపి ప్రత్యుక్తః.

నచోభయవాది సిద్ధతామాత్రేణ క్షేత్రజ్ఞానామేవేదృశాధిష్ఠాతృత్వకల్పనముచితమ్, తేషాంసూక్ష్మవ్యవహితాది దర్శనాశక్తేర్నిశ్చితత్వాత్, దృష్టానుసారిణీహి సర్వత్రకల్పనా? నదృష్టవిరోధినీ.

నచైవమీశ్వరస్యాశక్తిర్నిశ్చితా, ప్రమాణాన్తరత స్తత్సిద్ధేః యథోదితప్రమాణబలేనసిద్ధ్యన్ సాంసిద్ధికసర్వార్థదర్శనతత్ప్రేరణశక్తి సమ్పన్నఏవసిద్ధ్యతి, కార్యత్వస్యసమర్థ [1]కర్తృపూర్వకత్వేన ప్రతిబన్ధాత్.

యత్తు పరిమితశక్తిజ్ఞానానైశ్వర్యాద్యాపాదనాద్ధర్మవిశేషవిపరీతసాధనత్వ ముద్భావితమ్. తదతిస్థవీయః, అప్రయోజకత్వాత్తేషామ్; నహికిఞ్చిత్క్రియమాణంకర్తురర్థాన్తరవిషయసామర్థ్యం

పా.— ౧ - కర్తృకపూర్వ - ౨ - ౩.

జ్ఞానం వా స్వోత్పత్తయే౽పేక్షతే; స్వసమ్పాదనసమర్థకర్తృమాత్రాపేక్షాత్ కేవలవ్యతిరేకాసిద్ధేః తావతైవోపపద్యమానే కార్యోదయే సమ్బన్ధినో౽కిఞ్చిత్కరస్యార్థాన్తరవిషయస్యాభావస్య హేతుత్వకల్పనానుపపత్తేః.

అపిచ, కిన్తదితరసమస్తవస్తువిషయజ్ఞానాదివ్యాపకమ్? ఉత కతిపయగోచరమితి వివేచనీయమ్.

న తావదశేషవిషయమ్, అనుపలబ్ధేః; నఖలు కుమ్భకారః కుమ్భాతిరేకి కిమపి నవిజానాతి.

అథ కతిపయవిషయమ్, తదపి న అనియతవిషయతయా తస్య తస్య వ్యభిచారదర్శనాత్.

నచాస్తి కిఞ్చిద్వ్యవస్థితమ్, యదవిద్యాదిమానేవ కర్తృతామనుభవతి.

నచ శరీరిణైవ కర్త్రా భావ్యమ్, శరీరగ్రహణే నైవానైకాన్త్యాత్; నఖలు శరీరవిశిష్టస్సన్నేవ అయమాత్మా శరీరముపాదత్తే, అయోగినో౽యుగపదనేకశరీరగ్రహణాయోగాత్, పూర్వదేహపరిత్యాగేన దేహాన్తరప్రాపకకర్మప్రేరితప్రాణసహాయ ఏవ[1] దేహాన్తరం ప్రవిశతీత్యుపపాదితమాత్మచిన్తాయామ్.

కిఞ్చ ఆత్మనశ్శరీరమధితిష్ఠతో ధిష్ఠానక్రియాకర్మభూతస్య దేహస్య అధిష్ఠాతృ[2]దేహానుప్రవేశో౽నుపపన్నః, యుగపదేకక్రియాయామేకస్య కర్మకర్తృత్వవిరోధాత్. [3]అధిష్ఠాసితదేహసంయోగవత ఏవ తత్ప్రవృత్త్యనుగుణప్రయత్నయోగలక్షణమధిష్ఠానం దృష్టమితి చేత్, [4]అస్త్వేకతత్త్వసంబద్ధస్యాధిష్ఠానానుపపత్తేః ప్రేర్యవస్తుసమ్బన్ధినా ప్రేరకేణ భవితవ్యమితి నపునర్దేహసమ్బన్ధేన భావ్యమితి కుతో నిర్ణయః? ఇతి ఏవ యతో౽న్యదప్యధిష్ఠీయమానం మానదణ్డాది స్వసమ్బన్ధి నైవ అధిష్ఠీయతే తేనాధిష్ఠానక్రియాపేక్షితాధిష్ఠేయపదార్థసమ్బన్ధమాత్రాతిరేకేణ దేహసమ్బన్ధో నామాపరో నాదర్తవ్యః.

పా. — ౧ - దేశాన్తరం - ౨. ౨ - స్థాత్రన్తరానుప్రవే - ౨. ౩ - అధిష్ఠానసిత - ౨. ౪ - నహ్యేతత్ కిన్తు తదవ సంబద్ధస్యైతదధిష్ఠానా - ౪.

అస్తిచేశ్వరస్యాపి జగదుపాదానోపకరణజ్ఞ స్సమ్బన్ధ ఇత్యు క్తమేవ.

అథ "స్వదేహవ్యతిరిక్తవస్తునిప్రవృత్తివిశేషకరత్వం దేహాద్వా రేణైవ, దృష్టం హిదణ్డచక్రాదిషు కరసంయోగాదినాకులాలా[1] దేః ప్రవర్తయితృత్వమ్" ఇత్యుచ్యేత.

తదపిన, అభిధ్యానమాత్రేణైవ పరశరీరగత గరనిరసనవిసార ణదర్శనాత్.

కథమసతిశరీరే పరప్రేరణాత్మక స్సఙ్కల్ప ఇతిచేత్, కింశరీరం సఙ్కల్పయతి? యేనతదభావే నభవేత్. కరణమితిచేత్ నమనః కరణ త్వాత్. కిమస్తీశ్వరస్యమనః? బాఢమ్; నన్వేవం విగ్రహధర్మాధ ర్మానైశ్వర్యాదయస్సాధారణ ధర్మాఃప్రసజ్యేయుః.

నైవమ్, కార్యత్వాక్షిప్త సమర్థకర్తృమత్వాద్ధర్మిణీమ్నైవా పాస్తత్వాత్.

మనసోనిత్యేన్ద్రియతయా దేహాపగమేపి సమ్బన్ధాభ్యుపగమా కాదనైన్తికత్వం. యావద్ధిదృష్టానుగుణం వ్యాప్త్యుపయోగి తావదను జ్ఞాయతే.

నచాస్మదాదేర్మనసాప్య చిన్త్యరచనస్య అపర్యన్త విస్తారస్య మహాభూతభౌతికప్రపఞ్చస్య ప్రాదేశిక[1]శరీరకః కిఞ్చిద్జ్ఞః పుణ్యపాప పరవశగతి రలంనిర్మాణాయేత్యపరిమిత జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిః శరీరాద్యన పేక్షుఃసఙ్కల్పాదేవసకలభువన నిర్మాణక్షమః కర్తాసిద్ధః. ఈదృశేన కర్త్రా ఘటాదిషుకార్యత్వస్య సమ్బన్ధోనదృష్టఇతిచేత్, అతిగహన గిరితటాధిష్ఠానేన అతిప్రకృష్టాదృష్ట చరేన్ధననివహ సమ్బన్ధినాహుతవ హావిశేషేణ మహానసాదౌధూమ స్యవాకింసమ్బన్ధోదృష్టః? యేనధూ మ విశేషదర్శనాత్ గిరిశిఖరే తథావిధాగ్నిరనుమీయతే. [౨౫

యాదృశో ధూమోయతాప్రగతః,తత్రైవతాదృశః తత్సమ్బా

పా.—౧ - శరీరః - ౧.

దనసమర్థో దృష్టాన్త భూమావపరిదృష్టోపి సామాన్యవ్యాప్తి బలేనపక్షధర్మతావశాత్సిద్ధ్యతీతిచేత్, తదిదమస్మాభిరభిధీయమానంకిమితినహృదయమధిరోహతిభవతామ్?.

ఇహాపికార్యత్వం సమర్థకర్తృపూర్వకత్వేన ఘటాదిషువిదిత సమ్బన్ధనియమం క్షిత్యాదిషు దృశ్యమానం స్వసంపాదన సమర్థమదృష్టపూర్వమేవ బుద్ధిమత్కర్తారముపస్థాపయతి.

యత్రైవహి దేశకాలేన్ధన పరిమాణాదివిశేషానాదరేణ ధూమస్యాస్వోదయాను గుణహుతవహమాత్రేణ సబన్ధనియమః; తత్రైవా నీశ్వరత్వకిఞ్చిద్‌జ్ఞత్వాశరీరిత్వపుణ్యాపాపపరవశత్వమనుష్యత్వాది[౧ం విశేష ప్రహాణేనకార్యస్య స్వనిర్మాణసమర్థ బుద్ధిమత్కర్తృమాత్రేణ సమ్బన్ధ నియమనిశ్చయ ఇతి నకశ్చిద్విశేషః.

అపిచ విభుద్రవ్య సంయోగినః పరిస్పన్దవతశ్చసర్వత్ర స్పర్శవత్త్వావ్యభిచారేపి జ్ఞానసుఖాది నిత్యద్రవ్య విశేషగుణాను మితాత్మసంయోగినోమనసః కథమివ స్పర్శరహితత్వమ్? కథఞ్చ వాయవీయద్రవ్యస్య మహిమగుణశాలినో నియతాశ్రయేన స్పార్శనత్వనియమదర్శనేపి త్వగిన్ద్రియే తద్విపర్యయః?. తైజసస్యవారూపస్పర్శయోరన్యతరస్యవా ప్రాకట్యనియమేపి రూపోపలమ్భసాధనతానుమిత తైజసభావస్య చక్షుషో నియమేన తముభయానుద్భవాభ్యుపగమః.

అథ కార్యదర్శనానుమితసద్భావానాం తైజసాదిభావేపిత[౨ం త్తద్విశేషాణాంయోగ్యానుపలబ్ధిబాధితత్వాత్; †తదభ్యుపగమేఽనేకనియమభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ తథాభ్యుపగమః.

---

†తదభ్యుపగమేఽనేకనియమదర్శనవిఘాతప్రసఙ్గాచ్చ, పక్షధర్మతాబలలభ్యార్థ విశేషావబోధకానేక శ్రుత్యాదిమాన బాధప్రసఙ్గాచ్చ, సమర్థకర్తృపూర్వకత్వేన ఘటాదిషువిదితసమ్బన్ధ నియమంకార్యత్వం క్షిత్యాదిషు దృశ్యమానం సోత్పాదన మదృష్టపూర్వమేవ బుద్ధిమత్కర్తారమద్వితీయం పురుషంధౌరేయం సాధయతీ త్యభ్యుపగన్తవ్యమ్

పా.—౧-శరీరత్వ-౨.

హాన్త తర్హి ప్రకృతవిషయేపి ప్రసఞ్జిత ధర్మవిశేషాణా మనుపలమ్భబాధావిశేషాదనేక నియమదర్శన విఘాతప్రసఙ్గాచ్చ తథాభ్యుపగమ ఇతి సర్వంసమాన మన్యత్రాభినివేశాత్.

దృశ్యన్తేహి[1]నీతయః,యథా వివాదాస్పదంపరమాణ్వాదిప్రేఊావత్ప్రేరితంచేష్టతే,అచేతనత్వాత్, యదచేతనమ్,తత్తథా,యథా తథావిధంకస్తుకాది; తథావివాదాధ్యాసితాబాహ్యాభ్యన్తర[2] ప్రవృత్తయః, ప్రకృత్యుపకరణ ప్రత్యక్షపూర్వికాః కార్యత్వాత్, తద్వదేవ, ప్రత్యక్షన్తత్ ప్రమేయత్వాత్ పదార్థత్వాత్ ఘటాదివత్ । ఏకేచ్ఛానువిధా ా యమాచైతన్యాత్స్వదేహవత్ ॥ ఏకేనాధిష్ఠితాః కార్యం కుర్వతే సర్వచేతనాః । దేహసమ్బద్ధసాపేక్ష కార్యకృత్త్వాత్త్వగాదివత్ ॥ ఏకప్రధానపురుషం వివాదాధ్యాసితఞ్జగత్ । చేతనాచేతనాత్మత్వాత్ ఏకరాజకదేశవత్ ॥ ... ... *

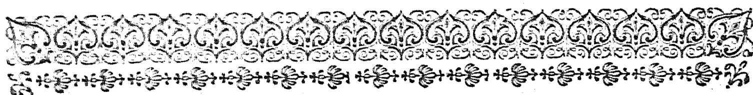
తరతమభావాపన్న వైచిత్ర్యవత్తత్తత్కార్యేషు కార్యత్వమేవతత్తదనుగుణంకర్తారమనుమాపయతిచేత్, మహీమహీధరాదిరూప జగద్గత కార్యత్వమపి తదనుగుణకర్తార మనుమాపయతీతికైముత్యసిద్ధేర్థే వ్యర్థోయం నిరీశ్వరమీమాంసకస్యాత్రమరభినివేశః. దృశ్యన్తేహ్యస్మిన్నర్థే న్యేచహేతవః, త్రైకాలికంకృత్స్నంజగత్ తదనుగుణ శక్త్యాదిగుణగణ వదాయత్తస్థితిలయక మచిన్త్యవివిధ విచిత్రరచనత్వాత్ అతిమహశ్లైకాయత్త స్థిత్యానేకతయా ప్రమితచిత్రప్రతిమాదివత్; విభూతిపదాభిధేయం కృత్స్నం ఏకాధేయవిధేయశేషభావమ్ తచ్ఛరీరత్వాత్ మచ్ఛరీరవత్. ... ... *

ఇతి శ్రీభగవద్యామునమునివిరచిత సిద్ధిత్రయే,

ఈశ్వరసిద్ధి స్సమాప్తా

పా. —౧-నియమపక్షే - ౨. ౨ - ప్ర - ౧ - న.

—*—

శ్రీమద్యామునమునివిరచితసిద్ధిత్రయే,

సంవిత్సిద్ధిః.

* ¹ఏకమేవాద్వితీయన్తత్ బ్రహ్మేత్యుపనిషద్వచః। బ్రహ్మణోన్యస్య సద్భావ న్ననుతత్ప్రతిషేధతి॥ అత్ర బ్రూమోఽద్వితీయోక్తౌ సమాసః కో వివక్షితః?। కింస్విత్తత్పురుషః కింవా బహువ్రీహిరథోచ్యతామ్॥ పూర్వస్మిన్నుత్తరస్తావత్ ప్రాధాన్యేనవివక్ష్యతే। పదార్థస్తత్ర తద్బ్రహ్మ ¹తతోన్యత్సదృశన్తు వా॥ తద్విరుద్ధమథో వా స్యాత్ త్రిష్వప్యస్యన్నబాధతే। అన్యత్వే సదృశత్వే వా ద్వితీయం సిద్ధ్యతి ధ్రువమ్॥ విరుద్ధత్వే ద్వితీయేన త్రితీయం ప్రథమన్తు వా। బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి యస్మాత్తత్ ద్వితీయేనవిరుధ్యతే॥ అతస్స ప్రథమాస్సర్వే త్రితీ²యాద్యార్థరాశయః। ద్వితీయేన తథాస్పృష్టాః స్వస్థాస్తిష్ఠన్త్యబాధితాః॥ నను నఞ్ బ్రహ్మణోన్యస్య సర్వస్యైవనిషేధకమ్। ద్వితీయగ్రహణం యస్మాత్ సర్వస్యైవోపలక్షణమ్॥ నైవన్నిషేధో నహ్యస్మాద్ద్వితీయస్యావగమ్యతే। తతోన్యత్తద్విరుద్ధం వా సదృశం వాత్ర వక్తి సః॥ ద్వితీయం యస్య నైవాస్తి తద్బ్రహ్మేతి వివక్షితే। సత్యాదిలక్షణోక్తీనాముపలక్షణతా భవేత్॥ అద్వితీయే ద్వితీ³యార్థనాస్తితామాత్రగోచరే। స్వనిష్ఠత్వాన్నఞర్థస్య నస్యాద్బ్రహ్మపదాన్వయః॥ ద్వితీయశూన్యతా తత్ర బ్రహ్మణో న విశేషణమ్। విశేష⁴ణే వా తద్బ్రహ్మ త్రితీయం ప్రథమన్తు వా॥ ప్రసక్తం పూర్వవత్సర్వం బహువ్రీహౌ సమస్యతి। బ్రహ్మణః ప్రథమాయే చ త్రితీయాద్యా జగత్త్రయే॥ బ్రహ్మప్రత్యద్వితీయత్వాత్ స్వస్థాస్తిష్ఠన్త్యబాధితాః। కిఞ్చ తత్ర బహువ్రీహౌ సమాసే సంశ్రితే సతి॥ వత్యర్థస్య నఞర్థస్య న పదార్థాన్తరాన్వయః। సత్త్వార్థాన్తరసమ్బద్ధే షష్ఠీయస్యేతి యుజ్యతే॥ ద్వితీయవస్తునాస్తిత్వం న బ్రహ్మ న విశేషణమ్। అసత్త్వాన్నహ్యసద్బ్రహ్మ భవేన్నాపి వి

౧॥ ఛా - ఉ - ౬ - ౨-౧.

పా.—౧ - తతోన్యసదృశ - ౨. ౨ - యాద్యర్థ - ౨. ౩ - యార్థా ౨. ౪ - ణో వా - ౧.

శేషణమ్॥ తస్మాత్త్వపక్ష్యసద్భావో నాద్వైతశ్రుతిబాధితః। స్వప్ర
మాణబలాత్సిద్ధః శ్రుత్యా చాప్యనుమోదితః॥ తేనాద్వితీయం బ్రహ్మే
తి శ్రుతేరర్థోయముచ్యతే। ద్వితీయగణనాయోగ్యో నాసీన్నస్తి భవిష్య
తి॥ సమోవాభ్యధికోవా స్యయోద్వితీయస్తుగణ్యతే।యతోఽస్యవిభ-
వవ్యూహ కలామాత్రమిదఞ్జగత్॥ ద్వితీయవాగాస్పదతాం ప్రతిపద్యే
తతత్కథమ్। యథాచోళనృపస్సమ్రాడద్వితీయోఽద్య భూతలే॥ ఇతి త
త్తుల్యనృపతి నివారణపరం వచః। నతు తద్భృత్యతత్పుత్ర కళత్రాదినిషే
ధకమ్॥ తథాసురాసురనరబ్రహ్మబ్రహ్మాణ్డకోటయః। క్లేశకర్మవిపాకా
ద్యైరస్పృష్టస్యాఖిలేశితుః॥ జ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యనిధే రచిన్త్యవిభవస్య
తాః।విష్ణోర్విభూతిమహిమ సముద్రద్రప్స¹విప్లుషః॥ కఙ్ఖిల్వాఙ్గులిభఙ్గేన
సముద్రాన్ సప్తసంఖ్యయా। గణయన్ గణయేదూర్మిఫేనబుద్బుదవిప్రు
షః॥ యత్రైక ఏవ సవితా నద్వితీయో నభస్థలే। ఇత్యుక్త్యా నహి సావి
త్రా నిషిధ్యన్తేఽత్ర రశ్మయః॥ యథాప్రధానసంఖ్యేయః సంఖ్యయా
నైవగణ్యతే।సంఖ్యా పృథక్ సతీ తత్ర సంఖ్యేయాన్యపదార్థవత్॥ త-
థా,*[1]పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి।ఇతి బ్రువఞ్జగత్స
ర్వమిత్థం భావేన్యవేశయత్॥ తథా,*[2]ఏతావానస్య మహిమాతతో జ్యా
యస్తరో హి సః।*[3]యత్రాన్యన్నవిజానాతి సభూమోదరమన్తరమ్ ॥
*[4]కురుతేస్యభయం వ్యక్తమిత్యాది శ్రుతయఃపరాః। మేరోరివాణుర్యస్యేదం
బ్రహ్మాణ్డమఖిలఞ్జగత్॥ ఇత్యాదికాస్సమస్తస్య తదిత్థం భావతాపరాః॥
*[5]వాచారమ్భణమాత్రన్తు జగత్స్థావరజఙ్గమమ్॥ వికారజాతం కూటస్థం
మూలకారణమేవ సత్ ।*[6]అనన్యత్కారణాత్కార్యం పావకాద్వి
స్ఫులిఙ్గవత్॥ మృత్తికాలోహబీజాది నానాదృష్టాన్తవిస్తరైః। నాశకద్ద
గ్ధుమనల స్తృణమ్మజ్జయితుఞ్జలమ్॥ నవాయుశ్చలితుం శక్తః తచ్ఛక్త్యా
ప్యాయనాదృతే। ఏకప్రధానవిజ్ఞానాద్విజ్ఞాతమఖిలం భవేత్॥ ఇ-
త్యాది వేదవచనతన్మూలాప్తాగమైరపి।బ్రహ్మైక్యనాత్మలాభోయం ప్రప
ఞ్చశ్చిదచిన్మయః। ఇతి ప్రమీయతే బ్రహ్మవిభూతిర్ననిషిధ్యతే॥ తన్న

౧॥ తై-పు-౩. ౨॥ తై-పు-౩. ౩॥ ఛా-౭-౨౪. ౪॥ తై-ఆ-౭-౭. ౫॥ ఛా-౬-౧-౪.
౬॥

పా.—౧. విప్రుషః - ౨. ౨ - జ్యాయాన్ స్తరో - ౧.

షేధేనమస్తస్య మిథ్యాత్వాల్లోకవేదయోః ।వ్యవహారాస్తు।లుప్యేరన్ తథాస్యాద్బ్రహ్మధీరపి । వ్యావహారికసత్యత్వాన్నైషా త్వేఽప్యవిరుద్ధతా। ప్రత్యక్షాదేరితిమతం ప్రాగేవసముదాహృతమ్॥ అతశ్చోపనిషజ్జాత బ్రహ్మాద్వైతధియా జగత్ ।నబాధ్యతే విభూతిత్వాత్ బ్రహ్మణశ్చ త్వవస్థితమ్॥ నను సత్త్వే ప్రపఞ్చస్య నాస్తీతిప్రత్యయః కథం?। అసత్త్వే వా కథం తస్మిన్నస్తీతి ప్రత్యయో భవేత్॥ సదసత్త్వం తథైకస్య విరుద్ధత్వాదసమ్భవి।సదసత్త్వ ప్రత్యయప్రాప్త విరుద్ధద్వయసఙ్గమే। తయోరన్యతరార్థస్య నిశ్చయాభావహేతుతః॥ సదసత్త్వం ప్రపఞ్చస్య జైనాస్తు ప్రతిజానతే। సత్త్వప్రాప్తిం పురస్కృత్య నాస్తీతి ప్రత్యయోదయాత్॥ సదాసత్త్వం ప్రపఞ్చస్య సాఙ్ఖ్యాస్తు ప్రతిపేదిరే। సదసత్త్వప్రత్యయప్రాప్తే విరుద్ధద్వయసఙ్కటే॥ విరోధపరిహారార్థం సత్త్వాసత్త్వాంశభఙ్గతః। సదసద్భ్యామనిర్వాచ్యం ప్రపఞ్చం కేచిదూచిరే॥ సత్త్వాసత్త్వవిభాగేన దేశకాలాదిభేదతః। ఘటాదేరితి మన్వానా వ్యవస్థామపరే జగుః॥ తదేవం వాదిసమ్మర్దాత్ సంశయే సముపస్థితే। నిర్ణయః క్రియతే తత్ర మీమాంసకమతేన తు॥ ఘటస్వరూపేణాస్తిత్వమస్తిత్వం యద్యబూబుధత్ ।స్యాదేవం యుగపత్సత్త్వమసత్త్వఞ్చ ఘటాదిషు ॥ ఇదానీమిదమత్రాస్తి నాస్తీత్యేవం విధా యతః। దేశకాలదశాభేదాదస్తి నాస్తీతి నో ధియః॥ అతో దేశాదిభేదేన సదసత్త్వం ఘటాదిషు। వ్యవస్థితన్నిరస్తత్వాద్వాదస్యేహానసమ్భవః॥ నను దేశాదిసమ్బన్ధః సత ఏవోపపద్యతే।న దేశకాలసమ్బన్ధాదసతస్సత్త్వమిష్యతే॥ సమ్బన్ధో ద్వ్యాశ్రయస్తస్మాత్ సతస్సత్త్వం సదా భవేత్। అసతః కారకైస్సత్త్వం జన్మనేత్యతిదుర్ఘటమ్॥ ఆద్యన్తవాన్ ప్రపఞ్చశ్చ తస్సత్కార్యాన్తర్నిషేత్స్యతే। ఉక్తఞ్చ, "ఆదావన్తేచ యన్నాస్తి నాస్తి మధ్యేఽపి తత్తథా"[1] ఇతి;అతో నిశ్చితసద్భావస్సదా సన్నభ్యుపేయతామ్॥ అసతస్సర్వదాసత్త్వం జన్యాయోగాత్ ఖ [౨౫ పుష్పవత్ ।అసత్త్వే న విశేషోఽస్తి ప్రాగత్యన్తాసతోరిహ॥ * [2]శ్వేతకేతుముపాదాయ తత్త్వమిత్యపి యచ్ఛ్రుతమ్। పక్షప్రపాతకే తస్య కుతో

౧॥ ౨॥ ఛా-౬-౯-౮-౯.

పా.—౧ - లిప్యే - ౨. ౨ - ఆపరుద్ధ - ౨. ౩ - మపస్థఞ్చ - ౨.

ముఖ్యార్థసమ్భవః ॥ కార్పణ్యశోకదుఃఖార్తశ్చేతనస్త్వంపదోదితః ।
సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పో నిస్సీమసుఖసాగరః ॥ తత్పదార్థస్తయోరై
క్యం తేజస్తిమిరవత్కథమ్?। త్వమర్థస్థేతటస్థేవా
సఙ్కేతత్త్వంపదశ్రుత్యోరైకార్థ్యన్దూరవారితమ్। అజ్ఞత్వసర్వవేదిత్వ
దుఃఖిత్వసుఖితాదికే॥ విశేషణేవాచిద్ధాతోరథవాప్యుపలక్షణే। విరుద్ధ
గుణసంక్రాన్తేర్భేదస్స్యాత్త్వత్తదర్థయోః॥ వాచ్యైకదేశభఙ్గేనచిదే
కవ్యక్తినిష్ఠతా।సోయంగౌరితివత్తత్త్వంపదయోరిత్యపేశలమ్॥ దేశకా
లదశాభేదాదేకస్మిన్నపిధర్మిణి। విరుద్ధధర్మసఙ్క్రాన్తేస్సోయంగౌరి
తియుజ్యతే॥ స్వప్రకాశస్యచిద్ధాతోర్విరుద్ధధ్వస్తసఙ్గతౌ ।నవ్యవస్థాప
కంకిఞ్చిత్ దేశకాలదశాదికే॥నిర్ధూతనిఖిలద్వన్ద్వే స్వప్రకాశేచిదాత్మని।
ద్వైతానర్థభ్రమాభావాత్ శాస్త్రంనిర్విషయంభవేత్ ॥ ఏతేనస
త్యకామత్వం జగత్కారణతాదయః । శోక
మోహోదయశ్చపునః ॥ అవిద్యోపాధికేజీవే వినాశేనేతియన్మతమ్।రు
ద్రబ్రహ్మవిదామేతన్మతం ప్రాగేవదూషితమ్ ॥ చిత్స్వరూపేవిశిష్టే
వా మాయావిద్యాద్యుపాధయః। పూర్వస్మిన్ సర్వసాఙ్కర్యం పర
జీవావిభాగతః॥ ఉత్తరస్మిన్నపితథా విశిష్టమపిచిద్యది । చిత్స్వరూపం
హినిర్భేదం మాయావిద్యాద్యుపాధిభిః ॥ విభిన్నమివవిభ్రాన్తం
తటస్థావస్థితాధర్మా స్వరూపంనస్పృశన్తికిమ్?॥ నహి
దణ్డిశిరచ్ఛేదాద్దేవదత్తో నహింసితః । అచిదంశవ్యపోహేన చిదేకప
రిశేషతా ॥అతస్తత్త్వమసీత్యాదేరర్థఇత్యప్యసున్దరమ్ ।అబ్రహ్మనా
త్మతాభావేప్రత్యక్చిత్పరిశిష్యతే॥తత్త్వంపదద్వయజ్జీవపరతాదాత్మ్య
గోచరమ్। తన్ముఖ్యవృత్తితాదాత్మ్యమపివస్తుద్వయాశ్రయమ్॥ భేదా
భేదవికల్పస్తుయస్త్వయాపరిచోదితః। అభేదాభేదినోసత్యే బన్ధేసతిని
రర్థకః॥ అభేదోభేదమర్దీతి స్వాశ్రయీభూతవస్తునోః। భేదశ్చపరస్పరా
నాత్మ్యం భావానామేవమేతయోః॥స్వరూపమభ్యుపేత్యైవ భేదాభే
దవికల్పయోః। ర్వేనవాక్ బాధావిరోధేన నిగృహ్యాసే । భిన్నా

భిన్నత్వసంబన్ధ సదసత్త్వవికల్పనమ్ ॥ ప్రత్యక్షానుభవాపాస్తం కేవ
లం కణ్ఠశోషణమ్ । నీలే నీలమతిర్యా దృగుత్పలే నీలధీర్హి సా ॥ నీలముత్ప
లమేవేదమితి సాక్షాచ్ఛాస్త్రినః । యథావిదితసంయోగ సమ్బన్ధేప్య
క్షగోచరే ॥ భేదాభేదాదిదుస్తర్కవికల్పాపాదన విభ్రమః । తద్వత్
తాదాత్మ్యసమ్బన్ధే శ్రుతిప్రత్యక్షమూలకే ॥ శ్రుతిదణ్డేన దుస్తర్క
వికల్పభ్రమవారణమ్ । నిర్దోషాపౌరుషేయీ చ శ్రుతి[1]రత్యర్థమా
దరాత్ ॥ అసకృత్తత్త్వమిత్యాహ తాదాత్మ్యం బ్రహ్మజీవయోః ॥
బ్రహ్మానన్దం హృదాన్తస్థో ముక్తాత్మా సుఖమేధతే ॥ ఫలే చ ఫలినో భా
వాన్మోక్షస్యాపురుషార్థతా । ఏకశేషే హి చిద్ధాతోః కస్య మోక్షః ఫలం
భవేత్ ॥ కిఞ్చ ప్రపఞ్చరూపేణ కానుసంవిద్వివర్తతే । న తావద్ఘటధీస్త
స్యామసత్త్యామపి దర్శనాత్ ॥ న హి తస్యామజాతాయాం నష్టాయాం
వాఖిలఞ్జగత్ । నాస్తీతి శక్యతే వక్తుం ముక్త్వా ప్రత్యక్షబాధనాత్ ॥ నాప్య
న్యసంవిత్తన్నాశేప్యన్యేషాముపలమ్భనాత్ । నను సంవిదభిన్నైకా న
తస్యామస్తి భేదధీః ॥ ఘటాదయో హి భిద్యన్తే న తు సా చిత్ప్రకాశనాత్
ఘటధీః పటసంవిత్తిసమయే నావభాతి చేత్ ॥ నైవం ఘటోఽపి హి నాభాతి
సా స్ఫురత్యేవ తు స్ఫుటమ్ । ఘటవ్యావృత్తసంవిత్తిరథ న స్ఫురతీతి చేత్ ॥
తద్వ్యావృత్తిపదేనాపి కిం సైవోక్తాథ వేతరత్ । సైవ చేద్భాసతే న్యచ్చే
న్న బ్రూమస్తస్య భాసనమ్ ॥ కిఞ్చాస్యాస్స్వప్రకాశాయా నీరూపాయా
న హి స్వతః । ఋతే విషయనానాత్వాన్నానాత్వావగ్రహభ్రమః ॥ న
వస్తు వస్తుధర్మో వా న ప్రత్యక్షో న లైఙ్గికః । ఘటాదివేద్యభేదోఽపి కేవలం
భ్రమలక్షణః ॥ యదా తదా తదాయత్తో ధీభేదావగ్రహాదయః । కుతస
కుతస్తరాన్తస్య పరమార్థత్వసమ్భవః ॥ కిఞ్చ స్వయంప్రకాశస్య స్వతో
వా పరతోఽపి వా । ప్రాగభావాదిసిద్ధిస్స్యాత్స్వతస్తావన్న యుజ్యతే ॥ స్వ
స్మిన్ సతి విరుద్ధత్వాదభావస్యానవస్థితేః । స్వనిమిత్తప్రకాశస్య స్వస్యా
భావేప్యసమ్భవాత్ ॥ అనన్యగోచరత్వేన చితో న పరతోఽపి చ । కిఞ్చ వే
ద్యస్య భేదాదేః న చిద్ధర్మత్వసమ్భవః ॥ రూపాదివదతస్సంవిదద్వితీయా

పా.—౧ - రిత్యర్థ - ౨.

8-5-83.

స్వయంప్రభా। అతస్తద్వైదమాశ్రిత్య యద్వికల్పాదిజల్పితమ్ ॥ తదవి ద్యావిలాసోయమితి బ్రహ్మవిదో విదుః। హన్తబ్రహ్మోపదేశోయం శ్రద్ధ ధావేషుశోభతే॥ వయమశ్రద్దధానాస్తేష్వేయుక్తింప్రార్థయామహే। ప్రతిప్రమాతృవిషయం పరస్పరవిలక్షణాః ॥ అపరోక్షం ప్రకాశన్తే సుఖ దుఃఖాదివద్ధియః। సర్వప్రాణిప్రత్యక్షభేదస్య[1] సంయోగేచ్ఛాదికస్య వా॥ న హి భేదస్య తో నాస్తి నాప్రత్యక్షశ్చ సమ్మతః। యదిసర్వగతానిత్యా సంవిదేవాభ్యుపేయతే॥ తతస్సర్వం సదాభాయాం న వా కిఞ్చిత్కదా చన। తదానీం న హి వేద్యస్య సన్నిధీతరకారితా ॥ వ్యవస్థాఘటతే విత్తేః వ్యోమవద్వైభవాశ్రయాత్। నాపి కారణభేదేన నిత్యాయాస్తదభా వతః॥ నచ స్వరూపనానాత్వం తత్తదేకత్వపరిగ్రహాత్। తతశ్చ బధిరా న్ధాదేశ్శబ్దాదిగ్రహణం భవేత్। గురుశిష్యాదిభేదశ్చ నిర్నిమిత్తః ప్రసజ్య తే॥ నను నానావిదోభిన్నం సర్వస్మాన్న న కిఞ్చన। అతస్సర్వం సదాభా వాదిత్యకాణ్డేన యుజ్యతే ॥ ఇదమాఖ్యావిభోః కిన్ను నీలాదిర్న ప్రకాశ తే। ప్రకాశమానో నీలాదిస్సంవిదో వా న భిద్యతే॥ అదో ప్రతీతిసుభగో ని ర్వ్యాహ్య లోకవేదయోః। యతః పదపదార్థాది న కిఞ్చిదవభాసతే॥ ద్వితీయే సంవిదోద్వైతం వ్యాహన్యేత సమీహితమ్। యద్వ్యయం వివి ధాకార ప్రపఞ్చస్సంవిదాత్మకః ॥ సాపి సంవిత్తదాత్మేతి యతో నానా ప్రసజ్యతే। నచావిద్యావిలాసత్వాత్ భేదాభేదానిరూపణాత్ ॥ సా హి న్యాయానలస్పృష్టా జాతు షాభరణాయతే[3]। తథాహి యద్యవిద్యే యం విద్యాభావాత్మికేష్యతే ॥ నిరూపాఖ్యస్వభావత్వాత్ సా న కిఞ్చి న్నియచ్ఛతి। అర్థాన్తరమవిద్యా చేత్ సా ధీః భేదానిరూపణా ॥ అర్థాన ర్థాన్తరత్వాదివికల్పోస్యా న యుజ్యతే। విద్యాతోర్థాన్తరఞ్చాసావితి సువ్యాహృతం వచః ॥ అథార్థాన్తరభావోపి తస్యాస్తే భ్రాన్తికల్పితః।

పా.—౧ - సమ్బద్ధేచ్ఛా - ౧. ౨ - నవా - ౩. ౩ - స్పష్టజాతు షా - ౧.

హన్త్యైవం సత్యవిద్యైవ విద్యాస్యాత్పరమార్థతః ॥ కిఞ్చాశుద్ధాజడా సంవి
దవిద్యేయన్తు నేదృశీ। తత్కేన హేతునా సేయమద్వైవననిరూప్యతే ॥
అపిచేయమవిద్యా తే యదభావాదిరూపిణీ। సావిద్యా కిన్ను సంవిత్తిః వే
ద్యం వా వేదితాథవా ॥ వేద్యత్వే వేదితృత్వే చ నాస్యాస్తాభ్యాం నివర్తన
మ్। నహిజ్ఞానాదృతే జ్ఞానమన్యతస్తే నివర్తతే॥ సంవిదేవేతి చేత్తస్యా నను
భావాదసమ్భవః । కిఞ్చేయం తద్విరుద్ధా వా న తస్యాః క్వాపి సమ్భవః॥
యతోఽఖిలఞ్జగద్వ్యాప్తం విద్యయైవాద్వితీయయా । అభావోఽన్యో
విరుద్ధో వా సంవిదోఽపి యదీష్యతే ॥ తదానీం సంవిదద్వైతప్రతిజ్ఞాం సమా
రతస్త్యజ। కిఞ్చాసౌ కస్య జీవస్య కో జీవో యస్య సేతి చేత్ ॥ నన్వ [౧౦
వమసమాధానమన్యోన్యాశ్రయణం భవేత్ । న తే జీవాదవిద్యా స్యా
న్న చ జీవస్తయా వినా ॥ న బీజాఙ్కురతుల్యత్వం జీవోత్పత్తేరయోగ
తః । [1]బ్రహ్మణశ్చేన్న సర్వజ్ఞం కథం తత్సంభ్రమితి తే ॥ అవిద్యా
కృతభేదోఽస్య ప్రత్యయాధీనతా న తే । బ్రహ్మసర్వజ్ఞభావస్య తత్స్వా
భావికతా శ్రుతేః॥ భేదావభాసగర్భత్వాదక్షసర్వజ్ఞతా మృషా। త [౧౫
త [2]పి వా మృషా కస్మాన్న స్యాచ్ఛబ్దాన్తరాదివత్ ॥ యథా శబ్దాన్తరా
భ్యాస సఙ్ఖ్యాద్యాః శాస్త్రభేదకాః । భేదావభాసగర్భాశ్చ యథా
ర్థాస్తాదృశేన కిమ్ ॥ సర్వజ్ఞో నిత్యముక్తోఽపి యద్యజ్ఞానస్య సమ్భవః । తే
జస్వినతమస్తస్మాన్న నివర్తేత కేనచిత్ ॥ సర్వజ్ఞత్వాదివచన ప్రామా
ణ్యం వ్యావహారికమ్ । తాత్త్వికన్తు ప్రమాణత్వమద్వైతవచసామితి॥
నియామకం న పశ్యామో నిర్బన్ధాత్తావకాదృతే । ఆశ్రయప్రతియోగిత్వే
పరస్పరవిరోధినీ॥ కథం వైకరసం బ్రహ్మ సదితి ప్రతిపద్యతే। ప్రత్యక్త్వే
నాశ్రయో బ్రహ్మ రూపేణ ప్రతియోగి చేత్ ॥ రూపభేదః కుతస్త్యోఽయం
యద్యవిద్యాప్రసాదజః। నను సాపి తదాయత్తేత్యన్యోన్యాశ్రయణం పు

పా.—౧ - బ్రహ్మణైవంస సర్వజ్ఞం -౩. ౨-ఏవ - ౩. ౩ - స్వేయం-౩.

నః ॥ అవస్తుత్వాదవిద్యాయా ।వస్తునోదూషణ

త్వేనత్వయా క్వేదన్నిరీక్షితమ్ ॥ ఉత్కాఽరాద్దోషోన్యో

న్యసమాశ్రయః। నవస్తుత్వాదవస్తుత్వా దిత్యణో వేదముత్తరమ్ ॥ కి

ఞ్చావిద్యానచేద్వ పుష్పాదివ్య వహారవ

దిష్యతే॥నాప్యవస్త్వితిచో

సమస్తేననఞావస్త్వితి

చేత్ ॥సమస్తేననఞావస్తుప్రథమం యన్నిషిధ్యతే। ప్రతిప్ర

సూతవ్యస్తేనపునస్తదితివస్తుతా॥ అతోనవస్తునా

నకశ్చకాస్తీతి వివక్షిర్వ్యాస్మజాతుచిత్ ॥ కిఞ్చప్రపఞ్చనిర్వాహజననీ యేయమాశ్రితా। అవిద్యాసాక్షి మేకైవ నైకావాయదిదంవద॥ తదా శ్రయశ్చసంసారీ తథైకోనైకఏవవా । సాచేదేకాతతస్సైకా శుకస్య బ్రహ్మవిద్యయా ॥పూర్వమేవనిరస్తేతివ్యర్థస్తేముక్తయేశ్రమః । స్వా స్మతంనైవతేసన్తి వామదేవశుకాదయః ॥ యద్విద్య యానిరస్తత్వా న్నాద్యావిద్యే తిచోద్యతే। ముక్తాముక్తా దిభేదోహి కల్పితోమదవి ద్యయా॥ దృశ్యత్వాన్మామకస్వప్న దృశ్యభేద ప్రపఞ్చవత్। యత్పు నః బ్రహ్మవిద్యాతః తేషాముక్తిరభూదితి॥వాక్యంతత్స్వప్నమిత్యు క్తి యుక్తప్రత్యూహతామితి। నన్విదృశానుమానేన స్వావిద్యాపరిక ల్పితమ్॥ ప్రపఞ్చంసాధయత్యన్యః కథం ప్రత్యుచ్యతేత్వయా। త్వదవి ద్యానిమిత్తత్వే యోహేతుస్తేవివక్షితః॥ సఏవహేతుస్తస్యాపి భవే త్సర్వజ్ఞసిద్ధివత్ ।ఇత్యన్యోన్యవిరుద్ధోక్తి వ్యాహతేభవతామ్మతే॥ ముఖ మస్తీతియత్కిఞ్చిత్ ప్రలపన్నివలక్ష్యసే । యథాచస్వాప్నముక్త్యుక్తి

సదృశీతద్విముక్తిగీః ॥ తత్రైవభవతోఽపీతివ్యర్థో మోక్షాయ తే శ్రమః। యథా తేషామభూత్తైవపురస్తాదాత్మవిద్యయా ॥ముక్తిభూతోచ్యతే, తద్వత్పురస్తాదాత్మవిద్యయా। అభావిన్యేవసాఽమర్థ్యా భావినీత్యపదిశ్యతామ్॥ సన్తిచస్వప్నదృష్టాని దృష్టాన్తవచనానితే । ననునేద మనిష్టమ్మే యన్ముక్తిర్నభవిష్యతి॥ ఆత్మనోనిత్యముక్తత్వా న్నిత్యసిద్ధైవసాయతః। తదిదంశాస్త్రకర్మాదౌ వేతాళావాహనంభవేత్ ॥యేనైవంసుతరాంవ్యర్థో బ్రహ్మవిద్యార్జనశ్రమః। అవిద్యాప్రతిబద్ధత్వాదథసానిత్యసత్యపి ॥ అసతీవేతితద్వ్యక్తిఃవిద్యాఫలముపేయతే।హస్తస్థమేవహేమాది విస్మృతంమృగ్యతేయథా॥ యథాతదేవహస్తస్థమవగమ్యాపశామ్యతి। తథైవనిత్యముక్తాత్మస్వరూపానవబోధతః ॥ సంసారిణస్తథాభావోవ్యజ్యతే బ్రహ్మవిద్యయా । హన్తకేయమభివ్యక్తిర్యావిద్యాఫలమిష్యతే ॥ స్వప్రకాశస్యచిద్ధాతోః యాస్వరూపపదేస్థితా । సంవిత్తిస్సైవకింవాహంబ్రహ్మాస్మీతితికీదృశీ ॥ యదిస్వరూపసంవిత్సానిత్యైవేతినతత్ఫలమ్। అథబ్రహ్మాహమస్మీతిసంవిత్తిర్వ్యక్తిరిష్యతే ॥ ననుతేబ్రహ్మవిద్యాసానైవ తస్యాఃఫలంకథమ్। కిఞ్చసాతత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యాభవన్మతే॥ ఉత్పత్తిమత్యనిత్యేతిముక్తస్యాపిభయంభవేత్। అపిచవ్యవహారజ్ఞానస్సతిపుష్కలకారణే ॥కార్యన్నజాయతే యేనతమాహుఃప్రతిబన్ధకమ్। ఇహకిన్త్వస్యముత్పత్తుముపకారిత్వంస్వహేతుతః ॥ అవిద్యాప్రతిబన్ధత్వాదుత్పత్తిర్నప్రపద్యతే । నముక్తిర్నిత్యసిద్ధత్వాన్నబ్రహ్మాస్మీతిధీరపి ॥ నహి బ్రహ్మాహమస్మీతి సంవిత్పుష్కలకారణమ్ । సంసారిణస్తదాస్తీతి కథంసాప్రతిబధ్యతే ॥ యతస్సాకారణాభావా దిదానీన్నోపజాయతే । నపునః ప్రతిబద్ధత్వాదస్థానే తేనతద్వచః॥ కిఞ్చైకోజీవ ఇత్యేతద్వస్తుస్థిత్యానయుజ్యతే । అవిద్యా

సా-౧-తాద్య౯-౪. ౭-ని-శ్లో-౧.

తత్సమానైష జీవత్వాదిత్యస్మృషాహి తే। ప్రాతిభాసికమేకత్వం ప్రతిభా
సపరాహతమ్॥ యతోఽన్యః ప్రతిభాసన్తే సంసరన్తస్సహస్రశః।అసం
సారసముచ్ఛేదం వ్యవహారాశ్చ తత్త్వతః॥ అబాధితాః ప్రతీయన్తే
స్వప్నవృత్తవిలక్షణాః। తేనయాత్త్రికమేకత్వమపియుక్తిపరాహత [౫
మ్॥ ప్రవృత్తిభేదానుమితా విరుద్ధమితి వృత్తయః।తత్తత్సాక్షివదన్యో
పి దేహి నోఽశక్యనిహ్నవాః॥ యథాను మేయాద్వహ్న్యాదేరనుమానా
విలక్షణాః। ప్రత్యక్షన్తేతథాన్యేభ్యో జీవేభ్యస్సప్రక్షకథమ్॥ నచేచ్ఛా
ష్టావిశేషేణ పరోబోద్ధానుమీయతే।వ్యవహారోఽవలుప్యేత సర్వో లౌకిక
వైదికః॥ నచౌపాధికభేదేన మేయమాతృవిభాగధీః।స్వశరీరేపిత [౧౦
త్ప్రాప్తేశ్శిరః పాణ్యాదిభేదతః॥ తథాతత్రశిరః పాణి పాదాదౌ వేద
నోదయే। అనుసన్ధానమేకత్వే తథాసర్వత్ర తేభవేత్ ॥[1]ప్రియణా
[2]న్నరకక్లేశాత్ ప్రసూతివ్యసనాదపి। చిరాతివృత్తాః ప్రాగ్జన్మ భో
గానస్మృతిగోచరాః॥ యుగపజ్జాయమానేషు ।ఆశ్ర
యాసఙ్కరస్తత్ర కథమైకార్థ్యవిభ్రమః॥ నచప్రాతిస్వికావిద్యా క
ల్పితస్వ స్వదృశ్యకైః। జీవైరనేకైరప్యేషాలోకయాత్రోపపద్యతే॥
పరమాత్మనభిజ్ఞాస్తే స్వస్వస్వైకదర్శినః। కథం ప్రవర్తయేయు
స్తాం[3]సఙ్గాద్వైకనిబద్ధనామ్॥కిఞ్చస్వయంప్రకాశత్వ విభుత్వైకత్వ
నిత్యతాః। త్వదభ్యుపేతాబాధేరన్ సంవిదస్తే ద్వితీయతామ్॥ సంవి
దేవనతేధర్మాః సిద్ధాయామపిసంవిది।వివాదదర్శనాత్తేషుతదప్రా[౨౦
పాణాఞ్చభేదతః॥ నచతేభ్రాన్తిసిద్ధాస్తే యేనాద్వైతావిరోధినః
తత్త్వావేదకవేదాన్త వాక్యసిద్ధాహి తేగుణాః॥ ఆనన్దస్వప్రకాశత్వ ని
త్యత్వమహిమాద్యథ। బ్రహ్మస్వరూపమేవేష్టం తత్రాపీదం వివిచ్య
తామ్॥ బ్రహ్మేతియావన్నిర్దిష్టం తన్మాత్రం కిం సుఖాదయః। అథ

పా.—౧-ప్రియేణనరక-౩. ౨-నారక-౨. ౩-సాఙ్గాద్వైత-౩.

వాతస్యతేయద్వాత ఏవబ్రహ్మసంజ్ఞినః ॥ అద్వైత త్తత్పదామ్నానవై
య్యర్థ్యం వేదలోకయోః । పూర్వోక్తనీత్యాభేదశ్చ జగజ్జన్మాది
కారణమ్ ॥ అభ్యుపేతైవహిబ్రహ్మవివాదాస్తేషువాదినామ్ । ద్వి
తీయేనైవ తైరేవ బ్రహ్మణస్సద్వితీయతా॥ త్రితీయేబ్రహ్మభిద్యేతత న్మా[౫
త్రత్వాత్పదేపదే । తస్సమూహాథవాబ్రహ్మతరుబృన్దవినాశవత్ ॥
ప్రకర్షశ్చప్రకాశశ్చ భిన్నావేవార్థవర్తినా। తేననక్వాపి వాక్యా
ర్థోపిభాగోస్తినిదర్శనమ్॥ జాడ్యదుఃఖాద్యపోహేన యద్యేకత్రైవవర్తి
తా। జ్ఞానానన్దాదిశబ్దానాం ననతస్సద్వితీయతా॥ అపోహఃకింనసన్నే
వ సన్తోవానోభయేపివా। సత్వసత్వ ద్వితీయస్స్యాత్ జడాద్యా[౧౦
త్మకతేతరే । సదసద్వ్యతిరేకోక్తిఃపూర్వమేవపరాకృతా । త
థాత్వేచ ఘటాదిభ్యో బ్రహ్మపినవిశిష్యతే ॥ కిఞ్చా పోహ్యాజడ
త్వాది విరుద్ధార్థాసమర్పణే । నైవతత్తద పోహ్యేత తదేకార్థైసప
దైరివ ॥ ప్రతియోగిని దృశ్యేతు యాభావాన్తరమాత్రధీః । నై
వాభావఇతీహాపి సత్యస్తేసద్వితీయతా ॥భూతభౌతికభేదానాం[౧౫
సదసద్వ్యతిరేకితా । కుతోవసీయతేకిన్ను ప్రత్యక్షాదేరుతాగమా
త్ ॥ ప్రత్యక్షాదీనిమానాని స్వంస్వమర్థం యథాయథమ్। వ్యవచ్ఛి
న్దన్తిజాయన్తే ఇతియావత్స్వసాక్షికమ్॥ [2]యథాగ్రతస్థితే నీలేనీలిమా
న్యకథానధీః । ఏకాకారానహితథా స్ఫటికేధవళిమాతిః॥ క్షీరేమ
ధురతేర్వాద్యక్ నైవనిష్కషాయధీః। వ్యవహారాశ్చనియతా స్సర్వే
లౌకికవైదికాః॥ సత్యంప్రతీతిరస్త్యస్యా మూలన్నాస్తీతి చేన్నతత్।
సాచేదస్తితయామూలం కల్ప్యతాంకార్యభూతయా॥ క్లృప్తశ్చేద్వి
యలిఙ్గాది తద్భావానువిధానతః। యౌగపద్యక్రమాయోగాత్ వ్యవ
చ్ఛేదవిధానయోః॥ఐక్యాయోగాచ్చ[3]భేదోనప్రత్యక్షఇతియోభ్రమః।

పా.—౧ - భవన్తితే - ౨. ౨-యదేకత్రస్థితే - ౧. ౩ -భేదోయంనప్రత్యక్ష
స్యగోచరః-౪. ఇతియఃక్రమః.

భేదే౧తరేతరాభావా ద్ధీవేగాగ్రహణేనసః ॥ స్వరూప మేవభావా
నాం ప్రత్యక్షేణపరిస్ఫురత్ । భేదవ్యవహారహేతుస్స్యాత్ ప్రతియో
గివ్యపేక్షయా॥ యథాతస్మాత్ప్రతీత్యానా నాస్తివ్యా వహారసాధనీ।
హ్రస్వదీర్ఘత్వభేదా వా యద్వైకత్రప్రమడజ్గులే॥ ఏవంవ్యవస్థితానేక ప్ర
కారాకారవర్తయా। ప్రత్యక్షస్యప్రపఞ్చస్య తద్బాధో శక్యనిహ్నవః॥
ఆగమస్యకార్యనిష్ఠత్వా దీదృశేర్థేనతుప్రమా। ప్రామా ణ్యేప్యస్యయా
యోగ్య పదార్థత్వాన్నబోధకః॥ నాసత్ప్రతీతేర్బాధాచ్చ నసదిత్య
పియన్నతత్। ప్రతీతేరేవసత్త్వన్న బాధానాన్న సత్యతోజగత్॥ త
స్మాదనిర్వాచ్యైవేయ మవిద్యాభవతాశ్రితా। కిఞ్చ భేదప్రపఞ్చస్య ధ
ర్మోమిథ్యాత్వలక్షణః॥ మిథ్యావాపరమార్థోవా నాద్యఃకల్పోయమ
జ్ఞసా।అసతోర్థాన్తరేభ్యశ్చవ్యవచ్ఛేదర్తిభాన్తినః॥ తథాహిఘటో
స్తీతి యెయద్ధీరుపజాయతే। సాతదాతస్యనాభావం పటత్వంవానుమ
న్యతే నస్వస్తీతియమక్తంకింతన్మాత్రంఘటఇత్యపి। అర్థాన్తరం వాత
న్మాత్రే సదద్వైతంప్రసజ్యతే॥అర్థాన్తరత్వేసిద్ధంతత్ సదసద్భ్యాం
విలక్షణమ్। యద్యేవమస్తిబ్రహ్మేతి౨ బ్రహ్మోపనిషదస్మృతమ్॥ ఘటవ
త్స్యాదసత్త్వాభ్యాం అనిర్వాచ్యం తవాపతేత్ । ఆనన్దసత్యజ్ఞానాది
సిద్ధైరేవవైదికైః॥ బ్రహ్మణోప్యతథాభావః త్వయైవైవంసమర్థితః
సదసద్వ్యతిరేకోక్తిః ప్రపఞ్చస్యచహీయతే। యద్యథా కిఞ్చిదుచ్యేత
తత్సర్వస్యతథాభవేత్॥ తస్మాదస్తీతి సంవిత్తిః జాయమానా ఘటా
దిషు। తత్తత్పదార్థసంస్థాన పారమార్థ్యావబోధినీ॥ సజాతీయవిజాతీ
య వ్యవచ్ఛేదనిబన్ధనైః। స్వైస్స్వైర్వ్యవస్థితైరూపైః పదార్థానాన్తు
యాస్థితిః। సాసత్తానస్వతన్త్రాన్యా తతోద్వైతకథాకథమ్ । నచ
నానావిధాకార ప్రతీతిశ్శక్యనిహ్నవా ॥ సర్వాణ్యేవప్రమాణానిస్వంస్వ

పా.—౧ - తదితరా-౪. ౨-బ్రహ్మోపనిషదం - ౧.

ష్వర్థంయథోదితమ్ ।తన్మిథ్యాత్వే ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వందురపహ్నవమ్॥
పారమార్థ్యేపితేనైవ తవాద్వైతంవిహన్యతే।నవేద్యంవిత్తిధర్మస్స్యా
దితియత్త్వయోదీరితమ్॥ తేనాపిసాధితంకిఞ్చిత్ సంవిదోఽస్తిన వాత్వ
యా।అస్తిచేత్పక్షబాధస్స్యాత్ నచేత్తేవిఫలశ్రమః॥అతస్స్వరసవి [౫
స్పష్ట దృష్టభేదాస్తుసంవిదః । యథా రథాదిభిర్బాహ్యైః నైక్యం
యాతిఘటాదిభిః ॥ సహోపలమ్భనియమోన ఖల్వేకైకసంవిదా। న
చేదస్తి ససామాన్యం సర్వంసంవేదనాస్పదమ్ ॥సహోపలమ్భనియ
మాత్ నాన్యోఽర్థస్సంవిదోభవేత్ । యదేతదపరాధీన స్వప్రకాశత్త
దేవహి॥స్వయంప్రకాశతాశబ్దమితివృద్ధాఃప్రచక్షతే।యస్మిన్న । [౧౦
భాసమానేహి యోనామార్థోనభాసతే ॥ నాసావర్థాన్తరస్తస్మాన్మి
థ్యేన్దురివచన్ద్రతః। అభాసమానేవిజ్ఞానే నచాత్మార్థావభాసనమ్ ॥ఇ
తిసంవిద్వివర్తత్వంప్రపఞ్చస్ఫుటమిచ్ఛతి। మైవంపరిభవఃప్ర
త్యక్షేణబలీయసా ॥ సంరక్ష్యమాణభేదాస్తే నానుమానానువర్తినః
తథాహీదమహంవేద్మి త్యన్యోన్యావాత్మ నాస్ఫుటమ్ ॥ త్రయంసాక్షా
చ్చకాస్తీతిసర్వేషా మాత్మసాక్షికమ్ । ప్రత్యక్షప్రతిపక్షఞ్చ నాను
మానంప్రవర్తతే॥ నహివహ్నేరనుష్ణత్వం ద్రవ్యత్వాదనుమీయతే ।కిఞ్చ
హేతుర్విరుద్ధోఽయం సహభావోద్వయోర్యతః
స్స్వాత్మనాసహభాసతే॥ నీలాద్యుపప్లవాపేత స్వచ్ఛచిన్మాత్రసన్త
తిః।స్వాపాదాభాసతేనైవమర్థస్సంవేదనాత్పృథక్ ॥తేనసంవేద [౨౦
నంసత్యంసవేద్యోఽర్థస్వనన్నితి । తదేతదపరామృష్టస్వవాగ్బాధస్య
జల్పితమ్ ॥ సహోపలమ్భనియమో యేనైవంసతిహీయతే । యస్మా
దృతేయదాభాతిభాతితస్మాదృతేపితత్ ॥ఘటాదృతేపినిర్భాతఃపటా
దివఘటస్స్వయమ్।

పా.— ౧ - యస్మిన్నాభాస - ౧. ౨.- మాణాభేదా - ౩.

31-5-83.